

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЛАНЬЧЖОУСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ (КНР)
ІНСТИТУТ КОНФУЦІЯ ВНТУ
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ ТА ГУМАНІТАРНИХ НАУК ВНТУ

ЗНАННЯ. ОСВІТА. ОСВІЧЕНІСТЬ

Неминучість невизначеності

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ
VII МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

м. Вінниця
11–12 жовтня 2024 року

Вінниця
ВНТУ
2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЛАНЬЧЖОУСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ (КНР)
ІНСТИТУТ КОНФУЦІЯ ВНТУ
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ ТА ГУМАНІТАРНИХ НАУК ВНТУ

ЗНАННЯ. ОСВІТА. ОСВІЧЕНІСТЬ

Неминучість невизначеності

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ
VII МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
м. Вінниця
11–12 жовтня 2024 року

Вінниця
ВНТУ
2024

Друкується за рішенням Вченої ради Вінницького національного технічного університету Міністерства освіти і науки України. Протокол № 7 від 26 грудня 2024 року.

Редакційна колегія: проф. **В. В. Біліченко**, проф. **І. Ю. Єпіфанова**, доц. **О. В. Петров**, доц. **Буренніков Ю.Ю.**, проф. **В. С. Ратніков**, доц. **А. І. Теклюк**

Відповідальний за випуск **Д. Х. Штофель**

Тексти доповідей друкуються в авторській редакції (мовою оригіналу).

Редакція в окремих випадках корегувала технічні помилки та лінгвістичні недоречності.

Знання. Освіта. Освіченість. Неминучість невизначеності : збірник матеріалів
3 73 VII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Вінниця, 11–12 жовтня
2024 р. [Електронний ресурс]. – Вінниця : ВНТУ, 2024. – 208 с.

ISBN 978-617-8163-26-6

Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції «Знання. Освіта. Освіченість» присвячені актуальним філософським питанням проблеми невизначеності, аналізу сучасних освітніх тенденцій, факторам, які ускладнюють довгострокове прогнозування в складних природних і соціокультурних системах.

УДК 378

Зміст

Секція ФЕНОМЕН НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

<i>Олександр Тягло</i> ЯК РЕАГУВАТИ НА НОВІТНІЙ ВИКЛИК НЕВИЗНАЧЕНОСТІ?	1
<i>Валерій Олександрович Корнієнко</i> НА ОБРІІ ПОЛІТИЧНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ: «ЧОРНІ ЛЕБЕДІ» ЧИ «СІРІ НОСОРОГИ»?	8
<i>Микола Дем'янович Прищак</i> АНТИКРИХКІСТЬ – ЖИТТЄСТІЙКІСТЬ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ	20
<i>Анастасія Володимирівна Василич, Марія Володимирівна Василич</i> ФЕНОМЕН НЕВИЗНАЧЕНОСТІ. ЙОГО ПРОЯВИ ТА ЗНАЧЕННЯ В СУЧАСНОМУ СВІТІ	24
<i>Богдан Юрійович Дрозд</i> ФЕНОМЕН ІНФОРМАЦІЙНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ	27
<i>Юрій Олександрович Мєлков</i> ВИЩА ОСВІТА У СВІТІ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ: ГУМАНІСТИЧНІ СТРАТЕГІЇ ТА НАПРЯМИ ТРАНСФОРМАЦІЙ	32
<i>Віктор Леонтійович Петрушенко</i> БАГАТОВЕКТОРНІСТЬ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ	37
<i>Оксана Петрівна Петрушенко</i> НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ ЯК УМОВА ВІЛЬНОГО ТВОРЧОГО РОЗВИТКУ	41
<i>Борис Остапенко</i> DIVERSITY OF LIFE AND TOTALITARIANISM OF DEATH	44
<i>Наталія Михайлівна Лакуша</i> ЦИФРОВІЗАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА І НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ: ВИКЛИКИ НОВОГО ЧАСУ	45
<i>Зоя Дмитрівна Калініченко</i> УМОВИ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ НА ОСНОВІ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙ І ЦИФРОВІЗАЦІЇ	48
<i>Ярослав Валерійович Любивий</i> ЗМІНА КОНФІГУРАЦІЇ БАЗОВИХ ТА ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ЕПОХАЛЬНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ	56

Секція НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ В ЕПІСТЕМОЛОГІЇ ТА ПІЗНАВАЛЬНИХ ПИТАННЯХ

<i>Ольга Василівна Рупташ, Олександр Петрович Мартиненко</i> НАУКА ЯК МЕТОД УСУНЕННЯ ЕПІСТЕМОЛОГІЧНОЇ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ	62
<i>Владислав Юрійович Кононенко</i> ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ВИПАРОВУВАННЯ ТА РОЗРОБКА ЗАХОДІВ ЩОДО ЗМЕНШЕННЯ ВТРАТ АВІАЦІЙНОГО ПАЛЬНОГО В ПРОЦЕСІ ЕКСПЛУАТАЦІЇ ЛІТАКА ІЛ-76	67
<i>Олександр Маркович Габович, Володимир Іванович Кузнєцов</i> ТЕОРІЯ НА РОЗДОРІЖЖІ: НЕОЦІНЕНІСТЬ ОЦІНОК	68
<i>Володимир Сазонович Ратніков</i> UNCERTAINTY AND LIMITS OF PREDICTION	76
<i>Володимир Борисович Ханжи</i> АНТРОПНІЙ ЧАС: ПЕРСПЕКТИВИ ТА НЕДОЛІКИ ПРОГНОЗУВАННЯ	77
<i>Олена Миколаївна Косарук</i> НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ	82
<i>Костянтин Миколайович Вергелес, Павло Лаврентійович Куліш</i> НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ ЯК КОГНІТИВНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ Й НАУКИ	87

Секція НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ У СОЦІОКУЛЬТУРНІЙ СФЕРІ ТА В ОСВІТІ

<i>Світлана Степанівна Никипорець, Ірина Сергіївна Степанова</i> STRATEGIES FOR SUSTAINING STUDENT MOTIVATION AND ENGAGEMENT IN ENGLISH LANGUAGE LEARNING AMID UNCERTAINTY	90
<i>Оксана Василівна Яценко</i> НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ ЯК ПІДГРУНТЯ ПОЛІТИЧНОЇ ВИНЯТКОВОСТІ	97
<i>Ростислав Олександрович Чаплінський</i> ЖИТТЄСВІТ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА	105
<i>Михайло Іванович Бойченко</i> НЕМИНУЧІСТЬ СВОБОДИ ЛЮДИНИ ЯК СКЛАДОВА НЕВИЗНАЧЕНОСТІ СВІТУ	109
<i>Іван Васильович Чорноморденко</i> ФІЛОСОФІЯ УСПІХУ ЯК ПРОТИВАГА НЕВИЗНАЧЕНОСТІ	114
<i>Алефтіна Володимирівна Амма</i> ВІДЧУЖЕННЯ ЛЮДИНИ ВІД ПРОФЕСІЇ В УМОВАХ ПОТЕНЦІЙНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА	117

<i>Олег Льюк</i> ВОЛОНТЕРСТВО ЯК ШЛЯХ ПОДОЛАННЯ БЕЗРОБІТТЯ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ РИНКУ ПРАЦІ (ФІЛОСОФСЬКА ОЦІНКА)	121
<i>Наталія Світла</i> НЕВИЗНАЧЕНОСТІ: ВИКЛИКИ ЧАСУ	124
<i>Володимир Ратніков, Віктор Заглада</i> ВИЗНАЧЕНОСТІ ЗНАННЯ ТА ОСВІТНІ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ.....	127
<i>Світлана Романівна Замрозевич-Шадріна</i> ОСОБЛИВОСТІ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ПРИ ВИБОРІ ПРОФЕСІЇ.....	132
<i>Олена Вікторівна Столяренко, Оксана Василівна Столяренко</i> ФІЛОСОФСЬКИЙ ПОГЛЯД НА ОСВІТУ І ВИХОВАННЯ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ І ВИКЛИКИ НАШОГО ЧАСУ	136
<i>Світлана Михайлівна Повторева, Олена Миколаївна Орлова</i> НЕВИЗНАЧЕНОСТІ І ВІРТУАЛЬНІСТЬ ЯК ОНТОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ МОВИ (ЗА КОНЦЕПЦІЯМИ ПОСТМОДЕРНІЗМУ)	143
<i>Олександр Іванович Афанасьєв</i> НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ЯК ПРИНЦИП МЕТАМОДЕРНУ	149
<i>Тетяна Іванівна Радзіняк</i> ТРАНСДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД ТА ПОСТНОРМАЛЬНА НАУКА В ПОБУДОВІ ЯКІСНОЇ ОСВІТИ ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОГО МАЙБУТНЬОГО	153
<i>Олена Володимирівна Гречановська</i> ТОЛЕРАНТНІСТЬ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ОСОБИСТОСТІ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ.....	159
<i>Олена Дмитрівна Атаманенко</i> ВПЛИВ ВИХОВНИХ ЗАХОДІВ З КІБЕРГІГІЄНИ НА ПІДВИЩЕННЯ ЗАГАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ БЕЗПЕКИ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ЗАКЛАДІВ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ В ОНЛАЙН-СЕРЕДОВИЩІ	164
<i>Алла Анатоліївна Гоцалюк</i> ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ.....	168
<i>Ольга Гончарова, Володимир Борисович Єзерський</i> ОЦІФРУВАННЯ БУТТЯ ЯК СПРОБА ПОДОЛАННЯ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ.....	171
Секція НЕВИЗНАЧЕНОСТІ У ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІЙ ТРАДИЦІЇ ТА КУЛЬТУРИ КИТАЮ	
<i>Дмитро Хуанович Штофель, Вероніка Леонтіївна Матвійчук</i> НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ПРИ ВИВЧЕННІ КИТАЙСЬКИХ ІЄРОГЛІФІВ	177
<i>Василь Дмитрович Хавроненко, Ганна Павлівна Таран</i> КОНФУЦІАНСЬКА ОСВІТНЯ ТРАДИЦІЯ	183
<i>Олександр Леонідович Янішевський</i> СПРИЙНЯТТЯ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ЯК АТРИБУТУ БУТТЯ У ДАВНЬОКИТАЙСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ ДЛЯ ДОСЯГНЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ГАРМОНІЇ ТА САМОРЕАЛІЗАЦІЇ	187
<i>Хайчжень Ван</i> ПРОБЛЕМИ, З ЯКИМИ СТИКАЄТЬСЯ РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОЇ КИТАЙСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ В НОВІЙ СИТУАЦІЇ	190
<i>Янань Лі</i> НЕВИЗНАЧЕНОСТІ У ПРОЦЕСІ ОСВІТИ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ В МІЖКУЛЬТУРНОМУ ВИКЛАДАННІ МОВ	192
<i>Анатолій Іванович Теклюк</i> ЕЛЕМЕНТИ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ІГРОВИХ ФОРМАТАХ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ КИТАЙСЬКОЇ КУЛЬТУРИ	201

ЯК РЕАГУВАТИ НА НОВІТНІЙ ВИКЛИК НЕВИЗНАЧЕНОСТІ?

Тягло О.В.

доктор філософських наук, професор

Харківський національний університет внутрішніх справ

Харків, Україна

olexti@gmail.com

З'ясовано, що у полі науки працюють три поняття невизначеності: класичне, квантово-механічне і синергетичне. Сьогодні світ в цілому і низка його значних складових являють собою складні нестабільні відкриті системи, що надає певну підставу для застосування в осмисленні констатованої Антоніу Гутеррешем і Джозепом Боррелем ситуації глобальної невизначеності синергетичного поняття невизначеності. З огляду на це новітній виклик невизначеності не є неприродним сюрпризом, а наявну наразі «безладну багатополарність» слід ідентифікувати як довершений хаос. Світ, його складові і структура справді створюються різномірною масою більших чи менших спільнот, навіть вчинок однієї людини може викликати якийсь «резонанс» і більш-менш масштабну біфуркацію з гілками, що розбігаються експоненційно.

Ключові слова: невизначеність, ситуація глобальної невизначеності, складна нестабільна відкрита система, квантова механіка, синергетика.

Tiaglo O.V. How to reply to the up-to-date challenge of uncertainty?

It is found that three concepts of uncertainty currently work in the field of science: classical, quantum-mechanical, and synergetic. Today, the world as a whole and a row of its significant parts are complex unstable open systems, which provides some basis for using the synergistic concept of uncertainty to understand the situation of global uncertainty stated by Antonio Guterres and Joseph Borrell. In this connection, the up-to-date challenge of uncertainty is not an unnatural surprise, and the current "messy multipolarity" should be identified as perfect chaos. The world, its parts and structure are really creating by a heterogeneous mass of larger or smaller communities, even an action of one person might cause some kind of "resonance" and a more or less large-scale bifurcation with branches that diverge exponentially.

Key words: uncertainty, situation of global uncertainty, complex unstable open system, quantum mechanics, synergetics.

Вступ

21 січня 2022 року Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерриш доповів Генеральній Асамблеї цієї поважної організації пріоритети своєї діяльності на рік, що розпочинався. Одна з перших фраз,

в якій він охарактеризував загальну ситуацію у світі, була такою: «Єдиною визначеністю є більше невизначеності» («The only certainty is more uncertainty») [1].

Минув майже рік, багато нового сталося у світі, зокрема розпочалася повномасштабна агресія РФ проти України. Та 10 жовтня 2022 року на загальній зустрічі послів Євросоюзу у Брюсселі високий представник ЄС із зовнішньої та безпекової політики Жозеп Боррель майже повторив характеристику ситуації Генеральним секретарем ООН: «Це світ радикальної невизначеності (radical uncertainty). Швидкість і розмах змін виняткові... Невизначеність перетворилась на правило» [2]. З огляду хоч би на наведені заяви знаних політиків глобальна невизначеність набула довершення¹. Цей висновок не викликає сумнівів і два роки потому.

Чи ситуація, що склалася, є природною? Чого можна очікувати далі? Як до усього цього ставитися? Свідомо і ефективно зреагувати на взаємопов'язані складові новітнього виклику глобальної невизначеності на основі зазвичай розпливчастих і консервативних уявлень повсякденності видається неможливим. Належній реакції на цей виклик, актуальний для усього людства і для кожного з нас, має передувати експлікація поняття невизначеності у полі сучасної науки.

Експлікація поняття невизначеності

У квантовій фізиці вже давно ustalivся *принцип невизначеності* (uncertainty principle) і загальне поняття *співвідношення невизначеностей*. Перше з такого роду співвідношень було сформульоване Вернером Гейзенбергом у 1927 році. Чверть століття потому в доповіді, присвяченій закону причинності у квантовому світі, цей видатний фізик-теоретик відзначив наступне.

З'ясувалося, що неможливо одночасно описати місцеположення і швидкість атомної частинки з будь-якою заданою точністю. Ми в змозі або виміряти дуже точно місцеположення – тоді вплив вимірювального інструменту заважатиме (obscures) нашому знанню швидкості, або ж можемо виконати точне вимірювання швидкості, але відмовитися від знання положення. Добуток цих двох невизначеностей (the two uncertainties) ніколи не може бути меншим за постійну Планка [3, р. 39 - 40].

З цього і подібних міркувань (порівн., напр., [4, с. 91 - 92], [5, р. 135 - 136]) зрозуміло: невизначеності фізичних величини квантового об'єкта, оператори яких не комутують, наприклад просторової координати і швидкості або імпульсу, мають сенс *неточностей* їх експериментального чи теоретичного встановлення, що жодним чином не піддаються усуненню одночасно. Цим квантова механіка, квантова фізика загалом суттєво відрізняється од класичної фізики, котра не заперечує можливість одночасного абсолютно точного знаходження координати і швидкості, значень усієї сукупності фізичних величин досліджуваного об'єкта. Стан класичного об'єкта

¹ Боррель вжив у характеристиці глобальної невизначеності влучну метафору – «perfect storm», тобто повний чи цілковитий шторм.

піддається точному вичерпному опису, він позбавлений будь-яких принципово неусувних невизначеностей.

Знання у певний момент часу точних значень усіх фізичних величин об'єкта разом зі знанням класичного закону буття дозволяє повно та точно описати як його минуле, так і майбутнє. Тож принципова *передбачуваність* поведінки досліджуваного об'єкта – ще одна суттєва ознака традиційної визначеності. Найширше обґрунтування цієї обставини належить П'єру Симону де Лапласу. На думку видатного вченого Нового часу, передбачуваність майбутнього має за обов'язкову передумову *об'єктивний необхідний* каузальний зв'язок послідовних станів Всесвіту, кожної з його складових: за самою природою теперішній стан цілком детермінований минулим і детермінує майбутній. Цей принцип *лапласівського детермінізму* у класичній фізиці, у ґрунтованому на ній світогляді загалом вважався універсальним і беззаперечним. Тож поняття невизначеності й прямо пов'язані з ним поняття випадковості та ймовірності якщо і не відкидались зовсім, то лише як суб'єктивні артефакти, засоби осмислення наслідків браку інформації чи недостатньо «широкого розуму» реальної людини. Натомість сучасна фізика, визнавши неможливість усунути співвідношення невизначеностей, заперечила всезагальність лапласівського детермінізму. Вона знайшла у Всесвіті суттєве місце для невизначеності, випадковості та ймовірності, які не залежать од знань і розуму реальної людини чи навіть *демона Лапласа*: це квантова реальність і, природно, все те, на що вона суттєво впливає [3, р. 41 - 42].

Таким чином, класичне фізичне, навіть ширше – наукове, поняття визначеності має у своєму змісті щонайменше такі суттєві ознаки: 1) в ідеалі, знання сукупності точних значень усіх властивостей, фізичних величин досліджуваного об'єкта, що відображає його об'єктивний стан; 2) знання закону його руху, буття загалом, що пов'язує минуле, теперішнє і майбутнє у необхідний спосіб; 3) абсолютну передбачуваність його майбутнього (як і можливість реконструкції минулого). Поняття невизначеності у квантовій механіці безумовно виключає одночасне встановлення точних значень фізичних величин, оператори яких не комутують, і відкидає абсолютну передбачуваність поведінки об'єкта. Невизначеність не визнається лише зрештою усувним наслідком браку знань чи недостатньо «широкого розуму» дослідника.

Суттєву модифікацію поняття невизначеності приносить розвиток фізики *складних нестабільних відкритих* систем, синергетики. Одним з фундаторів синергетики визнається бельгійський науковець Ілля Пригожин, досягнення якого були відзначені Нобелівською премією з хімії за 1977 рік. А у 1997 році побачила світ книга Пригожина «Кінець визначеності. Час, хаос і нові закони природи» [5]. Не занурюючись у глибини міркувань науковця, які загалом присвячені «розв'язанню загадки часу», резюмую лише те, що прямо пов'язане з темою невизначеності.

Перш за все, спільною вадою класичної і квантової фізики Пригожин стверджує детерміністський характер їх законів.

Добре відомо, що у двадцятому столітті закон Ньютона поступився квантовій механіці й спеціальній теорії відносності. Однак базові ознаки закону Ньютона – детермінізм і часова симетрія – збереглися. Правда, квантова механіка більше не працює з траєкторіями, натомість використовує хвильові функції, але важливо зауважити, що базове рівняння квантової механіки, рівняння Шредингера, знов-таки детерміністське і оборотне у часі (time reversible). Через такі рівняння закони природи ведуть до визначеності (lead to certitude). Знову за заданих вихідних умов усе детерміноване [5, р. 11-12].

Даний закид спрямований, серед іншого, на основи квантової механіки, сформульовані у середині двадцятих років минулого століття. При цьому бельгійський теоретик цілком визнає неможливість одночасного точного і вичерпного знаходження значень усіх фізичних величин квантового об'єкта, що впливає зі співвідношень невизначеностей Гейзенберга. Навіть за умови збереження детерміністського закону буття він вказує на підсилення заперечення «класичної детерміністської ортодоксії» і, відповідно, на обґрунтування *статистичного, ймовірного* характеру квантово-механічного опису. Справді, з огляду на недосяжність абсолютно точного і повного опису квантового об'єкта та властиву нестабільному об'єкту «чутливості до початкових умов» його ймовірні майбутні траєкторії не просто відрізняються, а розбігаються експоненційно: виникає *детерміністський хаос* [5, р. 30 - 31, 36 - 37, 202]. Однак усе це є хоч і актуальним, але недостатнім, воно потребує суттєвого доповнення.

Цікаво поміркувати, що сталося би з демоном Лапласа у світі детерміністського хаосу. Він не в змозі передбачати майбутнє, якщо не знає вихідних умов з безкінечною точністю. Тільки у такій ситуації він може продовжити використовувати опис через траєкторії. Проте існує ще сильніша нестабільність, яка веде до руйнування траєкторій навіть за умови *будь-якої точності вихідного опису*. Ця форма нестабільності має принципове значення, оскільки виявляється і в класичній механіці, і квантовій [5, р. 38].

Тож, за Пригожиним, існує не один, а два витoki обмеження традиційного поняття визначеності і, відповідно, повнішого розуміння у природничих науках понять невизначеності, випадковості, ймовірності. Фізична природа другого з цих витоків зрештою пов'язана з явищем *резонансу Пуанкаре* за умови *тривалих стійких взаємодій* у складних системах.

Ми побачили, аби одержати наші статистичні формулювання потрібні дві умови, які йдуть далі умов класичної і квантової механіки: існування резонансів Пуанкаре, що призводять до нових процесів дифузійного типу, які можуть бути інкорпоровані у статистичний опис, та тривалі стійкі взаємодії, описувані делокалізованими функціями розподілу. Ці умови ведуть до більш загального визначення хаосу [5, р. 155 - 156].

Таким чином, модифіковане з огляду на синергетику поняття невизначеності містить у собі заперечення усіх трьох ознак, які входять до змісту традиційного поняття визначеності, в тому числі

й визнання універсальності «детерміністських законів»². Тож у сучасній фізичній науці, у природознавстві в цілому більше або менше утвердились кілька понять невизначеності: назву їх квантово-механічним (невизначеність₂) і синергетичним (невизначеність₃); звичайно, не можна забувати і найстаріше поняття у дусі Лапласа, пов'язане з браком знань про досліджуваний об'єкт чи з «недостатньо широким» розумом дослідника (невизначеність₁). Важливо, що синергетичне розуміння невизначеності надає найвагоміші підстави для ствердження випадковості, ймовірності іманентними ознаками реальності – не тільки квантової, а й частини тієї, яка зазвичай вважалась доменом класичної науки. Якщо наслідком невизначеності₂ є детерміністський хаос, то невизначеність₃ здатна породити інший, так би мовити, *довершений хаос*.

Не тільки детерміністський, а і довершений хаос не є повним безладом: він описується певними законами, що оперують *функціями розподілу ймовірностей*. І загалом, пов'язані з нестабільністю на мікроскопічному чи макроскопічному рівні, нові закони природи мають справу з можливістю подій, однак не зводять ці події до тих, які піддаються однозначній дедукції, точному передбаченню, наголосив Пригожин. На цьому шляху, на його думку, вдається уникнути альтернативних образів «детерміністського світу і довільного світу чистої випадковості», зберегти виважений ідеал наукового пізнання та певного контролю доступного людині світу [5, р. 189] (див. також [5, р. 37, 87, 91 - 92, 136]).

Стосовно реакції на виклик глобальної невизначеності

Для Пригожин неодноразово наголошував, що значення його ідей і результатів далеко не обмежується фізикою чи хімією, природничими науками загалом: «Тут ми йдемо проти однієї з базових традицій західної думки – віри у визначеність (the belief in certainty)» [5, р. 4] (див. також [5, р. 7, 54 - 55, 70 - 72]). Погоджуючись з цим узагальненням, одержую низку експлікованих понять та висновків, залучення яких дозволяє сподіватися на краще розуміння новітньої ситуації у світі, представленої Антоніу Гутерришем чи Жозепом Боррелем.

Насамперед врахую, що, за свідченням Борреля, того світу, якій існував зовсім нещодавно, більше немає. А точніше, вже не існує світу, в якому США дбають про «нашу», тобто європейську, безпеку, а Китай і Росія «забезпечують основу нашого процвітання». А що ж є?

Є конкуренція між США і Китаєм, і це найважливіша «структуруюча сила» («structuring force»). Світ структурується навколо цієї конкуренції – подобається це комусь чи ні...

Цей світ не суто біполярний. Є багато гравців, кожен зі своїми інтересами і цінностями. Подивіться на Туреччину, Індію, Бразилію, Південну Африку, Мексику, Індонезію. Вони лишаються посередині. Вони держави-гойдалки (swing states), що виступають на тому чи

² Важливо, що синергетика обмежує область визначення «детерміністських законів» і «детерміністських траєкторій», а не відкидає їх повністю. Більше того, не виключається, що, залежно од варіювання умов завдяки найменшій випадковій *флуктуації*, усталена траєкторія складної нестабільної системи через *біфуркацію* переходить у якесь з дуже різних ймовірних продовжень, інколи – у щось цілком раніше небачене, у новий відносно сталий «порядок з хаосу» і т. д. [5, р. 40 - 41, 67 -71].

іншому боці відповідно до своїх інтересів, а не лише теоретичних цінностей. Та ці нації... є гравцями і полюсами. Це і створює безладну багатополярність (messy multipolarity) [2].

Тож наразі світ не просто вийшов зі «старого» стану: низка держав, потуга яких у військовому чи політичному, економічному плані значно зросла, прагне змін зовсім різного роду. Тому багатоскладова світова система внутрішньо суперечлива і позбавлена стабільності. Зрозуміло також, що стан США напередодні виборів 2024 року навряд чи можна назвати точно визначеним, в значній мірі це стосується і вказаних «держав-гойдалок» та навіть деяких членів ЄС. Крім того, система міжнародного права сильно порушена. Зокрема, за сваволею чергового «царя/генсека/президента» Росія у повномасштабній агресії проти України ігнорує навіть визнані у світі закони і звичаї війни. Тож виглядає припустимим узагальнення: закон буття сучасного світу не можна визнати детерміністським, він передбачає не точну «траєкторію», а функцію розподілу ймовірностей, не виключаючи і малоймовірні, однак не неможливі сценарії. Усе це допускає подальшого критичного обговорення, але, здається, загалом ясно, що описаний Гутерришем і Боррелем стан невизначеності глобальної ситуації *не є неприродним сюрпризом*. Він суттєво схоплюється поняттям невизначеності³, а «безладна багатополярність» піддається ідентифікації як довершений хаос, хоча і не абсолютний безлад.

Подальший розвиток світу залежатиме од варіювання головної сьогодні «структуруючої сили» – конкуренції США і Китаю – і якоїсь випадкової, але значущої військової, політичної, економічної тощо флуктуації. Це спричинить біфуркацію, після якою *можливе* більш-менш тривале усталення світової системи з лідерством або США і, загалом, оновленого Заходу, або Китаю, частини Сходу і Півдня. З огляду на ці, правда, лише найімовірніші сценарії Джозеп Боррель і закликав ЄС, кожного його члена, дійсних європейців загалом активно діяти відповідно до новітніх реалій «повного шторму». Слід усіма цивілізованими засобами, наполегливо долаючи вже позбавлені користі, а то й шкідливі табу і стереотипи минулого, доводити, що «демократія, свобода, політична свобода – не те, що можна обміняти на економічне процвітання чи соціальну згуртованість, ці речі повинні йти разом» [2].

Отже, за умови нестабільності глобальна ситуація не визначена наперед об'єктивно. Світ, його складові і структура дійсно творяться більшими чи меншими спільнотами з суттєво різними цінностями й інтересами, навіть вчинок однієї людини може викликати якийсь «резонанс» і більш-менш масштабну біфуркацію з вкрай розбіжними гілками-сценаріями (див. також [6]). Розподіл ймовірностей цих сценаріїв піддається науковому, підтримуваному ключовими поняттями і висновками синергетики, обчисленню та частковому управлінню.

Основні висновки

Наразі у фізиці, у полі науки загалом функціонують принаймні три поняття невизначеності: невизначеність₁ – найстаріше поняття, що охоплює наслідок браку знань про досліджуваний об'єкт чи «недостатньо широкого» розуму дослідника; невизначеність₂ – поняття, вироблене з огляду на

співвідношення невизначеностей у квантовій фізиці; невизначеність₃ – новітнє поняття синергетики, яке, зокрема, знімає у собі невизначеність₂.

Сьогодні світ в цілому і низка його значних складових являють собою складні нестабільні відкриті системи. Це надає певну підставу для застосування в осмисленні констатованої Гутерришем і Боррелем ситуації глобальної невизначеності поняття невизначеності₃, а також пов'язаних з ним понять випадковості, ймовірності. Виникає ґрунтовне розуміння, що новітній виклик невизначеності не є неприродним сюрпризом, а наявну наразі «безладну багатополарність» слід ідентифікувати як довершений хаос. Світ, його складові і структура дійсно творяться різномірною масою більших чи менших спільнот, навіть вчинок однієї людини може викликати якийсь «резонанс» і більш-менш масштабну біфуркацію з гілками, що розбігаються вкрай сильно.

Відзначна Боррелем «безладна багатополарність» світу не є повним безладом. Вона піддається виваженому науковому пізнанню, обчисленню відповідних функцій розподілу ймовірностей, а з огляду на це – частковому управлінню.

Література

1. Guterresh A. Secretary-General's Remarks to the General Assembly on his Priorities for 2022 // United Nations. Secretary-General Website. 21 January 2022. URL: <https://www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2022-01-21/remarks-general-assembly-his-priorities-for-2022>
2. Borrell J. EU Ambassadors Annual Conference 2022: Opening Speech by High Representative Josep Borrell // European Union Website. 10 October 2022. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-ambassadors-annual-conference-2022-opening-speech-high-representative-josep-borrell_en
3. Heisenberg W. Atomic Physics and Causal Law // Werner Heisenberg. The Physicist's Conception of Nature. London : Hutchinson & Co Ltd., 1958. P. 32 - 42.
4. Вакарчук, І.О. Квантова механіка: підручник. 4-е вид., доп. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012.
5. Prigogine I. The End of Certainty. Time, Chaos, and New Laws of Nature. New York e.a. : The Free Press, 1997.
6. Тягло, О.В., Воропай, Т.С. Як бути людиною у сучасному світі? Пам'яті Мирослава Володимировича Поповича // Творчість Г. С. Сковороди як метатекст української культури. Пам'яті Мирослава Володимировича Поповича. Матеріали XXVI Харківських міжнародних Сковородинівських читань (28 – 29 вересня 2018 року). Харків : Майдан, 2018. С. 303 - 309. URL: https://www.researchgate.net/publication/332911121_Taglo_O_Voropaj_T_Ak_buti_ludinou_u_sucasno_mu_sviti_Pam'ati_Miroslava_Volodimirovica_Popovica

НА ОБРІЇ ПОЛІТИЧНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ: «ЧОРНІ ЛЕБЕДИ» ЧИ «СІРІ НОСОРОГИ»?

Корнієнко В. О.,

професор, доктор політичних наук,

завідувач кафедри суспільно-політичних наук

Вінницького національного технічного університету,

м. Вінниця, Україна

Проаналізовано сутність політичної невизначеності, як феномену суспільного життя. Охарактеризовано основні джерела її виникнення, якими чинниками вона характеризується, як вимірюється і на які суспільні процеси впливає. Розкрито тенденційність політичної невизначеності в умовах сучасного українського суспільства. З'ясовано, що політична невизначеність є одним з основних чинників ризику, які необхідно враховувати, ухвалюючи важливі соціально-політичні рішення.

Ключові слова: політична невизначеність, політична стабільність, політичний ризик, джерела невизначеності, стан невизначеності.

The article analyzes the essence of political uncertainty as a phenomenon of public life. The main sources of its emergence, the factors that characterize it, how it is measured and what social processes it affects are characterized. The tendency of political uncertainty in modern Ukrainian society is analyzed. It is found that political uncertainty is one of the main risk factors that must be taken into account when making important socio-political decisions.

Keywords: political uncertainty, political stability, political risk, sources of uncertainty, state of uncertainty

Вступ

Питання про політичну невизначеність можна віднести до універсальних в політичній науці. Більш того, невизначеність є невід'ємною частиною політики. Її розуміння є ключовим для ефективного управління політичними процесами, як би парадоксальним це не здавалось.

Політологи використовують різноманітні методи та інструменти для аналізу політичних явищ та управління невизначеністю, наявність якої продиктована складністю, динамічністю та багатовимірністю політичних явищ, а також обмеженістю методологічних інструментів для їхнього точного аналізу. Це робить науку про політику більш відкритою до інтерпретацій, але й водночас менш передбачуваною, ніж точні науки.

Невизначеність у політиці потрібно розуміти як ситуацію, коли бракує чіткої інформації, або передбачуваності щодо того, як розвиватимуться події, які рішення будуть ухвалені та якими будуть їхні наслідки. Це вимагає від політиків та громадськості адаптивності, здатності приймати рішення за цих умов та готовності до швидких змін.

Отже, дослідницький інтерес, на нашу думку, актуалізується необхідністю виявлення реального стану процесів трансформацій у соціополітичній сфері, дослідження різних проявів політичної невизначеності в умовах відносно стабільності або нестабільності, а також кризових ситуацій у суспільстві. Сьогодні ж, у зв'язку із широкомасштабним військовим вторгненням росії до України, питання про стабільність її політичної системи на тлі політичної невизначеності, яка продиктована як суб'єктивними так і об'єктивними обставинами, є вкрай нагальним.

Основна частина

Учені давно досліджують питання оцінки та аналізу політичної невизначеності в силу того, що непередбачувані події часто призводять до політичних криз або радикальних змін у владі, як на національному, так і на міжнародному рівнях. Невдалі спроби впровадження демократичних моделей правління в країнах, що здобули незалежність після колоніального панування, стали додатковим фактором активізації наукових розвідок у цій сфері.

В теоретичному аспекті важливим є дослідження С. Хантінгтона «Політичний порядок у суспільствах, що змінюються» (1968) і не тільки. Серед західних науковців, які зробили значний внесок у вивчення цього питання, варто відзначити таких відомих дослідників, як Г. Алмонд, Р. Даль, Дж. Дьюї, Ш. Ейзенштадт, А. Пшеворський, Ф. Шміттер та інших. Українські науковці також досліджують питання, пов'язане з розумінням тези С. Хантінгтона, що найбільш важливим аспектом у політичному контексті, є не форма правління, а ступінь керованості.

Серед авторів, що зробили свій внесок у дослідження феномена політичної невизначеності, можна виокремити праці Т. Авксентьевої, О. Віннічук, Н. Ротар, І. Поліщука, В. Полохала, О. Фісуна, А. Ясінської та інших. Це свідчить про те, що проблема забезпечення політичного порядку та пошук механізмів його досягнення і зміцнення, на протигагу політичної невизначеності, є важливим завданням для будь-якого суспільства.

Попри це, в умовах політичної невизначеності, багато країн зверталися до більш авторитарних методів управління для збереження стабільності. Наприклад, Німеччина під час Великої депресії (1930-ті роки) та приходу до влади нацистського режиму. Економічна криза та політична нестабільність призвели до підвищення популярності авторитарного режиму Адольфа Гітлера. В Італії після Першої світової війни на тлі економічних труднощів та соціальної напруженості до влади прийшов Беніто Муссоліні, встановивши фашистський режим.

В Росії після жовтневої революції 1917 року та громадянської війни в умовах соціальної, політичної й економічної нестабільності влада перейшла до більшовиків, що встановили авторитарну систему правління. Аргентина в середині ХХ століття, особливо під час військових диктатур (1970-ті роки), коли у відповідь на політичну та економічну кризу армія взяла владу під контроль. Нарешті, в Чилі після перевороту 1973 року, коли генерал Аугусто Піночет прийшов до влади в умовах економічного колапсу та політичних конфліктів, було запроваджено авторитарний режим тощо. Ці приклади показують, що в умовах соціальних потрясінь, економічних проблем, політичної невизначеності країни можуть схилитися до авторитаризму як до засобу розв'язання кризи.

Імовірно, що причинами є те, що вихід з кризових ситуацій у демократичних суспільствах є складним процесом через специфічні риси демократії, такі як плюралізм думок, широка участь громадян у політичному житті. Демократії, як правило, діють через інституційні механізми, такі як парламентські процедури та громадські обговорення, що робить процес ухвалення рішень повільним. Це може стати проблемою в умовах кризи, коли необхідно швидко реагувати на зміни. Однак, попри труднощі, демократії мають певні переваги у подоланні криз, завдяки відкритості та можливості адаптуватися до нових викликів.

У свою чергу, політика є системою взаємодії багатьох елементів — громадян, державних інституцій, економічних інтересів, міжнародних організацій. Ця взаємодія нерідко є надзвичайно складною, тому важко передбачити, як певне рішення вплине на всю систему загалом. В цьому контексті привертає до себе увагу концепція «Чорний лебідь» («Black Swan»), що описує рідкісні, непередбачувані події, які мають значні наслідки і кардинально впливають на політичні системи, держави або міжнародні відносини. Ця ідея отримала популярність завдяки книзі Насіма Талеба «Чорний лебідь: Вплив надзвичайно малоімовірного» [1], де він описує таку подію як феномен, який важко передбачити, але який після своєї появи здається логічно поясненим і навіть неминучим.

Отже, до характерних ознак «чорного лебедя» потрібно віднести:

- 1) Непередбачуваність: «чорний лебідь» — це подія, яку майже неможливо передбачити на основі попереднього досвіду чи аналізу. Вона часто виникає несподівано і порушує звичні політичні моделі та очікування.

2) Фатальність наслідків: такі події мають величезний вплив на політичні системи, економіки та суспільства й можуть призвести до радикальних змін у владі, політичному курсі або на міжнародній арені.

3) Постфактум пояснення: після того, як подія «чорний лебідь» сталася, доволі часто вона здається цілком логічною і зрозумілою. Люди намагаються раціоналізувати її, стверджуючи, що це було передбачувано або неминуче, хоча насправді подія була абсолютно непередбачуваною до її настання. Наведемо конкретні приклади «чорних лебедів» у політиці.

Мабуть, вже найбільш тривіальним прикладом є розпад СРСР (1991), який став несподіваною подією для більшості міжнародних експертів. Хоча були певні сигнали, що система переживає кризу, ніхто не передбачав такого швидкого та драматичного краху однієї з найбільших супердержав. Пригадаємо також терористичні атаки 11 вересня 2001 року на США. Вони не тільки шокували світ, але й призвели до радикальних змін у міжнародній політиці, зокрема до початку війни з тероризмом, військових втручань у Афганістан і Ірак, та зміни глобальної безпекової архітектури. Вперше і поки що в останнє за всю історію існування Північноатлантичного альянсу було застосовано статтю 5 Північноатлантичного договору (напад на одну із держав Альянсу вважається нападом на весь Альянс). Рішення Великої Британії вийти з Європейського Союзу («Брекзит», 2016) було малоімовірним для більшості аналітиків до референдуму, але його наслідки були значними як для британської, так і для європейської політики. Такою ж несподіванкою стало обрання Дональда Трампа президентом США у 2016 році. Багато політичних експертів і опитувань передбачали перемогу Гіллари Клінтон на виборах, однак перемога Трампа стала неочікуваною реальністю для політичного естаблішменту США та багатьох аналітиків, що призвело до значних змін у внутрішній і зовнішній політиці країни.

Пригадаємо також політичні наслідки COVID-19. Пандемія коронавірусу стала глобальним «чорним лебедем», що паралізував економіки багатьох країн, змінив структуру міжнародних відносин, підняв питання біобезпеки.

Нарешті, війна між росією та Україною, особливо повномасштабне вторгнення росії у лютому 2022 року, має риси, що дозволяють розглядати її також як ситуацію «чорного лебедя» в певних аспектах. Хоча напруженість між країнами зростала з 2014 року, більшість експертів і міжнародних спостерігачів не очікували настільки масштабного вторгнення у 2022 році. Було багато припущень щодо можливих обмежених військових дій, але повномасштабна війна з багатомісячною окупацією територій і масовими людськими втратами стала шоком для багатьох. Наслідки цієї війни вже мають глобальний характер. Вона призвела до масштабних санкцій проти росії, енергетичної кризи в Європі, зростання напруженості в міжнародних відносинах, перегляду безпекових політик і розширення

НАТО. Це також кардинально змінило геополітичну ситуацію у світі та вплинуло на економічні процеси.

Тим не менш, на наш погляд, війна між росією і Україною лише частково відповідає ситуації «чорного лебедя». З одного боку, хоча багато її аспектів були непередбачуваними і мали величезний глобальний вплив, з іншого — через наявність попередніх конфліктних передумов та можливість прогнозування її не можна повністю віднести до цієї категорії. Вона більше підпадає під опис концепції «сірого носорога» («Grey Rhino») — події, яку було видно на горизонті, але її небезпеку недооцінили або не змогли запобігти.

Мабуть, політологія в певному сенсі «звикла» до того, що її окремі категорії пов'язані з тваринним світом! Окрім «чорного лебедя» варто пригадати класифікацію еліт за Вільфредо Парето, які він поділяв на «левів» та «лісів». У свою чергу, «сірий носорог», як ознака неминучості, також займає цілком почесне місце у «політологічному зоопарку»! Концепція «сірого носорога» — це метафора, яка описує велику, повільно рухомию загрозу, яку ми часто ігноруємо, незважаючи на її очевидність. На відміну від раптового «чорного лебедя» (як непередбачуваної події з великими наслідками), «сірий носорог» — це загроза, яка повільно наближається, її можна бачити, але ми часто відводимо погляд або недооцінюємо її масштаби.

Концепція «сірого носорога» як і «чорного лебедя» стала популярною в різних галузях знання, а не лише в політичній науці. Її активно використовують і розвивають різні вчені, але на відміну від «чорного лебедя» не називають конкретного дослідника, який би першим і повністю розробив цю концепцію. У деяких аналітичних матеріалах про виклики для України також згадуються подібні підходи для пояснення важливих ризиків, наприклад, можливі зміни в міжнародній політиці США, які можуть істотно вплинути на Україну, але для яких існують ознаки, що їх можна передбачити і підготуватися заздалегідь. Це частково відповідає концепції «сірого носорога», де на передбачувані загрози часто не звертають уваги.

Наприклад, фінансова криза 2008 року про яку попереджали численні економісти та аналітики — про надмірний ріст ринку нерухомості та ризики, пов'язані з похідними фінансовими інструментами [2]. Проте ці сигнали часто ігнорувалися або недооцінювалися політиками та регуляторами, що призвело до глобальної фінансової кризи. Чи енергетична криза в Європі у 2022 році. Попередження про ризики залежності від постачання енергоносіїв від однієї країни, зокрема Росії, існували давно. Однак політичні рішення про диверсифікацію енергетичних ресурсів приймалися запізно, що призвело до енергетичної кризи після російського вторгнення в Україну [3]. Проблема глобального потепління і його наслідків відома протягом багатьох десятиліть.

Незважаючи на численні наукові дослідження та попередження про ризики, багато урядів діють недостатньо рішуче. Це загроза, яка очевидна, але часто ігнорується через політичні чи економічні міркування.

Чи проблема державного боргу. У багатьох країнах зростаючий державний борг є відомою та передбачуваною загрозою для стабільності економіки [4]. Проте політики часто відкладають вирішення цієї проблеми через її непопулярність серед виборців, створюючи умови для можливих фінансових криз.

Ще один, вже тривіальний приклад, просякнутий «сірістю носорога». Сьогодні існує висока ймовірність, що Дональд Трамп знову може обійняти посаду президента США. Це може призвести до загострення викликів, які постануть перед Сполученими Штатами, демократією, світовою цивілізацією і, насамперед, Україною. Незважаючи на його унікальний політичний стиль, можливі рішення Трампа можуть створити серйозну турбулентність у міжнародних справах. Під великим питанням може опинитися підтримка України з боку її ключового партнера – як військова, так і політична, економічна та дипломатична. Такі зміни можуть мати критичні наслідки для здатності України протистояти затяжній війні з росією, ставлячи під загрозу її суверенітет і незалежність. Однак є й позитивний момент: ми вже зараз можемо підготуватися до можливих змін, розробляючи оптимальні стратегії захисту національних інтересів України [5]. Ці приклади ілюструють, як добре відомі ризики можуть бути проігноровані, що створює передумови для серйозних політичних чи економічних потрясінь.

Із значною долею впевненості можна стверджувати, що тенденційність політичної невизначеності в сучасному українському суспільстві є результатом комплексної взаємодії соціально-економічних, політичних та міжнародних чинників. На наш погляд, основні аспекти цієї невизначеності пов'язані з кількома ключовими факторами:

По-перше, українська політична система залишається вразливою до змін, зокрема через часті зміни в уряді, парламенті та політичних лідерах. Виборчі цикли часто супроводжуються значними змінами в політичних стратегіях і коаліціях, що створює непередбачуваність у внутрішній політиці та ускладнює довготривале планування.

По-друге, війна з Росією після 2014 року, а особливо після початку повномасштабного вторгнення в 2022 році, кардинально вплинула на рівень невизначеності в українському суспільстві. Постійна загроза ескалації, безпекові питання та економічні наслідки війни підривають політичну стабільність.

По-третє, військові дії, інфляція, падіння ВВП та економічна залежність від зовнішньої допомоги посилюють невизначеність в українському суспільстві. Нестабільність фінансової системи

та залежність від міжнародних кредиторів впливають на здатність держави забезпечувати соціальну стабільність.

По-четверте, Україна є важливим об'єктом міжнародних геополітичних інтересів, і політична невизначеність зумовлена також взаємодією з такими акторами, як ЄС, НАТО, США. Їхні політичні й економічні дії мають значний вплив на внутрішню ситуацію в країні.

По-п'яте, перехід українського суспільства від пострадянської до більш демократичної моделі супроводжується зміною політичної культури, що створює періоди соціальної турбулентності. Зростання громадянської активності, розвиток громадянського суспільства і вплив медіа також вносять елемент невизначеності в політичний процес.

Таким чином, тенденційність політичної невизначеності в Україні має багаторівневий характер і обумовлюється як внутрішніми факторами (інституційна слабкість, політична фрагментація), так і зовнішніми ризиками (військовий тиск, міжнародні конфлікти).

Але повернемося до ситуації «чорний лебідь», яка у політиці є важливим нагадуванням про обмеженість можливостей людського прогнозування та складність політичних процесів. Вони можуть радикально змінити політичний ландшафт, водночас залишаючись майже неможливими для передбачення. Політики та аналітики повинні бути готовими до таких подій, розвиваючи стратегії адаптації та управління ризиками в умовах невизначеності. Тут привертають до себе уваги праці, насамперед, зарубіжних дослідників.

Так, у праці Alesina A, Perotti R. [6] виокремлено два основні підходи до подання політичної невизначеності: через зміни безпосередньо у виконавчій владі та через різні показники негативних соціальних явищ. Перший підхід передбачає, що політична невизначеність характеризується як можливі зміни у сфері виконавчої влади: зміна законів, зміна уряду, зміна президента тощо. Ці зміни можуть мати як конституційний характер, тобто проводитися безпосередньо урядом у рамках правового поля держави (включно зі зміною уряду і президента в результаті легітимних виборів); так і «неконституційний» характер - державні перевороти, революції тощо. В обох випадках висока частота змін характеризує становище країни як нестабільне. Вимірювання невизначеності здійснюється за допомогою регресійних пробіт-моделей, які визначають імовірність здійснення або нездійснення змін. В наукових працях N. Jensen, S. Schmith [7], C. Robinson, R. Bangwayo-Skeete [8], V. Liew, R. Rowland [9] аналізується вплив виборів на вартість акцій на фондовому ринку. В дослідженні H. An, Y. Chen [10] проаналізовано залежність змін в складі політиків на інвестиційну активність компаній. Згідно іншого підходу, політична невизначеність характеризується різними факторами соціальних хвилювань. При цьому чинники, які її характеризують, у різних авторів різні.

За Alesina A, Perotti R.[6] чинниками, що визначають політичну невизначеність, є: державні перевороти, насильство (результатом якого стають убивства), соціальні заворушення. У роботі М. Azam, М. Khan [11] політична невизначеність характеризується іншими чинниками: якістю політичних інститутів, наявність зовнішніх і внутрішніх конфліктів, військова та релігійна участь у національній політиці, ведення воєнних дій.

Також автори розглядають невизначеність макроекономічної політики, яка є проявом політичної невизначеності та включає невизначеність монетарної політики, невизначеність фіскальної політики, невизначеність політики щодо курсів валют. У сучасних дослідженнях К. Williams [12] для оцінювання політичної нестабільності розглядається 13 показників, таких як замовні вбивства, революції, перевороти, військові дії, партизанські війни, заворушення, антиурядові демонстрації, конституційні зміни, зміни в уряді, вибори, зміни у виконавчій владі. За результатами аналізу виявляються три основні чинники, що характеризують політичну невизначеність: нестабільність політичного режиму, протести, насильство. Більш загальну характеристику чинників політичної невизначеності подано в роботі М. Ноуе, Т. Акхтер [13], де її пов'язують із заворушеннями та зростанням масового насильства загалом.

За результатами узагальнення наукових праць потрібно підкреслити, що політична невизначеність в контексті впливу на життєдіяльність суспільства має складну природу та структуру, що, в свою чергу, потребує уточнення її видів та форм. Вона характеризується набором чинників і подій, які розглядають дослідники. Узагальнену інформацію щодо чинників політичної невизначеності подано в табл. 1.

Таблиця 1. Чинники політичної невизначеності

Автори	Фактори невизначеності
Алезіна, Перотті (1996)	Національні заворушення. Замовні вбивства. Державні перевороти. Політичний режим
Дженсен, Шміт (2005)	Особистість правителя («дружній»/«недружній»)
Азам, Хан, Ікбал (2012)	Якість політичних інститутів. Наявність зовнішніх і внутрішніх конфліктів. Військова та релігійна участь у національній

	політиці. Ведення військових дій.
Ань, Чен, Ло, Чжан (2015)	Частота зміни чиновників
Джерібі, Фахфех, Джарбуї (2015)	Революції
Лів, Роуланд (2016)	Президентські вибори
Робінзон, Бангвайо- Скіт (2017)	Парламентські вибори
Вільямс (2017)	Політичний режим. Протести. Насильство
Хоке, Ахтер, Якоб (2018)	Політичні заворушення. Масове насильство

Для оцінювання політичної невизначеності заведено використовувати індексний метод вираження невизначеності через набір низки змінних. У дослідженні (Azam, Khan, 2012) [11] аналізують вплив політичної невизначеності на прямі іноземні інвестиції. Індекс невизначеності макроекономічної політики розраховується як функція, виражена через інфляцію, бюджетний дефіцит і курси валют. Таким чином, індекс відображає політичні ризики. Розрахунки дослідників показують, що фактор політичного ризику негативно впливає на прямі іноземні інвестиції як у довгостроковому, так і в короткостроковому плані.

Крім цього, стан економічної та політичної невизначеності досліджують різні інформаційно-аналітичні агентства та організації, які складають свої індекси кризи та політичної нестабільності. Серед подібних індексів слід відзначити такі. Індекс недієздатності держав (Failed States Index), який був розроблений дослідницьким центром The Fund for Peace (Вашингтон). Індекс включає три основні компоненти: соціальні показники, економічні показники та політичні й військові показники. Іншим розрахованим індексом є Індекс політичної нестабільності, який для 165 країн розраховує аналітичний центр The Economist Intelligence Unit при журналі «The Economist». Індекс включає два основні блоки показників. Перший блок — структурні порушення: рівень нерівності (визначається коефіцієнтом Джині); історія країни (традиції, інституційний досвід тощо); рівень корупції; етнічна фрагментація; рівень довіри до інститутів (передусім до парламенту); статус меншин; історія політичної нестабільності; схильність робочої сили до акцій протесту; рівень надання соціальних послуг; зовнішнє

оточення країни; тип режиму; фракційність політичного режиму/еліти. Другий блок — економічні порушення: динаміка ВВП, рівень безробіття, рівень доходів населення.

Висновки

Отже, у рамках проведеного дослідження було розглянуто різні підходи до характеристики та оцінки політичної невизначеності. Вона зумовлена низкою ключових чинників, які пов'язані з природою політичних процесів та об'єктів дослідження. Вони визначають складність аналізу політики та створюють додаткові виклики для політологів у розробці точних і передбачуваних теорій. Принаймні назвемо десять основних, на наш погляд, чинників:

1. Зміни в політичному середовищі. Політична арена є динамічною, й у ній постійно відбуваються зміни. Міжнародні конфлікти, економічні кризи, технологічні прориви або зміни в природному середовищі (як-от кліматичні зміни) можуть значно вплинути на політичні рішення та стратегії.
2. Невизначеність щодо намірів акторів, дії яких часто важко прогнозувати — як у внутрішній, так і в міжнародній політиці. Це можуть бути як державні лідери, так і групи інтересів або міжнародні організації. Їхні цілі й стратегії можуть бути прихованими або змінюватися в ході подій.
3. Інформаційна невизначеність, коли політичні рішення часто приймаються на основі неповної або суперечливої інформації. Це може бути пов'язано з обмеженим доступом до даних, маніпуляціями або дезінформацією. У результаті, навіть експерти не завжди можуть точно оцінити наслідки тих чи інших політичних дій.
4. Складність політичних систем, які включають величезну кількість елементів: інститути, групи інтересів, політичні партії, громадян та міжнародні актори. Взаємодія між цими елементами є складною та часто непередбачуваною. Це ускладнює моделювання політичних процесів і знижує можливість точного прогнозування результатів.
5. Ризики та непередбачуваність подій, тому що політика пов'язана з управлінням ризиками, які часто важко передбачити. Раптові зміни в суспільстві, наприклад, масові протести, революції або епідемії, можуть радикально змінити політичну ситуацію.
6. Швидкий розвиток технологій також вносить невизначеність у політику. Наприклад, нові медіа і соціальні платформи змінюють механізми комунікації між політиками та громадськістю, створюючи як нові можливості, так і ризики маніпуляції та впливу.
7. Непередбачуваність людської поведінки. У центрі політичної науки є людина, чиї дії часто важко передбачити через вплив різноманітних соціальних, економічних, культурних та психологічних факторів. Політичні рішення можуть бути раціональними або емоційними, а мотивації людей або політиків можуть змінюватися під впливом зовнішніх обставин.

8. Динамічність самої політики. Політична дійсність постійно змінюється. Політичні режими можуть раптово трансформуватися, політичні лідери змінюють свої стратегії, міжнародна ситуація може ескалювати або стабілізуватися. Це означає, що результати минулих досліджень не завжди застосовні до нових контекстів, оскільки політичний ландшафт швидко змінюється.
9. Вплив зовнішніх чинників, таких як глобалізація, економічні кризи, технологічні зміни або екологічні виклики. Ці чинники можуть різко змінити політичну ситуацію, що робить прогнози політологів невизначеними.
10. Інформаційні обмеження за яких неповні або викривлені дані можуть ускладнювати проведення точного аналізу політичних явищ. Деякі політичні процеси та переговори є непрозорими або прихованими від громадськості, що ускладнює доступ до достовірної інформації для дослідників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Taleb Nassim Nicholas. The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable. URL: <https://www.nytimes.com/2007/04/22/books/chapters/0422-1st-tale.html> (дата звернення: 28.09.2024).
2. Данилишин Б. Світова фінансова криза — тест для України. Дзеркало тижня. 2008. 10 жовтня.
3. Ільченко Л. Енергетична криза в ЄС: ситуація значно краща, але надзвичайні заходи продовжать на рік. Економічна правда. 2023. 28 листопада.
4. Маршалок Т., Мороз І. Вплив державного боргу на економічний розвиток країни. Світ фінансів. 2019. № 2(59). С. 25–36.
5. «Чекаючи на «сірого носорога»: як Україні підготуватися до Трампа 2.0» – дискурсивний протокол Клубу Відкритого Суспільства. URL: <https://www.irf.ua/chekayuchy-na-sirogo-nosoroga-yak-ukrayiny-pidgotuvatsya-do-trampa-2-0-dyskursyvnyj-protokol-klubu-vidkrytogo-suspilstva/> (дата звернення: 28.09.2024).
6. Alesina A., Perotti R. Income distribution, political instability, and Investment. *European Economic Review*. 1996. No 40. P. 1203–1228.
7. Jensen N.M., Schmith S. Market responses to politics. The rise of lula and the decline of the brazilian stock market. *Comparative political studies*. 2005. vol. 38 No 10. P. 1245–1270.
8. Robinson C.J., Bangwayo-Skeete R. Parliamentary elections and frontier stock markets: Evidence from stock market reaction to general elections in the commonwealth Caribbean. *Global business Review*. 2017. vol 18. Iss. 5. P. 1077–1088.
9. Liew V.K.-S., Rowland R. The effect of Malaysia general election on stock market returns. SpringerPlus. 2016. No 5 (1): 1975.
10. An H., Chen Y., Luo D., Zhang T. Political uncertainty and corporate investment: Evidence from China. *Journal of Corporate Finance*. 2016. vol. 36. p.174–189

11. Azam M., Khan M.A., Iqbal N. Impact of Political risk and uncertainty on FDI in South Asia. *Transition Studies Review*. 2012. No 19 (1). P. 59–77.
12. Williams K. Foreign direct investment, economic growth, and Political instability. *Journal of economic development*. 2017. vol. 42. No 2. P. 17–37.
13. Hoque M.E., Akhter T., Yakob N.A. Revisiting endogeneity among foreign direct investment, economic growth and stock market development: Moderating role of political instability. *Cogent Economics & Finance*. 2018. No 6 (1).

АНТИКРИХКІСТЬ – ЖИТТЄСТІЙКІСТЬ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

М. Д. Прищак

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та гуманітарних наук,
Вінницький національний технічний університет,
м. Вінниця, Україна

Досліджено суть та зміст явища та поняття антикрихкості. Доведено, що антикрихкість є визначальною характеристикою життєстійкості особистості в умовах невизначеності. Проаналізовано практичні аспекти розвитку антикрихкості особистості.

Ключові слова: особистість, життєстійкість, невизначеність, міцність, відновлюваність, пружність, антикрихкість, розвиток, стрес.

The essence and content of the phenomenon and the concept of antifragility have been studied. It has been proven that anti-fragility is a defining characteristic of a person's vitality in conditions of uncertainty. The practical aspects of the development of personality anti-fragility are analyzed.

Keywords: personality, vitality, uncertainty, strength, renewability, elasticity, anti-fragility, development, stress.

Життєвий шлях сучасної людини складний і завжди супроводжується проблемами (духовні, психологічні, соціальні, професійні, матеріальні, сімейні), які актуалізуються в життєвих кризах, конфліктах, стресах, неврозах, «станах здоров'я» та ін. Наслідком цього є зниження почуття безпеки та захищеності. Ситуація загрози здоров'ю та життю людини стає все більш звичним атрибутом. Для того, щоб адаптуватися до інтенсивного та активного, а часто і екстремального, загрозливого для здоров'я людини життя, успішно себе реалізувати, людині потрібно придбати таку властивість особистості, такий внутрішній потенціал (ресурс), що допомагає їй протистояти зовнішнім впливам, важким умовам життя, при цьому зберігаючи свою людську сутність, цілісність, ідентичність, суб'єктність. Такою властивістю і є «життєстійкість».

«Життєстійкість особистості» досить складне та невизначене поняття. Підтвердженням цього є науковий дискурс (особливо в психологічній науці), системоутворювальних понять (принципів) означення явища і поняття життєстійкості. До них відносяться поняття (принципи) «hardiness» (міцність, витривалість), «resilience» (гнучкість, еластичність, пружність, відновлюваність) та «antifragility» (антикрихкість), визначальною властивістю якої є «розвиток» [1].

Поняття життєстійкість на основі понять міцності, витривалості не враховує такої властивості людини як «адаптивність», «відновлюваність», та те, що людина не є статичним

явищем (як камінь, порцеляна), а постійно змінюється, перебуває в розвитку.

Поняття resilience передає здатність відновлюватися після деформації, пристосовуватися до змін, на відміну від стійкості, за якої таки можна зазнавати різних ушкоджень [2, с. 116]. Але, хоча принцип «resilience» (гнучкість) на відміну від «hardiness» (міцність) акцентує на «відновлюваності» психологічних (і не тільки) ресурсів буття особистості (як гумовий м'ячик), він не актуалізує таку властивість особистості як – «розвиток».

Саме тому, вчені звернули увагу на антикрихкість («antifragility»), яка сутнісно пов'язана з такою визначальною характеристикою буття людини (особистості) як «невизначеність» (мінливість, нестабільність, варіативність, ймовірність, хаос, волативність, безлад, ентропія, час, невідомість, випадковість, сум'яття, стресор, помилка, незнання, ризик) [3, с. 17]. Світом керують крайнощі, невідоме й малоймовірне, світом керують «Чорні лебеді» [4].

Крихкість – те, що не любить мінливості. А те що не любить мінливості, не любить і випадковості, невизначеності, непорядкованості, помилок, хаосу, змін, безладу, стресорів, шкоди, «непередбачуваних наслідків і, особливо, перевірки часом і т.д. [3, с. 16 – 17].

Антикрихкість – не те саме, що гнучкість і міцність. Гнучке витримує удар і лишається тим самим; антикрихкому ж удар іде на користь, воно стає кращим, розвивається. Цю властивість має все, що змінюється із часом: еволюція, культура, ідеї, політичні і юридичні системи, технічні інновації, революції, економічний прогрес та ін. А саме головне, цією властивістю володіє людина (особистість) [3, с. 9].

Антикрихкість любить випадкове й невизначене. Воно дає змогу існувати в умовах невизначеності, коли ми не до пуття відаємо, що робимо, – і все одно досягаємо успіху [3, с.10]. Саме тому, як зазначає відомий дослідник антикрихкості Н. Талеб, «в умовах невизначеності необхідна не стійкість, яка означає незмінність предмета, а інша гнучкіша риса, яка змушує річ під впливом змін та тиску ставати тільки кращою. Й ім'я цій рисі – антикрихкість» [3, с. 4]. «Вітер гасить свічку і розпалює багаття. Те саме з випадковістю, невизначеністю і хаосом: було б добре користуватися ними, а не ховатися від них. Стати багаттям, якому вітер потрібний» [3, с. 9].

Якщо антикрихкість – це властивість усіх природних (і складних) систем, яким вдалося вижити, то позбавляти такі системи нестабільності, випадковості та дій стресорів означає їм шкодити. Вони слабшатимуть, відмиратимуть і руйнуватимуться. Усуваючи випадковість і мінливість, ми робимо крихку економіку, власне життя, політичне життя, систему освіти – майже все. Якщо пролежати в ліжку цілий місяць, м'язи атрофуються; так само ослабнуть, а то й умруть складні системи, якщо забрати від них складні стресори [3, с. 10 –11].

Саме тому, на думку Н. Талеба, якщо ми не любимо й не розуміємо стресорів, то коїмо злочини проти життя, живого, науки і мудрості. Кожен десятий американський старшокласник сидить на антидепресантах. Ба більше, якщо у вас перепади настрою, то ви мусите пояснювати, чому не вживаєте які-небудь ліки. У крайніх патологічних випадках без ліків не обійтися, але

напади суму, тривоги, перепади настрою – це друге, чи то й перше джерело мудрості [3, с. 58].

Новітній підхід до людей як до пральних машин з простими механічними реакціями й детальною інструкцією в комплекті дослідники називають «туристифікацією». Вона полягає в боротьбі з усякою невпевненістю і випадковістю, намаганням зробити світ передбачуваним до найменших деталей. Усе заради комфорту, зручності й ефективності. Але, туристифікація має такий саме стосунок до реального життя як турист до шукача пригод. Вона зводить будь-яку діяльність, не тільки подорожі, до типових сценаріїв, як у театральних акторів. Туристифікація «каструє» системи й організми, які люблять невизначеність, позбавляючи їх останньої краплі випадковості – каструє антикрихкість людини [3, с. 60].

Що найбільше гальмує розвиток дитини? Впершу чергу це турботливі мамочки. Вони позбавляють дітей процесу спроб і помилок, забирають у них антикрихкість, відтягують їхні сфери екологічного і перетворюють на зануд, які йдуть по наперед заданій (хорошою мамочкою) карті реальності. Виходять відмінники, але дурні – вони схожі на комп'ютери, хіба що повільніші. А головне. Такі діти зовсім не вміють діяти в неоднозначних умовах [3, с. 217].

Людині самодисциплінованій потрібні випадковість, безлад, пригоди, невизначеність, самовідкриття, ризиковані ситуації, стреси – усе, що робить життя цікавим і відрізняє його від розмірених, фальшивих і порожніх буднів.

Здається, що модерний світ хоче до останньої краплі вичавити несподіваність і випадковість з нашого життя; іронія в тому, що результат прямо протилежний: світ стає ще непередбачуванішим, ніби боги випадку лишають останнє слово за собою [3, с. 217].

Ідея антикрихкості прослідковується в ніцшеанських роздумах про «аполонівське» та «діонісійське начало». Аполонівське – вимірне, врівноважене, раціональне, сперте на розум і самообмеження. Діонісійське – темне, інтуїтивне, дике, неприборкане, незрозуміле, походить із глибинних шарів свідомості. Він назвав його «по-творчому руйнівним» і «по-руйнівному творчим». Античка культура уособлювала рівновагу цих двох начал, а потім вплив Сократа та Евріпіда переважив шальки терезів і аполонівське взяло гору над діонісійським, що відкрило шлях до перемоги раціоналізму. Аполонівське без діонісійського – це все одно, що «ян» без «інь», сказали б китайці [3, с. 217].

Дослідники антикрихкості Г. Лук'янофф та Дж. Гайдт, у своїй книзі «Крихкість інтернет покоління: як тепличне виховання шкодить сучасній молоді» (2018) [5] наголошують на зростанні «культури одержимості безпекою», яка стрімко поширюється після 2013 року, зокрема в багатьох американських університетах. Автори намагаються аналізувати взаємопов'язані чинники, які на їх думку, вплинули на цей процес. Серед інших можемо відзначити ті чинники, які також характерні для українського суспільства та, зокрема, українського освітнього середовища: підвищення рівня тривожних розладів та депресії серед молодих людей; зміни в практиці виховання дітей («параноїдалне батьківство»); обмеження вільної гри; вплив соціальних мереж.

Якщо зрозуміти поняття антикрихкості, то на думку вчених, шкода від надмірного захисту дітей стає очевидною. З огляду на те, що ризики та джерела стресу природні, неунікні складники життя, батьки й учителі мають допомагати дітям зміцнювати їхню внутрішню здатність розвиватися і вчитися на цьому досвіді. Є давній вислів: «Готуй дитину до шляху, а не шлях до дитини». Але в наш час, наголошують автори книги, «здається, ми робимо точнісінько навпаки: намагаємося забрати зі шляху все, що може дитину засмутити, не усвідомлюючи, що робимо помилку... Захищаючи дітей від різних видів досвіду, який може їх засмутити, ми значно збільшуємо ймовірність того, що ці діти не зможуть упоратися з подібними проблемами, вийшовши з-під нашої опіки. Сучасна одержимість захистом молоді від того, щоб вона не почувалася «в небезпеці», ... одна з (кількох) причин стрімкого зростання показників депресії, тривожних розладів та самогубств серед підлітків» [5, С. 36].

Висновки

Здатність до адаптації, конструктивної реакції на стресові ситуації та постійний розвиток в умовах невизначеності виявляються ключовими рисами антикрихкої особистості. Антикрихкість розглядається не лише як стійкість до негативних впливів, але і як можливість використовувати виклики для особистісного зростання та самовдосконалення. Така особистість не тільки витримує труднощі, але й знаходить у них стимул для постійного розвитку.

Засвоєння концепції антикрихкості є важливим в контексті сучасного світу, де зміни та невизначеність стали нормою. Це допоможе особистості не лише пережити труднощі, але й активно взяти в них участь, трансформуючи виклики у джерело власного зростання та вдосконалення. Таким чином, антикрихкість є не лише психологічною властивістю, властивістю життєстійкості, але й філософією життя, що сприяє позитивному розвитку особистості в умовах постійних змін та викликів.

Література

1. Прищак М. Д., Гречановська О. В., Залюбівська О. Б. Життєстійкість особистості: пошук системоутворювального поняття. *Наукові перспективи: журнал*. 2024. № 3(45). С. 1271 – 1282.
2. Медовз Д. Мистецтво мислити системно. Розв'язання проблем від особистого до глобального масштабу. Харків: віват. 2023. 304 с.
3. Талеб Н. Н. Антикрихкість. Про (не)вразливе у реальному житті. Київ: Наш Формат, 2023. 400 с.
4. Талеб Н. Н. Чорний лебідь. Про (не)ймовірне у реальному житті. Київ: Наш Формат, 2023. 392 с.
5. Лук'янофф Г., Гайдт Дж. Крихкість інтернет покоління: як тепличне виховання шкодить сучасній молоді. Київ: Наш формат, 2022. 400 с.

ФЕНОМЕН НЕВИЗНАЧЕНОСТІ. ЙОГО ПРОЯВИ ТА ЗНАЧЕННЯ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

А. В. Василич

М. В. Василич

Вінницький національний технічний університет

***Анотація.** У роботі досліджується феномен невизначеності, його природа та прояви в різних сферах людського життя, зокрема в науці, політиці, економіці та повсякденній діяльності. Розглянуто вплив невизначеності на прийняття рішень, психологічні та філософські аспекти, а також сучасні виклики, зокрема в контексті глобалізації, технологічного розвитку та екологічної кризи. Особливу увагу приділено стратегіям подолання невизначеності через адаптацію, аналіз інформації та співпрацю.*

Ключові слова: невизначеність, ризик, прийняття рішень, наука, економіка, політика, психологія, адаптація, глобалізація, стратегії подолання.

***Abstract.** The work examines the phenomenon of uncertainty, its nature and manifestations in various spheres of human life, in particular in science, politics, economy and everyday activities. The influence of uncertainty on decision-making, psychological and philosophical aspects, as well as modern challenges, in particular in the context of globalization, technological development and environmental crisis, are considered. Particular attention is paid to strategies for overcoming uncertainty through adaptation, information analysis, and cooperation.*

Keywords: uncertainty, risk, decision-making, science, economics, politics, psychology, adaptation, globalization, coping strategies.

Вступ

Феномен невизначеності є однією з найбільш фундаментальних характеристик людського досвіду та взаємодії з навколишнім світом. Це поняття охоплює широкий спектр явищ, починаючи від непередбачуваності природних катаклізмів і закінчуючи складністю прогнозування соціальних, політичних та економічних подій. В умовах сучасного світу, який стає дедалі більш глобалізованим, динамічним і технологічно складним, невизначеність набуває особливої ваги. У цьому дослідженні розглянемо феномен невизначеності, його прояви та значення в різних аспектах людського життя.

Результати дослідження

Невизначеність — це стан, при якому інформація або знання про майбутні події, результати або умови є неповними або відсутніми. Вона може бути наслідком об'єктивних факторів, таких як нестача інформації чи обмеженість спостерігається, або ж суб'єктивних — пов'язаних з інтерпретацією цієї інформації.

Основні характеристики невизначеності:

- **Непередбачуваність** : неможливість точно передбачити майбутні події або результати через складність або випадковість процесів.
- **Ризик** : ймовірність негативного або несприятливого результату в умовах невизначеності.
- **Невизначені знання** : обмеженість або неоднозначність інформації, яка впливає на прийняття рішення.

Поняття невизначеності у науці має особливе значення інформації, після наукової теорії та моделі часто будуються на неповній або близькій. відповідно, у фізиці квантової механіки відомо про свою невизначеність на мікроскопічному рівні. Принцип невизначеності Гайзенберга стверджує, що неможливо одночасно точно виміряти положення та імпульс частинки. Це означає, що в основі створення лежить вся фундаментальна непередбачуваність.

У метеорології невизначеність також є значущим фактором, оскільки точне передбачення погоди залежить від величезної кількості змінених, багато з яких важко або неможливо врахувати на 100%. Ця невизначеність підсилюється кліматичними змінами, що впливають на екстремальні погодні явища, створюючи нові виклики для прогнозування.

Соціальні процеси також характеризуються високим рівнем невизначеності. У політиці, наприклад, часто виникає ситуація, коли рішення політичних лідерів і результати їхніх дій не можуть бути точно передбачені через вплив багатьох змінених: економічних, культурних, історичних, а також динамічних змін у настроях населення.

У економіці невизначеність є основою для аналізу ризиків і прогнозування ринкових коливань. Фінансові кризи, такі як криза 2008 року, демонструють, значною мірою складно передбачити наслідки дій на глобальних ринках. Теорія "чорного лебедя" Насіма Талеба підкреслює, що непередбачувані події великої значущості можуть різко змінити хід історії та економічного розвитку.

В повсякденному житті кожна людина стикається з невизначеністю у прийнятих рішеннях. Це може стосуватися вибору професії, рішення про об'єднання, фінансових вкладень або навіть дрібних щоденних рішень. Людська психологія реагує на невизначеність різними способами, зокрема через стрес, тривожність або, навпаки, сильну обережність.

Сучасний світ стає дедалі непередбачуваним через швидкий розвиток технологій, зміни клімату, глобальні політичні й економічні кризи. Феномен глобальної невизначеності стосується майже кожної сфери життя:

- Технологічний прогрес: розробка штучного інтелекту, автоматизація та роботизація створюють нові виклики для працевлаштування і соціальної стабільності, водночас пропонуючи можливості для прогресу.
- Глобальна екологічна криза: зміни клімату та екологічні катастрофи посилюють ризики, створюючи ситуацію, коли точне передбачення наслідків стає неможливим.
- Пандемії: пандемія COVID-19 показала, що важливо бути готовим до ситуацій повної невизначеності, що впливають на всі аспекти життя суспільства.

Попри те, що невизначеність є невід'ємною частиною нашого життя, існують ефективні стратегії для її подолання. Однією з таких є аналіз інформації, що дозволяє мінімізувати ризики, спираючись на найкращі доступні дані. Також ключовою є співпраця і колективне мислення, коли різні точки зору допомагають приймати зважені рішення у складних умовах. Ці підходи дозволяють не тільки управляти невизначеністю, але й перетворювати її на можливість для зростання та розвитку.

Висновки

Феномен невизначеності є невід'ємною частиною сучасного світу, яка впливає на всі аспекти людського життя — від науки до повсякденних рішень. Вона використовує породу як виклики, так і можливості, оскільки потребує адаптивності, інновацій і здатності приймати рішення в умовах неповної інформації. Розуміння і толерантність до невизначеності залишаються ключовими компетенціями в сучасному мінливому світі, які стають дедалі складнішими і непередбачуванішими.

Література

1. Талеб, Н. Н. (2018). Чорний лебідь. Про (не)ймовірне у реальному житті. Київ: Наш Формат.. URL: <https://nashformat.ua> (дата звернення: 27.09.2024).
2. Український психологічний ХАБ. Ефект невизначеності: як уникаємо варіантів дій, коли не маємо необхідної інформації | Український психологічний ХАБ | ПСИХОЛОГ. ПСИХОЛОГ. URL: <https://www.psykholoh.com/post/ефект-невизначеності-як-уникаємо-варіантів-дій-коли-не-маємо-необхідної-інформації> (дата звернення: 27.09.2024).
3. Лоуренс, П. (2017). Невизначеність: Як приймати рішення в умовах нестабільності. Харків: Віват. URL: <https://vivat-book.com.ua> (дата звернення: 27.09.2024).

ФЕНОМЕН ІНФОРМАЦІЙНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО- УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Дрозд Б. Ю.

аспірант кафедри філософії та політології

Житомирського державного університету імені Івана Франка

м. Житомир, Україна

В умовах російсько-української війни простір віртуальної реальності перетворився на справжнє поле бою. Поширення дезінформації та фейків російськими спецслужбами призводить до інформаційної невизначеності серед громадян України та світу. Основними причинами інформаційної невизначеності є як перенасичення інформацією у соціальних мережах, так і її відсутність у військовополонених та жителів сірих зон. Інформаційна невизначеність стає причиною екзистенційної, психологічної та соціальної невизначеності.

Ключові слова: інформаційна невизначеність, російсько-українська війна, фейки, пропаганда, маніпуляції.

In the context of the Russian-Ukrainian war, the virtual reality space has turned into a real battlefield. The spread of disinformation and fake news by Russian special services leads to informational uncertainty among the citizens of Ukraine and the world. The main causes of informational uncertainty are both information overload on social media and its absence for prisoners of war and residents of gray zones. Informational uncertainty becomes a cause of existential, psychological, and social uncertainty.

Keywords: informational uncertainty, Russian-Ukrainian war, fake news, propaganda, manipulation.

Вступ

Проблема інформаційної невизначеності стала актуальною ще з початком військових дій у Донецькій і Луганській областях та анексією Кримського півострова у 2014 році й загострилася після 24 лютого 2022 року з початком повномасштабної російсько- української війни. Російська Федерація активно використовувала інформаційний простір для насадження власних наративів і формування суспільної думки з важливих для України питань. Інформація використовувалася як зброя для

створення невизначеності серед громадян України, Росії та міжнародної спільноти, щоб дезорієнтувати їх і стимулювати пасивність через складність у розрізненні правди і брехні.

З початку ХХ століття багато філософів та науковців звертаються до проблеми інформаційної невизначеності. Зокрема, Мартін Гайдеггер у своїй праці "Буття і час" (1927) розглядав невизначеність як складову людського буття, пов'язуючи її з проблемою невідомості майбутнього. Жан Бодріяр у своїх працях "Війни у В'єтнамі не було" (1970) та "Симулякри та симуляція" (1981) досліджував донесення інформації про світ через призму гіперреальності, коли реальність відображається через симулякри — копії без оригіналу [1] [11]. Таким чином, інформація стає невизначеною, оскільки не відображає об'єктивну дійсність, і серед різної інформації стає важко розрізнити ілюзію від правди. Дмитро Кулеба у своїй праці "Війна за реальність. Як перемагати у світі фейків, правд і спільнот" пише про маніпуляційні практики Російської Федерації в умовах мережевої війни проти України та інших держав світу[4].

Надалі ми розглядатимемо інформаційну невизначеність як відсутність достовірної інформації, що впливає на процес прийняття людиною рішень. В умовах війни ця проблема загострюється через присутність пропаганди та контрпропаганди. Зростає кількість фейкових новин і дезінформації.

Виклад основного матеріалу

В умовах цифровізації сучасного світу з'явився простір віртуальної реальності. Вплив соціальних мереж на формування світогляду людини є безмежним. За даними Київського міжнародного інституту соціології, станом на 18 травня 2022 року в Україні 77,8% опитаних респондентів є користувачами інтернету, а серед вікової категорії від 18 до 29 років цей показник становить 95,7% [3]. З кожним роком кількість користувачів інтернету зростає [2]. В умовах війни віртуальний простір для обміну думками перетворюється на засіб поширення пропаганди та маніпулювання інформацією. Через відсутність контролю та перевірки походження інформації соціальні мережі стають зручним інструментом для поширення будь-яких ідей.

Російські спецслужби працюють над створенням у віртуальному просторі реальності, яка представляє інтереси російської держави для різних країн світу, намагаючись викликати в них відчуття невизначеності щодо агресивної війни Росії проти України. Під час анексії Криму та розгортання бойових дій на території Донецької та Луганської областей РФ заявляла, що там немає її військ. Під час початку широкомасштабного військового вторгнення на територію України російські дипломати стверджували, що ніякої війни немає і йдеться про "СВО". Українській та міжнародній спільноті через російські пропагандистські медіа (Russia Today, Sputnik) повідомляли про боротьбу Росії проти "нацистського" режиму в Україні [10]. Також поширювали абсурдні твердження про лабораторії з дресирування бойових голубів і комарів, які нібито мали заражати жителів Росії. Пізніше, щоб

зупинити військову допомогу від партнерів України, Росія погрожувала країнам НАТО застосуванням ядерної зброї та поширювала інформацію про корумпованість українських політиків, які нібито використовують виділені США гроші на задоволення власних потреб. Усі ці тези є неправдивими й не мають жодної доказової бази. Ще у 2015 році американські науковці з корпорації RAND окреслили медійну технологію Росії як "4D – заперечуй, спотворюй, відволікай увагу, залякуй" [4, с.111]. Завдяки цій технології Росії вдалося вплинути на вибори президента США у 2016 році. Використовуючи рух Black Lives Matter, вони створювали велику кількість негативних коментарів у соціальній мережі Twitter, чим спричинили інформаційну невизначеність серед громадян, стимулюючи їх не йти на виборчі дільниці, що зрештою забезпечило перемогу Дональду Трампу. Ці процеси детально описані Джароном Ланье у розділі "Рух Black Lives Matter" [5, с.141].

З початком російсько-української війни більшість громадян України використовували телемарафон "Єдині новини" як основне джерело інформації. З часом соціальні мережі стали основним джерелом отримання інформації для українців, що почало значно впливати на формування суспільної думки. Найпопулярнішими платформами для отримання інформації стали Telegram та TikTok. Наразі все частіше представники офіційної влади виступають за блокування цих соціальних мереж через поширення дезінформації, фейків та проросійських наративів. Згідно з результатами опитувань, проведених КМІС "Медіа споживання на звільнених і прифронтових територіях" та "Дослідження громадської думки для Консультативної місії Європейського Союзу в Україні", більшість громадян України використовують соціальні мережі як основне джерело отримання інформації [6][8]. Серед молоді віком до 25 років 40% довіряють інформації з TikTok, а 44% респондентів без вікової прив'язки довіряють інформації, отриманій з різних Telegram-каналів.

Інформаційна невизначеність серед населення досягається шляхом продукування великої кількості різних версій однієї події, кожна з яких не має ґрунтового підтвердження. Російські спецслужби намагаються закласти сумнів у реципієнта комунікації. Пізніше в його інформаційний простір проникають реалістичніші, на думку читача, версії події. Зрештою, ті версії, які отримують найбільше схвалення аудиторії, починають формувати світогляд споживачів інформації [4]. За цією кількістю інформаційних "вкидів" вже важко визначити її джерело та дізнатися реальну версію подій. На кожну тезу з'являється безліч антитез. Користувачі починають ділитися на протилежні ворогуючі табори або не здатні вже відрізнити вигадку від реальності. Основними версіями подій стають ті, які отримують найбільший відгук в аудиторії, навіть якщо вони абсолютно нелогічні.

Ми можемо спостерігати ці процеси не лише серед деяких громадян України, а й на міжнародній арені, коли деякі держави світу після майже трьох років війни не розуміють, хто є в ній агресором. Довгий час населення Нідерландів та її представники влади сприймали війну на Донбасі як внутрішній

громадянський конфлікт в Україні. Проте з початком "гарячої фази" війни у 2022 році їхні погляди кардинально змінилися. Нідерланди стали першою державою світу, яка передала бойові літаки F-16 Збройним Силам України [9]. Причиною цих змін стало подолання інформаційної невизначеності, пов'язаної з постійними маніпулятивними практиками російських спецслужб.

Іншим джерелом інформаційної невизначеності є відсутність будь-якої інформації. На території прифронтових районів чи сірих зон населення не має нормального доступу до інтернету або будь-яких джерел інформації. Регулярні військові дії створюють відчуття невизначеності перед обличчям майбутнього. Виникає відчуття, що час зупинився. Схожі емоції переживають військовослужбовці, які перебувають у полоні. Часто вони не володіють ніякою інформацією про перебіг військових дій та знаходяться в стані постійної дезорієнтованості, відчуваючи екзистенційну невизначеність. Тривале перебування в нелюдських умовах російської в'язниці та відсутність знань про власне майбутнє призводять до відчуття безпорадності та покинутості. Таким чином, інформаційна порожнеча створює відчуття безвиході, де людина втрачає зв'язок із власною ідентичністю, чого і намагаються досягти російські військові. Військові, які повертаються з російського полону, відчувають справжній шок, отримуючи інформацію про реальний стан речей [7].

Висновки

Отже, в умовах російсько-української війни феномен інформаційної невизначеності є серйозною проблемою, що впливає на суспільство. З одного боку, через збільшення користувачів соціальних мереж та інтернету суспільство відчуває інформаційне перенасичення, стаючи не в змозі відділити вигадку від реальності. З іншого боку, певні категорії населення, такі як військовополонені та жителі прифронтових територій, опиняються в частковій чи повній інформаційній ізоляції і перебувають у стані постійної пасивності та пригніченості через невідомість щодо майбутнього. Українське населення поступово перестає довіряти офіційним інформаційним джерелам і все більше починає споживати інформацію з соціальних мереж, таких як "Telegram" та "TikTok". Це призводить до наростання внутрішньої незадоволеності та посилення недовіри між громадянами, державою, владою та військовими. Пропаганда та маніпуляції інформацією російськими спецслужбами створюють відчуття невизначеності на міжнародній арені у питанні допомоги Україні. Російські спецслужби постійно вигадують різноманітні фейки, такі як висока корупція в Україні, погрози використання Росією ядерної зброї, вигадки про нацистський режим в Україні, очолюваний президентом Зеленським, та інші. Неможливість визначити, де правда, а де вигадка, призводить до гальмування будь-якої діяльності з боку міжнародних організацій та держав світу, спрямованої на швидшу допомогу Україні та зупинення агресивної, захопницької війни, розв'язаної Російською Федерацією.

Література

1. Бодріяр Жан. Симулякри і симуляція. Київ: Основа, 2004. 231 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Jean_Baudrillard/Symuliakry_i_symuliatsiia.pdf (Дата звернення: 01.10.2024).
2. Динаміка користування інтернет в Україні: травень 2017. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=705&page=1>. (дата звернення: 01.10.2024).
3. Користування інтернетом серед українців: результати телефонного опитування, проведеного 13-18 травня 2022 року. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1115&page=7&y=2022> (дата звернення: 01.10.2024).
4. Кулеба Дмитро. Війна за реальність: як перемагати у світі фейків, правд і спільнот. Вид. 3-тє, оновл. Київ : Книголав, 2022. 384 с.
5. Ланьє Джарон. Десять причин видалити акаунт із соцмереж просто зараз. Харків: Віват, 2020. 176 с.
6. Медіа споживання на звільнених і прифронтових територіях. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1308&page=9> (дата звернення: 03.10.2024).
7. Про полон, акції на підтримку полонених та ідеальне місце роботи – ветеран Максим Колесніков. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=rY3EMXpMdxs&t=1335s> (дата звернення: 03.10.2024).
8. Результати всеукраїнського опитування для консультативної місії європейського союзу в Україні. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1307&page=9> (дата звернення: 02.10.2024).
9. США, Нідерланди і Данія оголосили, що передали Україні F-16. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ssha-niderlandy-danija-peredaly-f-16-ukrajini/33029714.html> (дата звернення: 02.10.2024).
10. Фейки Кремля про Україну: в хід пішли «фейкові фактчекінги». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-feyky-kremlya/32942386.html> (дата звернення: 03.10.2024).
11. Baudrillard Jean. The Gulf War Did Not Take Place. Sydney: Power Publications, 2012. 87 p.

ВИЩА ОСВІТА У СВІТІ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ: ГУМАНІСТИЧНІ СТРАТЕГІЇ ТА НАПРЯМИ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Ю. О. Мєлков,

старший дослідник, доктор філос. наук,

головний науковий співробітник відділу соціальних та інституційних
трансформацій у вищій освіті, Інститут вищої освіти НАПН України,

м. Київ, Україна

Доповідь присвячено розгляду феномена невизначеності світу в його соціально-гуманітарному та освітньому аспекті. Відзначається, що невизначеність світу виступає свого роду результатом та віддзеркаленням підвищення складності внутрішнього світу людини, проліферації її ідентичностей та модусів її буття. А особливого значення набувають у такій ситуації ті виклики, які постають перед вищою освітою, що має не лише впоратися зі станом якісної «понадскладності», а й визначитися зі стратегіями підготовки випускників до життя та діяльності у принципово непередбачуваному світі. Стверджується думка про те, що такі стратегії мають бути побудовані на засадах гуманізму та зокрема на цінностях толерантності та полікультурності.

Ключові слова: невизначеність, гуманізм, понадскладність, вища освіта, розвиток університетів.

The report is devoted to the consideration of the phenomenon of the uncertainty of the world in its social-humanitarian and educational aspect. The uncertainty of the world is noted to be a kind of result and reflection of the increase in the complexity of the inner world of human person, the proliferation of his or her identities and modes of being. And in such a situation, especially urgent challenges are being faced by higher education, which must not only cope with the state of qualitative 'supercomplexity', but also decide on strategies for preparing graduates for life and activity in a fundamentally unpredictable world. It is argued that such strategies are to be built on the principles of humanism and, in particular, on the values of tolerance and multiculturalism.

Keywords: uncertainty, humanism, supercomplexity, higher education, development of universities.

Невизначеність як характеристика сучасного світу не є такою вже й новою ідеєю. Можна, мабуть, спробувати пов'язати усвідомлення такого стану речей з виникненням некласичної науки у двадцятих роках минулого століття – скажімо, зокрема з «принципом невизначеності» В. Гейзенберга. Досить згадати й відому «перекличку» епітафії Александера Поупа XVIII ст. та епіграми Дж. К. Сквайра XX ст. (відому також у парафразі С. Я. Маршака):

Nature and Nature's laws lay hid in night:

God said, «Let Newton be!» – and all was light.

It did not last: the devil howling «Ho!

Let Einstein be!» – restored the status quo.

Втім, таку складність світу у дзеркалі його фізичної картини навряд чи можна вважати уявленням, зрозумілим, прийнятим і поширеним у межах суспільної свідомості XX ст.: квантова механіка, при всій своїй невизначеності у науковому сенсі цього терміну, цілком успішно співіснувала з залишками ідеології сцієнтизму – та із загальним переконанням у лінійності та

однозначності як соціально-політичного прогресу людства, так і власне науково-технічного розвитку. Ідея цього останнього досягла свого піку десь у 1960-х роках, під час успішної космічної програми, реалізованої двома супердержавами ХХ ст., – і зійшла нанівець уже, мабуть, тільки всередині-наприкінці 1980-х, з катастрофою на ЧАЕС. Проте, навіть у цей період майбутнє світу виглядало для багатьох мислителів все ж таки прямолінійним і однозначним, нехай і в ліберальному, а не науково-технічному сенсі. А як раз на противагу такому уявленню про досягнутий нібито «кінець історії» більш реалістично налаштовані автори й висунули концепцію, згідно якої ситуація у тодішньому (та й сьогоденному) світі краще за все описувалася за допомогою англійського акроніму VUCA (Volatility, Uncertainty, Complexity, Ambiguity). Зокрема, малося на увазі, що на зміну двополюсному світу прийшов зовсім не однополюсний, а багатопольсний світ, що й характеризуються умовами мінливими, невизначеними, складними та неоднозначними [1].

Хотілося би підкреслити, що акцент при визначенні та осмисленні феномена невизначеності не дарма зроблений не на природничому, зокрема фізичному, а на соціально-гуманітарному його аспекті. В руслі традицій Київської філософської школи ХХ ст., представники якої – В. П. Іванов, В. І. Шинкарук, О. І. Яценко, С. Б. Кримський та ін. – обґрунтовували ідею світу як *світу людини* (що цілком співзвучно й українському гуманізмові в цілому, що йде ще від Г. С. Сковороди), не буде дивним висновок про те, що невизначеність і просто складність світу є власне результатом і закономірним проявом ускладнення людини та її світу внутрішнього. З розвитком своєї особистості, а також і, скажімо, з посиленням глобалізаційних процесів, сучасна людина набуває багатоманітності ідентичностей, інтересів, модусів свого буття, які становлять собою справжні фрактальні феномени [5]. Світ, іншими словами, виступає невизначеним у тому числі й тому, що світогляд сьогоденної людини стає плюралістичним, утрачаючи колишню одноманітність. І такий процес постає в першу чергу саме розвитком, тобто вдосконаленням як людини самої по собі, так і розуміння нею світу: його минула «простота» та «однозначність» у цьому плані виступають, відповідно, віддзеркаленням колишньої простоти людського соціального, культурного, духовного, політичного життя, а не лише його, світу, іманентними та незмінними характеристиками.

При цьому складність і невизначеність такого світу у рефлексії сьогоденної людини не є фактором просто кількісним. Евристичним у такому ракурсі постає поняття «понадскладності», яке запропоноване британським дослідником Рональдом Барнеттом, одним із провідних світових експертів з тематики трансформації університетів. Складністю кількісного типу є, на його думку, «проста», звична складність – така, що виникає, коли людина стикається з надлишком даних, знань або теоретичних систем в межах якоїсь безпосередньої ситуації. Наприклад, лікар може стикатися з низкою нових ліків, що раптом з'являються на ринку, або дізнається про новітні форми проведення хірургічних операцій. Але цілком інша справа – коли цей саме лікар стикається

з тим, що Барнетт називає такими викликами, які стосуються вже не окремих способів пізнання чи діяльності, а й власного «саморозуміння». Скажімо, може складатися ситуація, коли лікарі змушені випробувати себе в новій ролі споживачів ресурсів і публічно звітувати про свою діяльність перед державою чи грантодавцями, або коли водночас виникає потреба враховувати права пацієнтів, які вимагають доступу до своїх медичних записів або можливості брати участь у вирішенні стратегії того лікування, яке їм прописують, – у таких випадках ми й маємо вже говорити про принципово іншу, якісну складність, оскільки тут має місце не лише просте збільшення кількості даних у межах окремої заданої структури, з якими потрібно впоратися, а примноження вже самих таких структур. Таке явище й отримує назву понадскладності [2, р. 6].

Подібна понадскладність постає однією з ключових характеристик світу ХХІ ст., оскільки люди стикаються сьогодні зі своїми власними рамками розуміння цього світу й самих себе у світі, – ці рамки що стають дедалі більш проблематичними, так само, як і наявні звичні стратегії щодо оперування такою складністю. Не дивно тому, особливого значення цей феномен набуває для сфери вищої освіти, яка стикається з невизначеністю не лише свого буття в такому світі, але й стратегій викладання, способів і напрямів формування людей і фахівців, які мають жити і працювати в умовах, що не можуть бути передбаченими заздалегідь.

У гносеологічному плані, коли, за словами того ж Р. Барнетта, «виявляється дозволенням все, що завгодно («anything goes»), якщо для цього знайдуться спонсори» [2, р. 99], – втрачається свого роду стандарт, низка правил та умов пізнання. В результаті дослідник навіть каже про можливість перетворення університетів та «мультиверситети» – та про необхідність трансформації вищої освіти як способу подолання тривожного характеру буття у світі невизначеності: «В університеті, побудованому на принципі невизначеності, викладання як засіб поширення результатів досліджень і наукових тлумачень має бути замінений. Натомість необхідно розробити нові способи навчання, які зосереджуються на бутті студента та створюють виклики, пов'язані з подоланням невизначеності. Необхідне перетворення буття самого студента вимагає не менше зусиль» [2, р. 159].

Погоджуючись у цілому з висновками цитованого фахівця з трансформації вищої освіти, слід зазначити, що проліферація світоглядних структур, особливо в університеті, не можна розглядати виключно як недолік чи фактор поширення невизначеності або зростання понадскладності: як уже зазначалося, плюралізм думок і напрямів діяльності є показником розвитку, а не занепаду. Але – лише в тому випадку, якщо він супроводжується актуалізацією певного ціннісного ядра, – тобто, зокрема, затвердженню толерантності як ставлення до якісної складності ідентичностей і просто способів буття людини! У протилежному випадку ми можемо отримати таке явище, як фундаменталізм; Ю. Габермас позначає цей останній як духовну установку, що наполягає на реалізації власних переконань і догм навіть у тому випадку, коли вони не сприймаються – та й не можуть сприйматися – як усезагальні [4, s. 15–16]. Тобто, йдеться про

намагання – зазначимо: марні та приречені на історичну поразку! – віднайти втрачену простоту та однозначність шляхом постулювання першості партикулярних цінностей перед універсальними, – власне, цьому й має протистояти акцент на формуванні цінностей толерантності. Не можна плекати ілюзії щодо того, нібито ми можемо повернутися до колишнього «простого», звичного світу – або ж до ситуації, так би мовити, світу «просто» складного, в якому проблеми постають хиба що з приводу кількісних складностей та величезних обсягів інформації, яку потрібно обробити (і які фактично можуть оброблятися завдяки новим технологіям, заснованим на машинному навчанні та штучному інтелекті).

Університет вирішує сьогодні багато суперечливих завдань. З одного боку, він має враховувати реалії ринкової економіки, реагувати на потреби суспільства та держави, встановлюючи актуальні напрями розвитку своєї освітньої політики. З іншого боку, він прагне зберегти свою автономію та академічні свободи, гуманістичні принципи, етичні та інтелектуальні цінності та інституційні структури класичної системи вищої освіти. Дана суперечність інновацій та традицій розв'язується, на мій погляд, тим, що орієнтація на соціальні інновації виступає лише одним із векторів розвитку освіти, науки та економіки, оскільки парадоксальним чином супроводжується й реактуалізацією традиційних, класичних цінностей освіти. Університет як «совість суспільства» (вираз, що належить тому ж Рональду Барнетту) має виховувати людину, здатну жити у світі понадскладності, тобто – у світі, що характеризується не лише мінливістю та невизначеністю, але й множинністю смислових структур. І не просто жити, а й ефективно діяти – тобто, як ставитися з толерантністю до інших структур і позицій, так і вміти формувати такі структури самостійно, не руйнуючи при цьому ані природу, ані суспільство.

Просто кажучи, це й виявляється відповіддю освіти на ситуацію невизначеності сучасного світу. Можна стверджувати, що й поширення технологій на основі штучного інтелекту та інших інновацій сьогоденної індустрії парадоксальним чином призводить не до послаблення, але до посилення ролі та значення людини та людяності. Це суперечить сумнівним прогнозам прибічників «постгуманізму» про «кінець людства», але цілком відповідає їх же слушному діагнозу сьогоденного світу як світу невизначеності. В умовах, коли більшість того навчального матеріалу, що може бути наданий сьогодні студентам, скоріше за все виявиться непотрібним і нерелевантним відповідно до прогнозованих вимог ринку праці та суспільства вже через двадцять-тридцять років [6], немає сенсу розглядати освіту в її старому «реалістичному та практичному» ракурсі, як «сервісу» з надання та формування заздалегідь визначених і запрограмованих наборів навичок, знань і, що називається, «компетентностей».

Університети постають у цьому плані як заклади, які мають надавати передусім класичну та універсальну освіту, на відміну від спеціалізованої професійної підготовки, що була досить актуальною за доби Модерну з його відносною простотою та передбачуваністю, але виявляється набагато менш актуальною в ситуації понадскладності. І зараз, коли метою та місією університетів

виявляється й підготовка фахівців у таких професіях і галузях знань і діяльності, які з тією чи іншою долею ймовірності ще з'являться в майбутньому, можна стверджувати, що їх завдання полягає насамперед у формуванні таких якостей, як критичність і незалежне мислення, толерантність, комунікабельність, полікультурність, здатність до прийняття рішень – та всі інші якості просто культурної людини.

Тобто, ми не можемо однозначно стверджувати, що людина з вищою освітою повинна володіти знаннями про такі-то конкретні речі або вміти виконувати ті чи інші завдання, – саме ця «діяльність за алгоритмами», що характеризує «визначений» світ минулого, може з не меншою ефективністю здійснюватися й машинами. Але ми можемо впевнено сказати, що ця людина повинна мати можливість здобувати будь-які нові знання та будь-які нові навички, які знадобляться їй у більш-менш віддаленому майбутньому в поточній діяльності, як повсякденній, так і професійній. Врешті-решт, як зазначав ще у середині ХХ ст. Паулу Фрейре: «...навчання – це не *передача знань*, а створення можливостей для їх виробництва чи конструювання» [3, р. 13]. А значить, мова йде про «відкриті» людські якості та здібності – і про гуманістичні засади нової парадигми та напрямів трансформації сьогоденної вищої освіти.

Література.

1. Мелков Ю. О. Вища освіта в умовах складності та невизначеності світу: постнекласичні стратегії розвитку та особистісний вимір // Університети і лідерство. 2020, № 1(9). С. 62–77.
2. Barnett R. *Realizing University in an Age of Supercomplexity*. Buckingham: Open University Press, 2000. x, 212 p.
3. Freire P. *Pedagogia da Autonomia: Saberes Necessários à Prática Educativa*. São Paulo: Paz e Terra, 1996. 144 p.
4. Habermas J. *Der gespaltene Westen. Kleine politische Schriften*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2004. 192 s.
5. Mielkov Yu. *Open Science and Humanism: Decolonization of Knowledge and Fractality of Identities* // Digital Press Social Sciences and Humanities. 2023, Vol. 9, Art. 20. DOI: 10.29037/digitalpress.49452, URL: <https://digitalpress.ugm.ac.id/article/452>.
6. The Documentary Film «The End of Humanity» by Andreas Dürr and Jan-Marc Furer. Schwarzfalter, 2024. URL: <https://endofhumanity.film>

БАГАТОВЕКТОРНІСТЬ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Петрушенко В. Л.,

*доктор філософських наук, професор,
професор за запрошенням Львівської
православної богословської академії,
м. Львів, Україна
vipetfil@gmail.com*

Багатовекторність невизначеності. У тезах представлені основні різновиди невизначеності, що проявляються в онтологічно-екзистенційній, антропологічній, пізнавальній, соціально-практичній та релігійній сферах життя людини. Робиться висновок про амбівалентний характер проявів невизначеності в людському житті, про її позитивне та негативне значення.

Ключові слова: визначення, невизначеність, вибір, амбівалентність невизначеності.

The theses present the main types of uncertainty that appear in the ontological-existential, anthropological, cognitive, socio-practical and religious spheres of human life. A conclusion is made about the ambivalent nature of the manifestations of uncertainty in human life, about its positive and negative meaning.

Key words: definition, uncertainty, choice, ambivalence of uncertainty.

Невизначеність постає неминучою стороною людського способу буття. Але проявів невизначеності існує доволі багато і не всюди її зміст залишається тим же самим. У загальному плані невизначеністю ми іменуємо ситуацію, коли можливий будь-який варіант її розвитку, коли є коли в наших уявленнях відсутні чи сплутані межі.

В екзистенційно-онтологічному плані невизначеність постає долею людини у тому сенсі, що людина входить у життя, не маючи ніяких настанов і програм щодо того, як вона має прожити своє життя. Відому сентенцію про те, що ми не маємо досвіду смерті можна доповнити тезою про те, що крокуючи по життю, ми не маємо і задалегідь наданого нам досвіду життя. Можна намагатись у різні способи подолати таку невизначеність, наприклад, віддаючись традиціям та настановам старших поколінь, можна долучатись до якихось соціальних груп або рухів, що регламентують життя людини, можна сповідувати певну релігію, слідувати її настановам про сенс життя й виконувати її приписи щодо способу життя. Всі ці способи не усувають невизначеність, а лише:

затуляють її певним змістом, що психологічно можуть бути як надійними, так і не дуже, а тому невизначеність, як тінь, супроводжує саму онтологію людини.

Цей важливий момент прояву невизначеності доповнюється *антропологічним* аспектом: людина є істотою кінцевою та багато в чому *обмеженою*, що не дозволяє їй мати бездоганні знання або орієнтири життя і діяльності. Діючи навіть цілком свідомо, людина не може передбачити усіх можливих наслідків своїх дій навіть тоді, коли вона робить якісь дії не вперше та ніби-то із знанням справи. Набутий людиною життєвий досвід обернений до минулого: він виправдовується минулим, тобто знову-таки він є обмеженим. Людина, як це чудово відомо всім, має й обмежений термін життя, окремі етапи та періоди якого також обмежені, можуть заповнюватись певним змістом тільки у певний час та за певних умов. Інша сторона антропологічної невизначеності людини пов'язана з обмеженими можливостями її сприйняття дійсності (органів чуттів), фізичних та психологічних характеристик. Внаслідок таких обмежень людина сприймає дійсність далеко не повно, часто не може упередити наступного ходу подій, розрахувати їх наслідки. Проте, з іншої сторони, саме невизначеність стає підґрунтям людської *свободи*: якщо би людина була однозначно визначена у своїх намірах та діях, вона фактично була би запрограмованою в своїй поведінці: невизначеність відкриває перед людиною горизонт можливостей і стає умовою здійснення вибору дій. Це не значить, що ми тепер маємо вітати невизначеність та відмовитись від визначеності, оскільки без останньої взагалі було би неможливим складання планів діяльності та їх реалізація.

Але свобода, що ніби зачаїлась в осередді невизначеності, у даному випадку постає амбівалентною: відсутність точних даних щодо перспектив майбутнього може ввести людину у своєрідний психологічний ступор: на тлі невизначеності певна людина може сприйняти все як відносне та позбавлене сенсу, а тому вважати витрату своїх життєвих зусиль задля досягнення якихось результатів безглуздим заняттям. Таке явище не є рідкісним у людських спільнотах: невизначеність може бути стимулом для вільного вибору, а може заблокувати людські прагнення. У цілому ж цей антропологічний прояв невизначеності породжує нескінченні осмислення, обговорення та дебати у громадському просторі щодо ходу подій та майбутнього, виводить на арену цього простору численних різноманітних експертів, спеціалістів та навіть віщунів або пророків.

У творах Августина Блаженного незнання людиною божественного визначення щодо себе постає умовою для здійснення нею вільного вибору дій, а навіть смертельно хвора людина саме через невизначеність остаточного фіналу свого життя часто черпає сили триматися, не впадати у відчай. І той факт, що ніхто із нас точно не знає час своєї смерті дає нам можливість жити і діяти так, ніби смерті або не існує, або вона невідомо де й коли з'явиться.

Цікавим поворотом антропологічних проявів невизначеності є той факт, що ми ніколи точно не можемо визначити, з якою мірою щирості поводить з нами та чи інша особа: тут з очевидністю визначеність крокує рука у руку із невизначеністю. Тому недаремно існує афоризм щодо того, що у

розмові слід звертати увагу не лише на те, що вимовлене, а й на те, про що людина мовчить. Ще більш інтригуючим моментом у контексті антропологічних проявів людини є те, що людина і сама для себе постає у поєднанні визначеного і невизначеного, оскільки не знає саму себе повністю та остаточно. Отже, в антропологічному контексті невизначеність має низку своїх проявів та з очевидністю постає як у позитивній, так і у негативній тональності.

Звичайно, в епіцентрі осмислення невизначеності перебуває *сфера пізнання*: поза пізнанням не можна навіть поставити питання як про визначеність, так і про невизначеність. А в цій сфері визначеність і невизначеність супроводжують буквально кожний акт, кожний крок пізнання. Оскільки в цій сфері невизначеність як правило характеризується або відсутністю у нас інформації, або неможливістю відокремити достовірну інформацію від недостовірної, то критичний погляд на пізнання погоджується з тим, що тут визначеність та невизначеність співіснують як тінь одна одної, в залежності від того, на чому ми зосереджуємось. Якщо варіанти відповіді на кісь питання однаково можливі, ми опиняємось у ситуації невизначеності. З позиції пізнавальних можливостей людини ми звертаємось перш за все до чуттєвих даних, і дослідження їх діяльності доводить простий і зрозумілий факт: чуття працюють вибірково і фіксують далеко не всі властивості світу. Якби людина бачила відразу все, вона би втратила зорову орієнтацію, але якби вона взагалі нічого не могла би сприйняти своїм зором результат був би тим самим. Чуттєве пізнання реалізує так званий третій або серединний шлях: діючи частково, поступово розширювати горизонт бачення.

Коли ми звертаємось до логіки, то тут взаємна доповнюваність визначеності та невизначеності проявляється ще більш рельєфно: коли ми вибудовуємо певне судження завжди існують можливості після певного слова поставити не одне-єдине, а кілька слів, але коли ми ставимо все ж саме обране слово, поза ним залишається невикористаний простір слів з таким предметним змістом, що на тлі сформованого судження виглядає невизначеним. На яких підставах ми обираємо саме ті поняття та судження, коли розгортаємо міркування? – У цьому ми можемо здавати собі звіт, а можемо й рухатись інтуїтивно, але у будь-якому випадку наші вибудовані судження вказують на контекст, підтекст, на фонове знання та знання, що припускається (передбачається). В усіх згаданих елементах міркувань невизначеність виходить на перший план у порівнянні з визначеністю.

Звичайно, особливого значення набуває невизначеність у сфері *наукового пізнання*; думаю, що цю ділянку проявів невизначеності варто залишити фахівцям у галузі наукознавства. З позиції філософії науки варто зауважити лише те, що саме поняття невизначеності може мати різне предметне наповнення. У буквальному значенні визначеність, що походить від слова визначати, має такий зміст: (а) належне використання мови, чітке мовлення, належна фіксація слів; (б) визначення понять – стислий і чіткий опис предметного змісту певного наукового поняття; у даному випадку невизначеність виникає через зміну контексту використання поняття або ж у зв'язку із фіксацією фактів, що суперечать даному змісту; (в) детермінація – сукупність чинників, факторів та умов, що

обумовлюють саме такі прояви певного явища; тут невизначеність пов'язана з тим, що ми не знаємо усіх чинників явищ, не можемо напевне передбачити, як вони будуть проявлятися в інших умовах; (г) виділення та окреслення предметної сфери науки. Як правило, невизначеність в науці долається вірою в її всемогутність, у здатність досягати визначеності впертими пошуками, або навіть сподіванням на те, що можна відвоювати у невизначеності якусь територію.

Нарешті, цікавий варіант ставлення до невизначеності відкриває нам *сфера релігії*: тут у більшості випадків невизначеність відіграє позитивну роль і навіть стає умовою щирої релігійності. Претензія людини на незаперечне знання відразу змушує згадати відомий афоризм: «Хочеш насмішити Бога, повідай йому про свої плани». Саме в релігії з рельєфною чіткістю невизначеність постає підґрунтям людського буття та вирішальною умовою вибору своїх дій у контексті «добро – зло», «добročесність – гріх»: ти не знаєш заздалегідь задумів вищих сил, а тому маєш орієнтуватись на божественні настанови, приписи, повеління. Але чи правильно ти можеш їх виконати і визначити за конкретних життєвих обставин? Фома Аквінський писав, що хоча загальна орієнтація на добро закладена в нашій душі від народження (бо душа є Дар Божій людині), але коли ми потрапляємо у конкретну життєву ситуацію критерії адекватності нашого сприйняття того, що тут є добром, а що злом, розмиваються, і ми опиняємось у невизначеності. Саме тоді, з позиції християнської ортодоксії, проявляється щирість та глибина нашої віри, а якщо вони належні, Бог допоможе правильно обрати дію; так вважають вірні. У релігії власне людська обмеженість та невизначеність компенсуються зв'язком людини із всезнанням та абсолютною визначеністю. А оскільки такі визнаються існуючими, то у багатьох релігіях присутні способи і ритуали отримання прихованої від людини інформації, тобто існують, наприклад, пророцтва, віщуни, блаженні та ін.

Своєрідно проявляє себе невизначеність у *сфері повсякденного життєвого досвіду* та практичній діяльності: оскільки перед людьми стоять неминучі завдання із забезпечення життя, то тут людина часто діє не тому, що складає докладно опрацьований план діяльності, а тому, що невідступними є потреби і життєві завдання. Але й тут при міркуваннях про сенс життя, його перспективи невизначеність може ввести людину у стан протрації, може потужно засіяти в її душу думку про те, що життя безглузде, про марність людських життєвих зусиль, про нудну одноманітність днів та років. Не рідкісним явищем є десоціалізація певних людей, втрата життєвих інтересів, депресії та ін.

Висновок

У підсумку можна стверджувати, що невизначеність як неминуча сторона людського влаштування в світі, носить амбівалентний характер: вона сприяє активізації людини в реалізації свободи та надає їй життєвої стійкості і вона ж може зовсім паралізувати людину й навіяти їй думку про повне безглуздя своїх намірів і прагнень. Невизначеність – це те, що завжди поруч і що, як і багато чого іншого, людина може використати як собі на користь, так і перевести її у життєвий негатив. Нестерпно жити у невизначеності, але повна визначеність перетворила би людину на робота; наша життєва територія – це суміш визначеного і невизначеного.

НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ ЯК УМОВА ВІЛЬНОГО ТВОРЧОГО РОЗВИТКУ

Петрушенко Оксана Петрівна

Доктор філософських наук, доцент,
доцент кафедри гуманітарних і соціально-економічних дисциплін
Львівського медичного університету,
м. Львів, Україна oksanapet53@gmail.com

Анотація.

Автор приділяє увагу ролі та значенню невизначеності у сфері культурної творчості та мистецької діяльності, і робить висновок, що у цій сфері невизначеність створює умови для вільної творчості та є запорукою свободи самовираження.

Abstract.

The author pays attention to the role and significance of uncertainty in the sphere of cultural and artistic activity, and comes to the conclusion, that in this sphere the uncertainty gives abilities for the free creativity and guarantees free self-expression of the author.

Проблема невизначеності є досить свіжою для філософського дослідження. Висловлювання окремих філософів, де фігурує цей термін, не можна порівнювати за ступенем філософської розробленості з такими поняттями як, наприклад поняття свободи або морально-етична проблематика. Значною мірою це поняття привертає увагу фізиків та математиків у зв'язку з проблемами невизначеності вимірювання. Проте на сьогоднішній день невизначеність досліджується також у працях науковців, що належать до різних напрямків наукового дослідження – економісти В.І. Корчева та Н.М. Крючкова, психолог О. Здрілько, спеціаліст з менеджменту В. Савчук, філософи В. Ратніков, О.В. Харченко. В галузі філософії посилення на згадки щодо проблеми невизначеності стосуються імен Сократа, Аристотеля, Ф. Вольтера, П. Лапласа, Б. Рассела.

Розмірковуючи про роль невизначеності у нашому світі В. Савчук висуває положення про те, що «Невизначеність визнають іманентним станом природи і світу. І перш ніж почати розуміти, як керувати своєю поведінкою в умовах невизначеності, слід зрозуміти, що таке невизначеність» [2].

У межах філософських досліджень дане поняття протиставляється детермінізму як принципу, що дозволяє нам діяти із значною мірою впевненості у результатах нашої цілеспрямованої діяльності.

У сфері вирішення практичних питань невизначеність не дозволяє передбачити очікуваний результат, збільшує кількість ризиків, позбавляє нас впевненості. Якщо ми маємо справу з технічною творчістю, з конструюванням певних об'єктів, з лікуванням пацієнта або експериментальною перевіркою теоретичного положення, нам, звичайно, невизначеність буде видаватися непотрібною та такою, що стоїть на заваді наших планів і дій. У статті Харченко О.В. надаються різні типи невизначеності, серед яких для висвітлення запропонованої теми найцікавішими є невизначеність, викликана відсутністю достатньої релевантної інформації (гносеологічна невизначеність); стратегічна невизначеність, викликана залежністю від дій інших осіб (партнерів, противників, організацій і т. д.); невизначеність, породжена слабо структурованими проблемами; невизначеність, викликана нечіткістю, розпливчастістю як процесів і явищ, так і інформацією, що їх описує [3].

Хотілось би звернути увагу на те, що існує сфера діяльності, де невизначеність є цілком доречна, де вона стимулює творчість і відкриває нові шляхи розвитку – це сфера культурної діяльності та мистецтва. На користь мистецтва працює гносеологічна невизначеність – нам невідомий об'єкт, який зображує художник, тому ми ніби дешифруємо кожен твір мистецтва (достатньо згадати, скільки різноманітних тверджень та припущень супроводжують протягом століть портрет Монни Лізи та трактування різних елементів пейзажу за її спиною. Можна також згадати невизначеність об'єктів зображення з багатьох картин С. Далі).

Стратегічна невизначеність теж присутня у творах мистецтва, і саме вона робить їх справжніми творами мистецтва. Якщо твір мистецтва має стратегічну визначеність (парадний портрет Наполеона; канонічна ікона, що зображує певного святого), то їх мистецька цінність буде тим вищою, чим далі автор вийде за межі пропонованої йому визначеності. Можливий інший варіант – ті, хто будуть сприймати твір мистецтва, побачать там ті аспекти невизначеності, які художник сам не зауважив, а проте їх можна побачити (особливо це можливо при прочитуванні літературних творів або переглядів кінофільмів), і тоді художник може виправдовуватись та щось пояснювати, а проте публіка вже побачила те, що побачила.

Наступний варіант невизначеності теж присутній у мистецтві. Мистецькі образи за визначенням слабоструктуровані – яким був зовнішній вигляд тих або інших героїв літературних творів, особливо у сфері драматургії, де в принципі не дається опис зовнішності – питання відкрите. І саме така невизначеність дає простір для вільної творчості режисерам, акторам, художникам.

Можна заперечити, що певні напрямки мистецтва мають свою структурованість, правила гри, а отже певну визначеність. Наприклад, якщо художник позиціонує себе як імпресіоніст або

представник кубізму, він повинен малювати у певній манері. Проте виникає питання – звідки беруться ці напрямки мистецтва? Вони можуть виникнути саме тому, що мистецтво в принципі пов'язане з ситуацією невизначеності – що я буду відображати мистецькими засобами, які засоби я оберу – які кольори; ямб чи гекзаметр, реалістичні історичні костюми чи умовні? Творче мистецтво на відміну від ремісницької діяльності радо йде назустріч невизначеності, бо саме тут може діяти у межах свободи творчості.

Продовжуючи тему творчості, можна зауважити, що любий вид творчості рухається у просторі невизначеності. Наукова творчість, незважаючи на наявність законів природи, теж пов'язана з невизначеністю – навіть якщо ми діємо відповідно до певних розрахунків, невідомо, як скінчаться наші експерименти та які висновки можна буде з них зробити. Досить часто стандартні процедури можуть давати несподівані наслідки – добрим прикладом може бути використання клітин HeLa.

Саме тут невизначеність є запорукою свободи творчості та неможливості або відносного характеру керівництва культурою та мистецтва з боку владних структур, навіть якщо ці структури прагнуть тримати під контролем дану сферу діяльності. Тому поезія, письменницька діяльність, кінематограф, живопис та інші напрямки мистецької діяльності здаються особливо підозрілими тим, хто намагається з тих чи інших міркувань їх скеровувати та оцінювати.

Висновок. Невизначеність протистоїть жорсткій детермінації, а тому залишає людині можливість здійснити вибір можливих дій та, отже, реалізувати свою свободу.

Список використаної літератури

1. Ратніков. В. Невизначеність як світовий феномен та його прояви в освіті // Філософія освіти. 2023 29(1), с.180-201.
2. Савчук В. Невизначеність як середовище для створення смислів і цінностей. Доступ за посиланням iib.com.ua.
3. Харченко О.В. Філософський аспект невизначеності. С.94. Доступ за адресою ir.kneu.edu.ua
4. Bertrand Russell: The Everyday Benefit of Philosophy is that It Helps You Live with Uncertainty (2015, May 20th). Access mode: <https://www.openculture.com/2015/05/bertrand-russell-the-practical-purpose-of-philosophy-is-that-it-lets-you-live-with-uncertainty.html>.

Diversity of Life and Totalitarianism of Death

Ostapenko B.I.

PhD

Zürich, Switzerland

Life, while is constrained by inevitability of death, asserts vitality, celebrates hereditary continuity, performs diverse viability, manifests commanding sustainability. The paradox of the inevitability of death is overcome by the diversity of life. Defined by the DNA constants, life varies within the DNA variables in its diversity. Vitality of diversified forms of life is determined within the intact DNA constants celebrating the freedom of the DNA variables. The combination of the DNA constants and variables defines boundaries and provides freedom of biological species diversity. The diversity of life within the specific biological species is combined with the other biological species in large biological groups of genus, family, order, class, phylum, kingdom and domain. Interactions of these biological groups settle equilibrium in biocoenosis. Living and sharing common habitat biological species comprise biotic communities and ecosystems. The whole complexity of diversified life, while manifests bio vitality, abstain from simplicity and uniformity. Reduction of life grandiose diversity to some only visibly reasonable utilitarian biological species compromise biotic communities equilibrium, exhaust biocoenosis, and leading the privileged biological species to obliteration and ecosystems destruction. For that “Maintenance of genetic optimum is the most important natural mechanism of preserving the species gene pool - the total hereditary information passed on by parents to offspring” (Altukhov) requires the very diversity of the biotic communities and ecosystems.

Social, economic, cultural, intellectual diversity is inevitable as incessant and dynamic adjustments of human senses, thoughts, preferences and interests to external nature and societal environment. Intrinsic existential freedom of human senses, thoughts and wishes demand toleration and preservation of variability and diversity of human life. The human life prospers in the cultural, social, economic and intellectual variety dynamically readjusting prolific equilibrium in which individual human life unfolds in its existential wholeness.

Therefore provision of diversity of life is as much necessary for human kind as for biological life in its entirety.

The phenomenon of uncertainty is intrinsic to the freedom of life. Uncertainty is inherent in biological, human, social and civilisation life. Moreover we would reframe uncertainty as normal and positively related to diversity. We may conclude that diversity of life overcome in its existential uncertainty death in its defined totalitarianism.

Bibliography

Altukhov Yu. P. Intraspecific Genetic Diversity: Monitoring, Conservation, and Management. Berlin, 2006.

ЦИФРОВІЗАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА І НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ: ВИКЛИКИ НОВОГО ЧАСУ

Лакуша Н.М.

Доцент кафедри філософії
Кандидат філософських наук
Київський державний університет
будівництва і архітектури
М. Київ, Україна

Анотація.

Цифровізація суспільства є одним із ключових викликів сучасності, оскільки технічний прогрес породжує трансформаційні зміни в різних аспектах життя – від економіки та політики до соціальних відносин і культури. Цей процес відзначається не тільки можливостями, але й новими формами невизначеності, що потребує осмислення і адаптації.

Ключові слова: цифровізація, невизначеність, суспільство, зміни.

Abstract.

Digitization of society is one of the key challenges of modern times, as technical progress generates transformational changes in various aspects of life – from economy and politics to social relations and culture. This process is marked not only by possibilities, but also by new forms of uncertainty that require understanding and adaptation.

Keywords: digitalization, uncertainty, society, changes.

Вступ

В наш час цифровізація світу впливає на всі сфери нашого життя, створюючи нові можливості і виклики. Відбувається трансформації в суспільстві, освіті, комунікації. Соціальні мережі спростили комунікацію, але водночас породили проблеми із захистом приватності та інформаційної безпеки. Люди стають вразливими до дезінформації, що в подальшому викликає невизначеність у суспільстві. І це ставить під загрозу довіру до джерел інформації, що може мати серйозні наслідки для демократичних процесів. Технічний прогрес породжує невизначеність у багатьох сферах. Виникають етичні питання щодо використання даних, штучного інтелекту, біотехнологій. Важливо не лише адаптуватися до нових технологій, а й розробити правові та етичні

норми для їхнього використання. У цьому контексті глобальне співробітництво стає критично важливим, щоб впоратися з викликами, які виникають у світі, що швидко змінюється.

Результати дослідження

Цифровізація суспільства радикально змінює засоби комунікації людей, доступу до інформації, ухвалення рішень. Зміни відбуваються у всіх сфери життя, від бізнесу до культури, створюючи нові можливості, але це також несе в собі чимало викликів та невизначеностей. Сучасні цифрові платформи дозволяють миттєво обмінюватися інформацією, що сприяє розвитку глобальної мережі. Однак, це також створює ризики, пов'язані з дезінформацією та маніпуляціями. Невизначеність виникає, коли люди не можуть відрізнити надійні джерела інформації від ненадійних, що підриває довіру до суспільних інститутів. В сфері економіки цифровізація змінює традиційні бізнес-моделі, що може призвести до економічної невизначеності. Автоматизація і штучний інтелект загрожують багатьом робочим місцям, викликаючи занепокоєння щодо майбутнього працевлаштування. Проте, одночасно з'являються нові можливості в галузі ІТ, в креативних індустріях, що вимагає розвиток і адаптації навичок працівників.

Цифровізація також має соціальні наслідки, оскільки може поглибити нерівність. Доступ до технологій та інтернету не є рівномірним. Цифрова нерівність стає глобальним явищем і несе загрозу для кожної країни світу. Невизначеність у цій сфері може загрожувати соціальній стабільності і інтеграції. Запровадження нових технологій також породжує етичні питання, зокрема щодо конфіденційності і права на інформацію. Невизначеність у нормативно-правових актах може призвести до зловживань і зниження довіри до цифрових платформ. Важливо, щоб суспільство разом із технологіями розвивало відповідні правові механізми.

Великий інтерес викликають цифрові трансформації в системі освіти. Цифровізація освіти охоплює широкий спектр інструментів, від онлайн-курсів і платформ для дистанційного навчання до інтерактивних додатків та штучного інтелекту. Завдяки цим технологіям навчання стає більш доступним і гнучким. Учні можуть отримувати знання у зручній для себе час і темпі, а викладачі мають можливість використовувати різноманітні методи навчання, які відповідають потребам учнів. Однак, разом із перевагами виникає і невизначеність. Наприклад, якість онлайн-освіти може варіюватися, і не всі навчальні платформи забезпечують належний рівень викладання. Також виникає питання про мотивацію учнів: в умовах дистанційного навчання зменшується особистий контакт, що може впливати на зацікавленість учнів у навчанні. Цифровізація освіти також підкреслює проблеми доступу до технологій. Не всі учні мають рівний доступ до інтернету або сучасних гаджетів. Це може призвести до збільшення соціальної нерівності, оскільки ті, хто має кращі ресурси, можуть отримати більш якісну освіту. Невизначеність у цій сфері викликана недостатнім вирішенням цих питань на рівні політики та фінансування. Для педагогів цифровізація також створює нові виклики. Викладачі повинні адаптувати свої методи навчання до нових умов, що вимагає постійного навчання і вдосконалення навичок.

Висновки

Цифровізація суспільства надає нові можливості для розвитку, але супроводжується викликами і невизначеностями, які потребують активного обговорення і врегулювання. Забезпечення рівного доступу, захист прав і свобод громадян, а також розвиток етичних стандартів є критично важливими для сталого прогресу в умовах цифрової ери.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кастельс М. Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства. Пер.з англ. — К.: «Видавництво «Ваклер», 2007. — 304 с.
2. Пічугіна Ю.О. Сучасні інформаційні технології у проблемному полі культурологічних досліджень: до питання визначення похідних понять / Пічугіна Ю.О. // Молодий вчений наук. журн. — 2018, № 8(60). С. 29–32. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/8/7.pdf>
3. Шваб К. Четверта промислова революція, Формуючи четверту промислову революцію. - Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2019. - 426 с.
4. Tapscott, Don (1997). The digital economy : promise and peril in the age of networked intelligence. New York: McGraw-Hill. ISBN 0-07-063342-8.

УМОВИ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ НА ОСНОВІ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙ І ЦИФРОВІЗАЦІЇ

КАЛІНІЧЕНКО З. Д.

*кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки,
природних ресурсів та економіки міжнародного туризму*

Запорізький національний університет,

м. Запоріжжя

Анотація

Модернізація процесів, інноваційні технології надають великі можливості для підвищення ефективності національної економіки. При цьому важливим є набір керівних принципів, пов'язаних з адаптацією та підтримкою розвитку, з застосуванням відповідного інструментарію, який базується на інноваційних та цифрових технологіях.

Розкрито перелік процедур, яких торкається інноваційно-цифрова трансформація. Наголошено на тому, що позитивний ефект трансформації можливий за умови синергії нових концепцій інноваційного розвитку та цифровізації. Оцінено сутність готовності української промисловості до інноваційно-технологічних викликів Індустрії 4.0 (цифровізація, штучний інтелект, роботизація, розвиток циркулярної економіки й зеленої енергетики, використання новітніх матеріалів) та обґрунтовано пропозиції щодо активізації інноваційного оновлення промисловості України.

Ключові слова: *модернізація процесів, інноваційні технології, знання, цифровізація, виклики Індустрії 4.0, трансформація, сталий розвиток*

0666068384 kalina.donntu@gmail.com

Вступ

Враховуючи значний вплив Європейського Союзу на соціально-економічний розвиток України, а також виходячи з її євростратегічних напрямів, найбільше значення для країни має досвід інноваційного розвитку.

Європейський Союз володіє потужним інтелектуальним і технологічним потенціалом, а отже є одним із високотехнологічних центрів глобальної економіки. В той же час починаючи з кінця ХХ ст. країни ЄС втрачають певні позиції в глобальному рейтингу конкурентоспроможності, що значною мірою пояснюється відставанням країн співтовариства за інноваційними показниками. Недостатній рівень розвитку інноваційної діяльності призвів до зниження динаміки продуктивності

праці та відставання за показником ВВП на душу населення від США та Японії, що створило системний ризик утрати конкурентного статусу європейських компаній на світовому ринку.

Саме тому у XXI ст. Європейський Союз стає одним із ініціаторів інноваційних стратегій. Інноваційний розвиток співтовариства стає головним стратегічним напрямом глобальної інтеграційної стратегії ЄС. Економіка знань та інновації офіційно проголошені стратегічними пріоритетами ЄС протягом останніх двох десятиліть, зростає роль інноваційної політики. Необхідність створення передумов довгострокового економічного зростання в умовах формування світової системи глобалізму, особливо в умовах розгортання перманентної глобальної кризи, ставить перед Європейським Союзом завдання здійснення нової індустріалізації, базованої на інноваціях.

Вивчення та узагальнення досвіду ЄС щодо побудови інноваційної моделі розвитку має створити ґрунтовний фундамент системних інноваційних перетворень на основі стратегії інноваційного конкурентоспроможного розвитку України. Окрім цього це надасть можливість у майбутньому стати учасником нових програм Євросоюзу. Пріоритетами програми є підвищення якості науково-дослідної бази; лідерство в промислових та високоефективних технологіях; розв'язання важливих соціальних питань. Участь України в цій програмі, в свою чергу, сприятиме підвищенню інноваційності національної економіки.

1. Щодо ефективних заходів переходу України на інноваційний шлях розвитку

Сучасні кризові явища у економічній та соціальній сферах українського суспільства потребують негайних і ефективних заходів їх подолання й переходу України на інноваційний шлях розвитку. Такий розвиток є невід'ємною складовою комплексу національних інтересів держави.

Інноваційний розвиток в Україні має ґрунтуватися на таких засадах:

реалізації цілеспрямованої державної промислової та інвестиційної політики, спрямованої на активізацію нововведень як пріоритетної складової загальної стратегії соціально-економічного розвитку держави та конкурентних стратегій суб'єктів господарювання;

забезпечення єдності структурної та інноваційної політики;

створенні сприятливих інституційних умов для інноваційної діяльності в країні; законодавчого забезпечення інноваційної діяльності підприємств;

запровадження ефективного пільгового режиму здійснення інноваційної діяльності;

удосконалення механізмів фінансування інноваційної діяльності;

послідовне збільшення сукупного попиту, удосконалення інфраструктури ринків з метою підвищення питомої ваги складних, наукомістких продуктів в структурі особистого та виробничого споживання;

підвищення якості науково-дослідної бази;

досягнення лідерства в промислових та високоефективних технологіях; розв'язання важливих соціальних питань.

Інноваційний розвиток України передбачає визнання вирішальної ролі людського капіталу та освіти у формуванні соціально-економічних можливостей держави та реалізації інноваційної моделі її розвитку. З цих міркувань особливої актуальності набуває проблема дослідження використання людського інтелекту, освіти як стратегічного ресурсу інноваційного розвитку українського суспільства та ролі у забезпеченні ефективності технологічної модернізації та цифровізації.

Інноваційний тип розвитку суспільства характеризується перенесенням акценту на використання принципово нових прогресивних інформаційно-комунікаційних технологій, переходом до випуску високотехнологічної продукції, прогресивними організаційними і управлінськими рішеннями в інноваційній діяльності.

Загальновизнано, що відхід секторної моделі розвитку національного господарства України з 2009 р. від індустріальної секторної моделі розвитку відбувся під негативним впливом зовнішніх чинників – світової фінансово-економічної кризи (2008-2009 рр.) та політичної нестабільності в Україні з кінця 2013 р.

Сучасний етап розвитку національного господарства України вимагає використовувати переваги ресурсного потенціалу на базі високотехнологічних видів економічної діяльності та інноваційного розвитку [2]. Для подолання структурних диспропорцій в секторній моделі розвитку національного господарства України відповідно до вимог постіндустріального суспільства необхідно запроваджувати такі заходи, як: 1) послідовне оновлення технологій видів економічної діяльності та галузевої структури на основі імпортованих «зрілих» індустріальних технологій; 2) розвиток тих середньо- та високотехнологічних видів промислової діяльності, які мають вже сформовані конкурентні переваги на окремих сегментах внутрішнього та світового ринку; 3) ліквідація «критичних» відставань (особливо у технологічній структурі національного господарства) і формування заділів для рівноправної співпраці з постіндустріальними країнами у майбутньому.

Шлях до нового постіндустріального суспільства передбачає скорочення частки первинного сектора у секторній моделі розвитку національного господарства України. Але особливості сучасного розвитку національного господарства України змушують переглянути співвідношення секторів у секторній моделі розвитку національного господарства. Для досягнення рівня економічного розвитку на індустріальній та постіндустріальній стадіях Україні потрібно трансформувати секторну модель шляхом нарощення питомої ваги вторинного (високо- та середньотехнологічні виробництва), четвертинного та п'ятирикового секторів при суттєвому скороченні третинного сектору [3].

Успішна реалізація інноваційно-інвестиційної моделі можлива за умови забезпечення наступних вимог: узгодження потреби у інноваціях та потенціальних обсягах залучення інвестицій; оптимальне поєднання очікуваного досягнення прибутковості від вкладання інвестицій в інновації та потенційних ризиків і невизначеності в майбутньому періоді; окреслення часових рамок для впровадження нововведень, що сприяють залученню інвесторів, які усвідомлюють цінність інновацій. Запровадження інноваційно-інвестиційної моделі розвитку підприємств дасть можливість системно вирішувати проблеми, що в забезпечення інноваційних процесів, раціоналізації механізмів управління залучення інвестицій тощо.

Інвестиційно-інноваційний розвиток пов'язаний з інноваційним потенціалом, що вказує на можливість і здатність підприємства до впровадження інновацій. На сьогодні немає чіткого пояснення інноваційному потенціалу. Переважна більшість науковців розглядає інноваційний потенціал, як сукупність природних і трудових ресурсів, організаційних та інформаційних компонентів, матеріальних умов, що функціонують як єдине ціле в умовах впливу факторів зовнішнього середовища з метою вирішення завдань інноваційної діяльності [4].

Складові інноваційного потенціалу:

- інтелектуальні ресурси (патенти, ліцензії, технологічна документація тощо); матеріальні ресурси (технологічне та лабораторне устаткування);
- фінансові ресурси (власний, позичковий, венчурний капітал тощо); трудові ресурси (кваліфіковані кадри);
- інфраструктурні ресурси (техніко-технологічні підрозділи, патентно-правові відділи тощо).

Конкурентоспроможний інноваційний потенціал полягає у взаємодії таких економічних відносин, за яких реалізовується активне інноваційне функціонування підприємств. Отже, повинно існувати таке середовище, що забезпечить підтримку учасників ринку, а це стає можливим завдяки участі держави у інвестиційно-інноваційних відносинах.

Модернізація українського суспільства – єдино можливий шлях подолання системної кризи, досягнення високого півня та стандартів якості життя. Але досягти цього можна лише шляхом послідовного і цілеспрямованого впливу на усі сфери – економіку, державну політику і суспільні відносини одночасно. За таких умов є підстави розраховувати на синергетичний ефект результатів.

Модернізація – це процес перетворення соціально-економічної системи, спрямований на її перехід у більш досконалий стан, що передбачає реалізацію нових для цієї системи принципів побудови і функціонування, а також освоєння нових форм і засобів розвитку. Однак наростаюча інституційна слабкість України та зумовлені нею труднощі в соціальній кооперації, недостатнє інвестування ресурсів у довгострокові проекти й у вироблення публічних благ не дає українському суспільству змоги адекватно реагувати на традиційні й нові виклики. Існують проблеми не лише забезпечення подальшого розвитку, а й навіть збереження наявного технологічного укладу [5].

2. Щодо визначення основних перешкод для здійснення інновацій

У країнах Європи обстежені підприємства зазначили такі основні перешкоди для здійснення інновацій, у порядку зменшення відсотку підприємств, які вказали ці перешкоди:

- сильна цінова конкуренція;
- сильна конкуренція стосовно якості продукту, відгуків про нього або бренду;
- високі витрати на адаптацію до вимог регуляторних актів;
- невизначеність попиту на інноваційні товари та послуги;
- високі витрати доступу на нові ринки;
- відсутність достатніх коштів;
- відсутність кваліфікованого персоналу;
- впровадження інновацій конкурентами;
- домінування на ринку певних підприємств.

Підприємства України вказали такі основні перешкоди стосовно інновацій: високі витрати на інновації (зазначила найвища частка підприємств); відсутність достатніх коштів; домінування на ринку певних підприємств та невизначеність попиту на інноваційні товари та послуги [2].

За наявності потужних шоків впливів на перебіг політичних та економічних процесів в Україні єдиним імовірним ініціатором переходу до інноваційної економіки залишатимуться колективи, групи, представники, що підтримують економічну інтеграцію. Мотивом їх може бути прагнення до нових можливостей, недоступних за нинішнього стану речей, і намагання уникнути втрати свого становища внаслідок системної кризи, ризик якої за умови реалізації інерційного сценарію розвитку економічних і політичних процесів в Україні поступово зростатиме.

За характером розподілу державою ресурсів усередині країни виділяють жорстку (вертикальну) та м'яку (горизонтальну) промислову політику. На основі цілей розвитку вітчизняної промисловості розрізняють такі моделі як експортно-орієнтована, інноваційна та політика імпортозаміщення. З огляду на стратегію розвитку країни у міжнародному економічному просторі класифікують захисну, адаптивну, а також ініціативну промислову політику (табл. 1).

Теоретичні і практичні аспекти концепції цифрової трансформації як складової інноваційного розвитку включають підтримку сталого екологічного, соціального та економічного розвитку.

Розробка концептуальних підходів до модернізаційної трансформації, оновлення української економіки веде до нових сфер досліджень, таких як впровадження цифрових технологій, активізація інновацій, інноваційної діяльності. Прийняті у суспільстві принципи сталого розвитку та переваги цифровізації обумовлюють системний підхід до дослідження різних сфер, таких як соціальна стійкість, екологізація виробництва, споживання, вторинної переробки, екологічні проблеми, цифрові технології та інновації як чинники соціального та економічного розвитку.

Таблиця 1. Класифікація моделей промислової політики

Модель	Умови реалізації	Країна
Експорто-орієнтована	Всебічна підтримка експорту в ущемлення виробництва для внутрішнього споживання, відкритість економіки та її залежність від світової кон'юнктури	Країни, що розвиваються
Жорстка (вертикальна)	Прямий перерозподіл державою ресурсів країни	Китай, Індія, Країни ЄС та США, Країни СНД
М'яка (горизонтальна)	Створення сприятливих умов для бізнесу, формування довгострокових конкурентних переваг	Країни ЄС, США
Імпортозаміщення	Орієнтація на внутрішнє виробництво, мінімізація імпорту, автономність та неефективність економіки через відсутність іноземних конкурентів	Авторитарні країни
Інноваційна	Всебічна підтримка НДДКР, що надають переваги на внутрішньому та зовнішньому ринках	Японія, Південна Корея, Країни ЄС, США
Захисна	Закріплення існуючої структури виробництва, обмеження імпорту	Авторитарні країни
Адаптивна	Прийняття виробництва до потреб світового ринку в межах наявних можливостей	Країни Південної Америки
Ініціативна	Зміна структури виробництва на користь прогресивних технологій, використання можливостей міжнародної інтеграції	Країни ЄС, Країни Південно-Східної Азії

Джерело : [4]

Так, теоретичні і практичні аспекти цифрової трансформації як чинника базуються на підтримці сталого екологічного, соціального та економічного розвитку, з'ясуванні ролі цифрової економіки, цифрових технологій, цифрового суспільства, цифрових інновацій у реалізації концепції сталого екологічного, соціального, економічного розвитку. Модерність є, за вдалою метафорою польсько-британського дослідника З. Баумана, «плинною», вона постійно змінюється, до того ж нелінійно. Відповідно для будь-кого, хто намагатиметься здійснити «навздогінну» модернізацію, постане не лише досить серйозний виклик більш швидкого розвитку, ніж розвиток суспільств, які стали піонерами модерну або здійснили успішну модернізацію раніше, – ще більш складна для вирішення проблема полягає в тому, що у тривалій перспективі напрям подальшого руху таких суспільств слабо передбачуваний.

Цифрові платформи та інструменти забезпечують організаціям можливість швидкого доступу до даних, їх обробки та аналізу в реальному часі. Це дозволяє приймати обґрунтовані рішення, опираючись на актуальні дані, що значно підвищує ефективність управління. У всьому світові частка традиційної економіки зменшується, а цифрової – збільшується, що відкриває величезні можливості для соціально-економічного розвитку. Це перманентний процес, що стосується розвитку різноманітних ІТ-секторів з метою стимулювання створення інноваційних технологій. Ключовою перевагою цифрової економіки перед традиційною є реалізація можливості автоматичного управління всією системою (або окремими компонентами), а також її практично необмежене масштабування без втрати ефективності, що дозволяє значно підвищувати ефективність управління економікою (господарською діяльністю і ресурсами) на мікро- та макрорівнях (табл. 2).

Сучасні цифрові технології, такі як великі дані, штучний інтелект, машинне навчання та хмарні обчислення, відкривають нові можливості для аналізу, обробки та зберігання інформації.

Таблиця 2. Практичні аспекти цифрової трансформації як чинника глобальної трансформації повоєнної економіки і українського суспільства

№	Інформаційно-цифрові продукти	Мета впровадження	Очікувані результати	Завдання забезпечення сталого розвитку суб'єктів, суспільства
1	Цифрові інструменти	забезпечують організаціям можливість швидкого доступу до даних, їх обробки та аналізу в реальному часі.	дозволяють приймати обґрунтовані рішення, опираючись на актуальні дані, що значно підвищують ефективність управління	адаптація до швидких змін, осучаснення підходів, методів, способів діяльності на базі цифрових технологій
	Цифрові платформи	забезпечують організаціям можливість швидкого доступу до даних, їх обробки та аналізу в реальному часі.	дозволяють приймати обґрунтовані рішення, опираючись на актуальні дані, що підвищують ефективність управління	організація перетворень і перехід до електронного ведення бізнесу
2	Цифрові інновації	формують новий технологічний базис суспільства	осучаснення способів діяльності на базі цифрових технологій	забезпечення сталого розвитку суб'єктів
3	Цифрові технології: - великі дані, -штучний інтелект, -машинне навчання -хмарні обчислення	технології, що забезпечують здійснення інформаційних процесів з використанням цифрових пристроїв	Інформаційні технології відкрили нові можливості для навчання, роботи й відпочинку, надали доступ до великого обсягу інформації,	сприяли виникненню сучасних способів спілкування, полегшили працю й життя людей
4	Цифрові стратегії	це стратегія перетворення підприємства на цифрове, в якій цифровий зв'язок забезпечує взаємодію бізнес-організації зі своїми клієнтами,	вибудовує ділові відносини за допомогою цифрових мереж, які підтримуються технологічними платформами корпоративного класу, що використовуються бізнес-організацією для підтримки бізнесу	індивідуалізовані й персоналізовані пропозиції продуктів/послуг, прийняття рішень на основі даних, під впливом змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі
5	Цифрова економіка	економіка, що базується на цифрових комп'ютерних технологіях. Цифрову економіку іноді називають інтернет-економікою, новою економікою, веб-економікою	Все частіше «цифрова економіка» переплітається з традиційною економікою, роблячи чітке розмежування складнішим.	Під цифровою економікою розуміють виробництво та продажі, постачання продуктів через комп'ютерні мережі
6	Цифрове суспільство	це суспільство, яке інтенсивно та продуктивно використовує цифрові технології для власних потреб, а також для досягнення та реалізації громадських цілей	суспільство, в якому будь-хто, будь-де й у будь-який час можуть одержати за відповідну плату чи безкоштовно на основі доступу і систем зв'язку	самореалізація, робота, відпочинок, навчання, дозволя кожного

Джерело: авторська розробка

Ініціатива з розвитку та співробітництва в галузі інноваційної та цифрової економіки європейських країн свідчить, що цей курс є рушійною силою прискорення глобального економічного розвитку, підвищення продуктивності виробництва, створення нових ринків. Однак прискорення економічного розвитку досягають ті країни та економічні об'єднання, які планомірно вибудовують основи та механізми лідерства в інноваційній та цифровій економіці.

Висновки

Трансформація діяльності в умовах глобалізації є складним процесом, що вимагає інтеграції технологій, стратегічного мислення та підвищеної уваги до змін у міжнародному середовищі. Теоретично обґрунтованою й практично орієнтованою стратегічною доктриною розвитку є соціо-еколого-економічна система, яка визначає цільові принципи, спрямовані на оптимізацію взаємодії між природним середовищем, господарською діяльністю та суспільством. Необхідність визнання суб'єктами управління пріоритетів є першочерговою вимогою для реалізації концепції відновлення та розвитку. Економічні реформи, інституційна перебудова та розвиток ринкових відносин характеризують українську економіку на шляху євроінтеграції. Після військового конфлікту слід передбачати можливість виникнення критичних економічних проблем, які потребуватимуть швидких, адекватних і ефективних реформ, а також значного масштабу залучення інвестицій у відновлення та модернізацію національного господарства.

Вивчення та узагальнення досвіду ЄС щодо побудови інноваційної моделі розвитку має створити ґрунтовний фундамент системних інноваційних перетворень на основі оновленої стратегії конкурентоспроможного розвитку України. Окрім цього це надасть можливість у майбутньому стати учасником нових програм Євросоюзу. Пріоритетами програм є підвищення якості науково-дослідної бази, лідерство в промислових та високоефективних технологіях, розв'язання соціальних проблем.

Список літератури

1. Інноваційний розвиток підприємства : навчальний посібник; за редакцією П. П. Микитюка Тернопіль : ПП «Принтер Інформ», 2015. 224 с.
2. Кушніренко О. М. Промисловість України перед викликами Індустрії 4.0: оцінка обмежень і завдання технологічної політики. *Економіка України*. 2020. № 5. С. 53-71.
3. Цивілізаційні трансформації сучасності: конспект лекцій. Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського; К. В. Ніколенко. Кривий Ріг : ДонНУЕТ, 2019. 104 с.
4. Аналітичне дослідження «Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти». Київ : Центр Разумкова, 2020. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf
5. Баценко Людмила, Мантула Вікторія Оцінка ресурсного та інноваційного потенціалу *European Journal of Economics and Management* . Суми, Сумський національний аграрний університет, 2019, Випуск 5. С. 242-253 URL : <https://repo.snau.edu.ua/bitstream/123456789/6890.pdf>
6. Інноваційний розвиток підприємства : підручник / за заг. ред. д-р. екон. наук, проф. Микитюка П. П. Тернопіль : ЗУНУ, 2023. 320 с.

УДК 141+130.1+130.3+172

CHANGE IN THE CONFIGURATION OF BASIC AND SPIRITUAL VALUES IN THE CONDITIONS OF UNCERTAINTY OF EPOCHAL CIVILIZATION TRANSFORMATION

Любвий Я. В.

доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник

Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України.

м. Київ, Україна.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9929-7323>

Abstract. Global society is currently in a situation of epochal civilizational transformation, which is accompanied by an environmental and global military-political crisis, the manifestation of which is the military aggression of the Russian Federation against Ukraine. This leads to a change in the configuration of basic and spiritual values in societies, when values not related to survival and critically necessary development go into the background, and the role of strategic basic and spiritual values that contribute to the consolidation, stability and cohesion of society increases. In this situation, experts and mass media should contribute to the fact that as many citizens as possible authentically understand their own strategic values and have the opportunity to coordinate their own consolidated actions.

Key words: civilizational transformation, uncertainty, basic values, spiritual values, instrumental values, change of configuration of values, actualization of values.

As it became clear after 02/24/2022, global society is in a state of uncertainty - a bifurcation point of an epochal civilizational transformation, which is actually a multi-layered cascade of bifurcation changes in the political, economic, cultural, and ecological spheres of human life. The basic, instrumental, ultimate, and spiritual values of man and society are the determining driving attractor of these transformational changes. Therefore, it is important to find out how the configuration of basic, spiritual and some other types of values changes in conditions of global

uncertainty and how and to what extent value reflection can influence these changes in the age of cardinal civilizational bifurcations.

Epoch-like civilizational transformations, accompanied by a change in the configuration of values, occurred only a few times in the history of mankind, these are the Agrarian Revolution (Y. N. Harari) [5], the epoch of "Axial Time" (K. Jaspers) [7], and the Industrial Revolution. Currently, the next civilizational transformation is taking place, which can be associated with the Digital Revolution of artificial intelligence (M. Tegmark) [3] and the Energy Revolution (J. Rifkin) [9] of renewable energy, the results of which depend on the extent to which humanity can consolidate and realize fundamental basic and spiritual values. If humanity chooses the right strategy of action on the basis of humanistic values, thanks to new technologies it will be possible to avoid the devastating consequences of environmental problems and overcome extreme poverty and create conditions for individual human development in the countries of the "third world". If aggressive wars for the control of authoritarian and totalitarian violent political regimes (D. C. North, J. J. Wallis, B. R. Weingast) [1] over natural and human resources spread throughout the world, it could lead to military and environmental disasters and the death of civilization. Therefore, the correct choice of the value system in the critical situation in which the modern global community currently finds itself is very responsible.

The experience of human development shows that those societies that choose human-dimensional and socio-dimensional strategic values of development, where individuals achieve a high level of consolidated productive creative interaction with other individuals, the society becomes competitive and achieves social harmony and well-being for the majority of citizens. Such societies, as a rule, manage to reconcile personal interests and values with social ones, and their creative potential in the scientific and technological spheres turns out to be high enough to solve urgent and perspective environmental problems, and to contribute to the countries of the "third world" in improving their social indicators (average life expectancy, health, education, etc.) (S. Pinker) [2].

The values of a person and society constitute integrity, although on the surface of conscious perception they may undergo one or another deformation. No society can exist without observing the minimum basic survival values (physical security, material stability, health, social security, etc.). However, there may be significant differences in the understanding and practical interpretation of other basic values that also form the basis of the life of a person and society

(freedom, equality, justice, dignity, etc.) in liberal-democratic and authoritarian-totalitarian societies. Totalitarian political regimes, for the sake of maintaining violent power and justifying aggression, can devalue the meaning of these values and turn their meaning to the opposite.

Ultimate values, a kind of ideal models on which the consciousness of individuals is oriented (happiness, well-being, harmony, peace, etc.), are inherent to the people of all countries, however, the officially declared way of achieving them may be tied to certain political conditions, lose their strategic orientation and acquire a populist meaning. In countries that have a strong expert environment that uses scientific research and a developed civil society that relies on extensive social networks, the influence of speculative populism can be significantly weakened.

Spiritual values (love, compassion, faith, creativity, etc.) contribute to the development of a person's human qualities and connection with other people and the integrity of the existence of the universe. The more a personality is developed through hard work on itself, the deeper contact and interaction it can establish with other personalities in the process of co-creation. Constructing benevolent and trusting relationships between individuals as highly effective self-management is the most important way to solve complex technological, socio-communicative and discursive issues. The attractive intentional power of spiritual relationships contributes to the effective resolution of complex technological, economic, social and environmental problems. Spiritual values provide optimism, perseverance, stability and motivation of a person in the realization of absolute values. If the role and importance of spiritual values is downplayed in society, as is the case with authoritarian and totalitarian political regimes, then important problems of social development are solved only partially or remain unsolved at all.

Instrumental values are designed to provide the means of realizing both basic values that form the basis of a person's life, and ultimate (ideal) values that a person seeks to implement in life. Instrumental values include certain practical skills and mechanisms of human activity (rationality, competence, etc.), as well as human moral qualities (responsibility, honesty, decency, etc.), which are necessary for the effective functioning of the social system. Instrumental values are important not only as means of ensuring the material and technological well-being of a person, but as such means and social mechanisms that form consolidated productive mutually beneficial relations in a self-organized society and micro-society, which decisively influence the creation of high technologies and well-being. Here it is important to emphasize that the values are not rigidly

tied to the situation and in their totality are integral and manifest in different contexts and in different ways depending on semantic nuances.

In addition to the specified varieties of values, it is possible to single out absolute values (justice, freedom, truth, etc.), which permeate all other varieties or aspects of values as a whole system, which leave stable the basic life orientations of a person, and which ensure the cohesion of society and do not change in extreme conditions.

It is worth noting that in a holistic system of values as regulators of human activity, certain values, such as justice, can manifest themselves in different functions - basic, instrumental, etc., and also act as an absolute value depending on the social situation and context.

Basic and instrumental values in a situation of uncertainty also have a pragmatic meaning (L. A. Hickman, N. Rescher) [6; 8], according to which it is necessary to make balanced use of non-renewable natural, as well as human physical, intellectual and spiritual resources for the most complete realization of values, ensuring a dignified human life and preservation of the environment. Here it is necessary to act rationally, with a sense of responsibility and to find a reasonable consensus.

Also important are the values of identity (F. Fukuyama) [4], when the whole other system of values is perceived through the features of local, group, family, national, and also global identity, at the same time when identity is perceived as a value as such. In addition, identity is a social mechanism and a tool for adaptation and creative activity of an individual in the world together with other individuals who at least partially share his or her values.

In the situation of uncertainty, which is characteristic of the era of civilizational transformation, and which is accompanied by regional wars and the global confrontation of liberal-democratic and authoritarian-totalitarian societies, the configuration of basic and spiritual values is changing. If in the relatively peaceful time of the "end of history" (F. Fukuyama) the main things were material values and resources that ensured the economic, ecological, cultural and educational development of a person, then in a situation of military-political and security uncertainty, the importance and value of identity increases, as well as the role of spiritual values that unite people, make them more resilient and resistant to difficult trials. The tasks of ecologically oriented economic development, the issue of the introduction of renewable energy and ensuring the social development of the countries of the "third world" are not disappearing anywhere. These tasks have to be solved in extremely difficult conditions of acute shortage of natural, technological and

financial resources at the expense of spiritual and psychological human resources. That is why the role and importance of spiritual values is growing in the conditions of a situation of uncertainty. In this situation of uncertainty, it is necessary to adhere to the most important strategic values of survival and development, to show stability and pragmatic flexibility.

Conclusions. Thus, during the aggravation of the global military-political and ecological crises associated with the epochal civilizational transformation, a change in the configuration of basic, spiritual and some other types of values as regulators of human and social activity takes place. In this situation of uncertainty, the role and importance of those values that are not related to survival and critically necessary development are decreasing, and the role of strategic basic and spiritual values that contribute to the consolidation, stability and cohesion of society is increasing. For the qualitative implementation of basic and spiritual values, instrumental values are important, if they are properly actualized. In order to achieve a just peace and global cooperation in the environmental sphere and the sphere of social development, it is necessary that as many citizens as possible authentically understand their own strategic values and act in concert with the goal of their implementation.

List of used literature

1. Норт Д., Волліс Дж, Вайнгест Б. Насильство та суспільні порядки. Основні чинники, які вплинули на хід історії. Київ : Наш формат, 2017. 352 с.
2. Пінкер С. Просвітництво сьогодні. Аргументи на користь розуму, науки та прогресу. Київ, Наш формат, 2019. – 560 с.
3. Тегмарк М. Життя 3.0. Доба штучного інтелекту. Київ : Наш формат, 2019. 432 с.
4. Фукуяма Ф. Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості. – К.: Наш формат, 2020. – 192 с.
5. Харарі Ю. Н. Sapiens. Людина розумна. Коротка історія людства. Київ : BOOKSHEP, 2021. 544 с.
6. Hickman L. A. Pragmatism as Post-Postmodernism. Lessons from John Dewey. Fordham University Press, 2019. Project MUSE. 284 p. doi:10.1353/book.63578
7. Jaspers K. The Origin and Goal of History. Yale University Press. 1965. 294 p.
- Maslow A. The Farther Reaches of Human. Nature Penguin Publishing Group, 1993. 432 p.

8. Rescher N. Methodological Pragmatism // W. J. Gonzalez (ed.), Methodological Prospects for Scientific Research. From Pragmatism to Pluralism. Synthese Library 430. Springer Nature Switzerland AG 2020. 247 p. P. 69-80.

DOI 10.1007/978-3-030-52500-2_4

9. Rifkin J. The Third Industrial Revolution: How Lateral Power is Transforming Energy, the Economy and the World. First published in 2011 by Palgrave Macmillan. St. Martin's Press LLC. New York. 304 p.

Наука як метод усунення епістемологічної та психологічної невизначеності

Рупташ О.В.

доц., д. філос. н.,

ЧНУ ім. Ю. Федьковича

м. Чернівці, Україна

Мартиненко О.П.

к. філос. н.,

ЧНУ ім. Ю. Федьковича

м. Чернівці, Україна

У доповіді окреслено підхід Ч.С. Пірса до розв'язання проблеми невизначеності на основі аналізу його праці «Закріплення віри» («The Fixation of Belief»). Наявність віри-переконання слугує запобіжником проти нездатності до дії через наявність невизначеності та, як наслідок, невпевненості, породженої станом сумніву. Усунути онтологічну невизначеність неможливо, проте можна подолати епістемологічну й психологічну невпевненість. Пірс детально описує чотири основні способи: метод наполегливості, метод авторитету, метод а рїогї та метод науки. Нині, коли наука, з одного боку, зазнає критики як засіб нищівного «перетворення» природи, а з іншого – обґрунтовує нагальну потребу у визнанні її цінності та збереженні, варто звернути увагу на аргументи, висловлені Пірсом, на захист науки. Очевидно, що науковий метод не є бездоганим інструментом досягнення істинних переконань про реальність, але кращого ми не маємо.

Ключові слова: епістемологія, метод, наука, невизначеність, невпевненість, прагматизм, психологія, історія філософії, філософія науки, Ч.С. Пірс.

+38 0505791163, o.ruptash@chnu.edu.ua

+38 0509132438 o.martynenko@chnu.edu.ua

The report outlines the approach of Ch. S. Peirce to solve the problem of uncertainty based on the analysis of his work "The Fixation of Belief". The availability of belief serves as a safeguard against the powerlessness to act due to the presence of uncertainty, generated by a state of doubt. It is impossible to eliminate ontological uncertainty, but it is possible to overcome epistemological and psychological unsureness. Peirce details four main methods: the method of tenacity, the method of authority, the a priori method, and the method of science. Nowadays, when science, on the one hand, is criticized as a means of

destructive transformation of nature, and on the other – justifies the urgent need to recognize its value and preserve it, it is worth paying attention to the arguments expressed by Peirce in defense of science. Obviously, the scientific method is not a perfect tool for reaching true beliefs about reality, but we don't have a better one.

Key words: epistemology, method, science, uncertainty, pragmatism, psychology, history of philosophy, philosophy of science, Ch. S. Peirce.

З погляду онтології, Всесвіт може бути описаний двома альтернативним системами поглядів – детермінізмом або індетермінізмом. Проте, якій би з цих філософських систем ми не надали перевагу, людина як особлива форма життя має справу з невизначеністю. Чи це зумовлено природою самого світу, чи лише нашою здатністю його пізнавати, але невизначеність постає характеристикою людського існування. Найбільш очевидним це є у моменти вибору й ухвалення рішень, коли ми моделюємо різні варіанти дій, залежно від наявних та передбачуваних умов і чинників.

Свен Ов Хансон виокремлює чотири компоненти «великої невизначеності»: невизначеність демаркації (невідомо, чи всі варіанти ідентифіковані), невизначеність наслідків (невідомі наслідки щонайменше деяких варіантів), невизначеність надійності (невідомо, наскільки дані, інформація, знання та їхні джерела є надійними), невизначеність цінностей (невідомо, наскільки точно визначені цінності) [2]. Проблема невизначеності така ж давня, як і свідчення здатності її поставити – писемні джерела, зокрема філософські.

У цій доповіді ми розглянемо способи її розв'язання, запропоновані одним з жорстких критиків детермінізму, засновником прагматизму – Чарльзом Сандерсом Пірсом. На його переконання, підтверджене багаторічною практикою вимірювань у Береговій та геодезичній службі США, світ явищ не демонструє існування незмінних законів природи. Натомість регулярності, які ми помічаємо, є лише набутими «звичками» Всесвіту, які не лише не виключають, а й передбачають місце для випадку, шансу (грец. τύχη). На противагу детермінізму, Пірс розвиває вчення про випадковість – «тихізм». Відповідно, досліджуючи різні явища як природного, так і соціального порядку, науковці мають справу з невизначеністю різного ступеню: від майже непомітної на рівні макрооб'єктів до очевидної на рівні людської діяльності та мікросвіту. Невизначеність як характеристика реальності породжує психологічну невпевненість людини, що своєю чергою перешкоджає її здатності до дії. «Почуття віри є більш-менш надійним свідченням того, що в нашій природі є звичка, яка визначатиме наші дії. Сумнів ніколи не має такого ефекту» [3, с. 5]. Отже, щоб діяти людині потрібно досягти впевненості, переконаності – закріпити віру-переконання (англ. belief). При цьому Пірс підкреслює, що люди схильні не лише чіплятися за віру, а й вірити саме в те, у що вони вірять, часто не розрізняючи правду та оману.

Досягти впевненості через віру, на думку Пірса, можна в різний спосіб, зокрема й за допомогою науки. Це один з найнадійніших (хоча й дуже дороговартісних) інструментів усунення сумнівів, що відкриває шлях до дії. Інші методи – метод наполегливості та метод авторитету.

Проти першого виступає соціальний імпульс. Зі спостереження за іншими людьми можна зробити висновок, що люди мають різні переконання, і ці переконання теж хороші. Тому індивідуальна завзятість у підтриманні власної віри може згаснути. На відміну від цього методу, метод авторитету спрямований не на окремого індивіда, а на цілі спільноти. Ним послуговуються релігії та політичні ідеології. І він має очевидні переваги, оскільки більш дієвий і дозволяє досягати величких результатів (серед них Пірс називає кам'яні споруди, створені в Сіамі, Єгипті та Європі, витонченість яких конкурує з величчю природи). Водночас таке «організоване вірування» породжує систему, яку «завжди супроводжують жорстокості; і коли вона <система> послідовно підтримується, вони стають звірствами найжахливішого роду в очах будь-якої розумної людини. І цей випадок не повинен дивувати, оскільки посадовець якого-небудь товариства не вважає виправданим поступитися інтересами цього товариства заради милосердя, як він міг би поступитися своїми приватними інтересами. Тому цілком природно, що симпатії й товаришування породжують найбезжальнішу силу» [3, с. 9].

Пірс дуже точно описує інструменти такої фіксації віри-переконання, які, на жаль, досі діють в деяких (недо-)державках, що бояться будь-якої форми різноманітності й інакшості. «Нехай тоді діє воля держави, а не особи. Нехай буде створена інституція, метою якої буде підтримувати правильні доктрини у фокусі уваги людей, постійно повторювати їх і навчати їм молодь; маючи в той же час силу запобігати викладанню, відстоюванню чи висловлюванню протилежних доктрин. Нехай усі можливі причини зміни поглядів будуть усунені з людського сприйняття. Нехай вони <люди> залишаються невігласами, щоб вони не дізналися про якусь причину думати інакше, ніж вони думають. Нехай їхні пристрасті будуть залучені, щоб вони могли з ненавистю і жахом ставитися до приватних і незвичайних думок. Тоді нехай усі люди, які відкидають усталену віру/переконання, будуть налякані й мовчать. Нехай народ виганяє і обмазує таких людей дьогтем або нехай проводять розслідування щодо способу мислення підозрюваних осіб, і, коли їх визнають винними у заборонених віруваннях/переконаннях, нехай вони піддаються показовому покаранню. Коли інакше неможливо досягти повної згоди, загальне вбивство всіх, хто не мислив певним чином, виявилось дуже ефективним засобом усталення думок у країні» [3, с. 8]. (Ця цитата з праці Пірса демонструє, на перший погляд, ефективність такого методу, але аж ніяк не закликає його застосовувати). Щоб уникнути «зовнішньої загрози» такі держави жорстко відділяють свій народ від решти світу, «захищаючи» його від наслідків соціальної схильності до спостереження за іншими людьми, щоб інші погляди й способи життя не підважили насаджені переконання. (Не можу тут не згадати про очевидну обізнаність ідеологів «русского міра» з цією працею Ч.Пірса та їхню відверту прихильність

до способу скріплення віри через авторитет, втілену в назві його основного інструменту – «духовних скреп»).

На противагу цим двом методам закріплення віри-переконавання, існує третій метод. Його головною відмінністю є місце для сумніву й рефлексії. Спостережливий розум може помітити, що «беззаперечні» засади нав'язаного способу мислення є лише випадковістю, зумовленою сукупністю змінних чинників – соціокультурних умов, традиції, виховання тощо. При їх зміні ми могли б мати інші «очевидності», в які ми глибоко вірили б. Цей метод спонукає не лише вірити, щоб усунути невизначеність, а й досліджувати та обирати, якому саме твердженню вірити. Першими його використали філософи. Вони поклалися на розум. І це було їхньою найбільшою перевагою і помилкою водночас, бо розум так само підвладний схильності бачити те, у що він вірить, як і заповзятливий до віри індивід, і прихильники авторитету. Пірс називає такий філософський (метафізичний) метод – методом *a priori*.

Про роль упереджень в інтелектуальному пошуку блискуче написав Ф. Бекон. І хоча його «новий органон» пізнання й усунення сумнівів, як зауважує Пірс, є лише варіацією методу заповзятливості, оскільки ігнорує публічну (інтерсуб'єктивну) природу істини, та все ж зауваження щодо ролі досвіду у поєднанні з процедурами логічних міркувань було правильним кроком на шляху до усвідомлення сутності четвертого методу – методу науки. Пірс так формулює його фундаментальну гіпотезу: «існують реальні речі, характер яких повністю не залежить від нашої думки про них; ці реальності впливають на наші відчуття відповідно до звичайних законів, і, хоча наші відчуття такі ж різні, як і наше ставлення до об'єктів, все ж, користуючись законами сприйняття, ми можемо з'ясувати, міркуючи, як усе є насправді, і будь-яка людина, якщо вона має достатній досвід і достатньо аргументів щодо цього, дійде до єдиного вірного висновку» [3, с. 12]. Однією з переваг цієї гіпотези є її опора на поняття реальності, щодо якого люди звіряють свої переконання в соціальних практиках. Водночас, як показало ХХ століття, соціальні практики також можуть і мають бути предметом сумніву й критики.

Якщо брати до уваги обізнаність Пірса з науковим поняттям імовірності, то варто зауважити, що він «усе ясніше бачив, що існують три різні та взаємно несумірні ступені недосконалості впевненості. Лише один з них – імовірність (*probability*). Два інших він назвав «правдоподібністю» (*verisimilitude*): «подібність» (*likelihood*) і «вірогідність» (*plausibility*). Кожен з цих трьох ступенів був пов'язаний з одним із типів аргументації Пірса. Імовірність він пов'язував з дедукцією. (Правдо)подібність – з індукцією. І вірогідність він асоціював з абдукцією» [1]. Логіка науки, наукового методу не вичерпується Аристотелевими формами умовиводу – дедукцією та індукцією. Пірс увів нову форму мислення про спостережувані явища й їхні гіпотетичні причини – абдукцію. Остання веде вченого від явищ, які викликають запитання-занепокоєння, до висунення гіпотез, які можуть їх зняти і пояснити явища, і на основі яких можна поставити експеримент або передбачити появу нових подібних явищ.

Висновки. Отже, Пірс розробив систему поглядів, в якій послідовно розв'язував проблему невизначеності. Він описав альтернативний щодо детермінізму онтологічний підхід – «тихізм». У межах епістемології філософ визначив основні методи усунення невизначеності, серед яких аргументовано надав перевагу науковому методу. Деталізував розуміння поняття імовірності й вписав його в логіку науки.

Список літератури

1. Burch, Robert, "Charles Sanders Peirce", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2024 Edition), Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.), URL : <https://plato.stanford.edu/archives/sum2024/entries/peirce/>
2. Ove Hansson, Sven (1996). Decision making under great uncertainty. *Philosophy of the Social Sciences* 26 (3):369-386. <https://philpapers.org/rec/HANDMU>
3. Peirce, C. S. (1877). The Fixation of Belief. *Popular Science Monthly* 12 (1):1-15. URL : <https://philpapers.org/archive/PEITFO.pdf>

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ВИПАРОВУВАННЯ ТА РОЗРОБКА ЗАХОДІВ ЩОДО ЗМЕНШЕННЯ ВТРАТ АВІАЦІЙНОГО ПАЛЬНОГО В ПРОЦЕСІ ЕКСПЛУАТАЦІЇ ЛІТАКА ИЛ-76

В. Ю. Кононенко
*Харківський національний
університет Повітряних Сил імені
Івана Кожедуба Україна, м. Львів*

В роботі проведено дослідження проблеми випаровування та запропоновано заходи щодо зменшення втрат авіаційного пального в процесі експлуатації літака ИЛ-76.

Ключові слова: паливна ефективність, авіаційне пальне, втрати палива, випаровування палива, експлуатація повітряних суден.

The paper investigates the problem of evaporation and proposes measures to reduce the loss of aviation fuel during the operation of the IL-76 aircraft.

Key words: fuel efficiency, aviation fuel, fuel loss, fuel evaporation, aircraft operation.

За період збройної агресії російської федерації Повітряні Сили Збройних Сил України показали, що у них є потенціал до розвитку, але для цього потрібні значні об'єми ресурсів. У винищувальній авіації очікується оновлення парку авіаційної техніки за допомоги наших держав-партнерів. На фоні цього військово-транспортна авіація також має вирішувати у найближчий час ряд таких стратегічних проблем, як: морального та фізичного старіння наявної авіаційної техніки та забезпечення її високої надійності; оновлення парку існуючої бойової техніки та її модернізації; забезпечення виконання планів бойової підготовки.

Через російське вторгнення фінансуванню Збройних Сил України стали приділяти більше уваги. Проте, на передньому плані залишається проблема забезпечення заданого рівня бойової готовності та боєздатності авіації при умові максимальної економії матеріальних та фінансових засобів.

Питання, що пов'язані із необґрунтованими втратами авіаційного палива в процесі функціонування частин військово-транспортної авіації потребують додаткового дослідження.

Також розробка заходів із забезпечення відповідної паливної ефективності функціонування літака потребує комплексного вивчення проблеми, одним із головних етапів якого є встановлення та дослідження основних причин втрати авіаційного пального та інших паливно-мастильних матеріалів в процесі експлуатації і чинників, що цьому сприяють.

Висновок

Під час проведення досліджень було розроблено методику та алгоритм, щоб мати змогу визначити прямі втрати авіаційного палива під короткострокового зберігання на борту повітряного судна. Було встановлено, що можливі втрати авіаційного пального можуть сягати до 10 % від запасу на місяць.

ТЕОРІЯ НА РОЗДОРІЖЖІ: НЕОЦІНЕННІСТЬ ОЦІНОК

О. М. Габович

гол. н. с., д. фіз.-мат. н.

Інститут фізики НАНУ,

м. Київ, Україна

alexander.gabovich@gmail.com

В. І. Кузнєцов

гол. н. с., д. філос. н.,

Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАНУ / НАУКМА,

проф. кафедри фіз.-мат. дисциплін,

м. Київ, Україна

vladkuz8@gmail.com, kuznetsovvi@ukma.edu.ua

Розглядається ситуація невизначеності, яка виникає під час намагань розвинути наукову теорію для отримання нового знання про її предметну галузь. Вказується на значення оцінок складників теорії для вибору дослідником напрямку її модифікації.

Ключові слова: наукова теорія; складність теорії; підсистеми теорії; невизначеність варіантів розвитку теорії; оцінки складників теорії

Gabovich A. M., Kuznetsov V. I. Theory at the crossroads: the undervaluability of evaluations

Uncertainty arises during efforts to develop a scientific theory to obtain new knowledge about its subject area. This paper indicates the significance of evaluating components of a theory for the researcher's choice of the direction of its modification.

Keywords: scientific theory; complexity of the theory; subsystems of the theory; uncertainty of theory development options; assessments of theory components

Спрощення наукових теорій як перешкода адекватному вивченню їх виникнення та розвитку

Під впливом К. Поппера багато філософів та істориків науки дотримується розрізнення контекстів відкриття та обґрунтування. Воно аналогічно розрізненню контекстів створення поетом

вірша та його розуміння освіченою людиною. Вона здатна зрозуміти та оцінити вірш, але не має можливості дізнатися, як він створювався. До речі, в такому ж стані невизначеності знаходиться й сам його автор. Якщо погодитися з таким розрізненням для наукових теорій, то філософія науки мала би займатися переважно обґрунтуванням та аналізом вже існуючих усталених теорій та не досліджувати умови й чинники їхнього виникнення та змін.

Зауважимо, що слово *теорія* зустрічається майже на кожній сторінці його праць, однак Поппер не залишив загального визначення того, що він розуміє під теорію як артефактом наукового знання та пізнання. Наприклад, свого часу його впливовий аналіз квантової теорії відбувався без посилань на її компонентний склад (6). З аналізу контекстів вживання слова *теорія* у його творах (до речі, він не був професійним фізиком-теоретиком!), можна зробити наступні висновки.

Перший. Потенційне обґрунтування раніше підтверженої теорії з плином часу означає відсутність її спростування одиничним експериментальним запереченням певного теоретичного твердження в рамках цієї теорії.

Другий. Це спростування буде незаперечним та відносно простим, якщо теорія подібна до загального твердження або системи таких тверджень. Дійсно, для спростування загального твердження достатньо одного контрприкладу. Але чи редукується до загального твердження *практична* наукова теорія, яка використовується у науковій пізнавальній *практиці* як інструмент отримання нового знання про її предметну галузь?

Звернення до практичних наукових теорій показує, що вони є складними та постійно змінюваними розумовими конструкціями. Це стосуються не тільки сучасних теорій, що розвиваються (3), але й першої фізичної теорії (класичної механіки Ньютона) та її сучасних іпостасей (2). Матеріалом для утворення теорій є форми мислення, що їм передували, зокрема, поняття, гіпотези, проблеми, моделі тощо, які розглядалися та продовжують розглядатися багатьма філософами як окремі та незалежні одна від одною. Збирання теорії з цих фрагментів значно посилює їхні пізнавальні функції, встановлює між ними раніше неусвідомлені зв'язки, викликає їхнє взаємне узгодження. Наприклад, включення до теорій такого типу такого складника, як моделі, з метою наближеного представлення досліджуваних реалій з її предметної галузі, спонукає теоретика звертати увагу на мовні засоби конструювання моделей та формулювання проблем дослідження реалій через призму їхніх моделей.

Теорії створюються та змінюються не внаслідок суб'єктивного бажання їхнього автора, а з метою отримання та упорядкування нового знання про відповідні реалії. Вчений використовує практичну теорію не як заздалегідь запрограмований інструмент, здатний вирішити будь-яку нову проблему, а як інтелектуальний засіб, який може дати її вирішення лише за умов його певних

перетворень. При виборі того складника теорії, який потенційно може привести до бажаного результату, науковець знаходиться в ситуації *невизначеності*. Шукаючи шляхи виходу з неї, він використовує певні оцінки компонентів теорії як складної полісистеми.

Підпідсистеми оцінкової підсистеми наукової теорії

Авторами (2; 4) були наведені аргументи на користь виокремлення в практичній теорії підсистем першого порядку та була продемонстрована їхня присутність у фрагментах деяких розглянутих ними фізичних теорій (3). Притаманний кожній підсистемі тип компонентів та відповідних йому оцінок породжує необхідність виокремлення загальної оцінкової підсистеми першого порядку та її підпідсистем другого порядку.

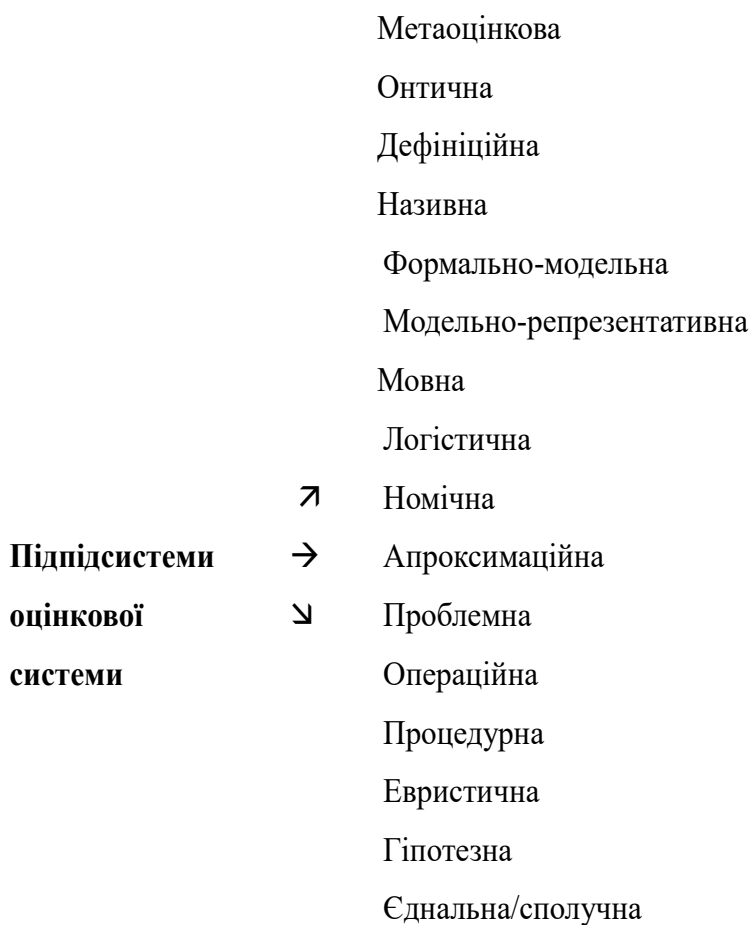

Рис. 1. Підпідсистеми оцінкової підсистеми наукових теорій

Метаоцінкова підпідсистема містить загальні моделі оцінки та її різновидів, які конкретизуються в інших підпідсистемах оцінкової підсистеми.

Оцінки компонентів

Будемо, по-перше, тлумачити оцінку як властивість, що представляє важливе, тобто цінне з певної точки зору, відношення між складниками науки. До них належать не лише індивідуальний чи

колективний дослідник разом із побудованою ним системою наукового знання про реалії з її предметної галузі. Це також і відношення між а) системою знання та результатами емпіричного дослідження реалій з її предметної галузі; б) компонентами застосованої системи знання; в) різними системами знання; г) предметними галузями різних систем знання; д) між окремим дослідником та наукової спільнотою; е) між різними спільнотами; ж) теоретиками та експериментаторами; і) керівниками науки та підлеглими науковцями; к) суспільством та науковцями; л) державною владою та науковцями тощо.

По-друге, маємо казати не просто про оцінку, а розрізняти також її значення. Зазвичай наукові оцінки інтерпретуються як дихотомічні властивості, які мають лише два дискретних значення аналогічно значенням «залікової» оцінки, яка має два значення «зараховано» й «не зараховано». Проте більш відповідним природі наукових оцінок та практиці їхнього застосування в пізнавальній діяльності є виокремлення більшої кількості їхніх значень, як це відбувається у випадку «екзаменаційної» оцінки. Навіть для значень останньої зараз застосовуються більш багаті якісні (Національна оцінка та Оцінка ЄКТС) і кількісні («дискретна балова» = $\{0, 1, 2, \dots, 99, 100\}$ та $[0, 1]$ шкали.

Результатом взаємодії цих складників має бути отримання науковцями нового знання. Проте цей процес буде ефективним лише за умови гармонійного та реального сприяння цьому всіх складників науки та систем наукового знання. Даремно сподіватися на отримання вченими нового знання за умов їхньої жебрацької зарплати, за використання застарілого на десятки років експериментального обладнання, за відсутності легального доступу до нової наукової інформації, за навмисної утрудненості та навіть практичної неможливості міжнародних контактів, зокрема регулярної участі у фахових конференціях, за бюрократичного та безглузлого дріб'язкового принизливого хіба що не щотижневого контролю за пізнавальною діяльністю вчених. Всі ці складники мають місце замість бодай якоїсь моральної та пристойної матеріальної підтримки виробників нового знання. Треба зауважити, що плагіат, тобто незаконне присвоєння чужих наукових результатів мало би скасувати бодай якусь позитивну оцінку будь-яких представлених результатів. В умовах України відбувається прямо протилежний перебіг подій. Більше того, ту саму запозичену в когось стороннього тезу переписують і мусолять у низці результатів певної «дисертаційної фабрики». Виходить, як у пісні «Over and over» славетного американського співака Френка Сінатри.

У жодному разі не претендуючи на докладний аналіз взаємодії перерахованих складників науки, доцільно розглянути його розпад на бінарні відношення між ними. Це дає можливість виокремлення характерних для них спектрів оцінок. Скажімо, суто формальні інтегральні оцінки, які використовує наукове керівництво для оцінювання наукових доробків своїх підлеглих, відрізняються від самооцінок та оцінок, які члени певної наукової спільноти застосовують стосовно себе та колег.

Позначимо складники, між якими аналізуються відношення, що задають певний спектр оцінок, як Y та Z . За теоретико-множинною структурою ці складники можуть бути як множинами певних елементів, так і множинами, елементами яких є інші множини. Перше має місце, якщо, наприклад, розглядати фахову спільноту фізиків, що складається з окремих фізиків. Потреба в другому варіанті виникає, коли серед фізиків виокремлюються різні групи: теоретики та експериментатори; спеціалізовані за фахом підспільноти (скажімо, фізики, що досліджують конденсовані середовища, теорію поля, космологію тощо); прихильники різних інтерпретацій, скажімо, квантової теорії; фізики, афілійовані в різних країнах тощо.

Оцінкове бачення ситуації отримання нового знання

Науковець, який намагається використовувати теорію для здобуття нового знання, завжди знаходиться в критичній, суттєво нерівноважній, ситуації вибору того типу складника теорії, модифікація якого може привести до отримання нового знання. Нетривіальна зміна обраного типу складника викликає зміни й у пов'язаних з ним інших складниках. Первісний вибір визначає як можливість і значущість приросту нового знання, так і науковий статус дослідника. Не буде перебільшенням стверджувати, що творчий у пізнавальному відношенні науковець завжди стоїть перед вибором типу складника наукової теорії, який, на його думку, саме й відкриє можливість створення нового знання. Проте практично неможливо заздалегідь однозначно передбачити, за яку мотузочку треба потягнути, тобто за який складник треба взятися спочатку.

Наприклад, коли йдеться про намір застосувати нові математичні засоби при побудові моделі, то інколи стикаються з труднощами сполучення вимог математичної строгості з вимогами фізичної адекватності моделі. Відповідний вибір відбувається на ґрунті інтегральної оцінки за багатьма критеріями потенційно перспективних типів складників. Загальна оцінка складається з багатьох їхніх окремих оцінок. Тому розглянемо загальну конструкцію оцінки, включивши її в ситуацію оцінювання.

Окрема елементарна ситуація E оцінювання характеризується наступними складниками: предметом D , точніше його певним атрибутом $a_i(D)$ з множини його атрибутів $\{a_1(D), \dots, a_n(D), \dots\}$, оцінювачем X та відношенням значущості (*significance*) атрибуту $a_i(D)$ для оцінювача X . Маємо трійку

$$X_{(a_i(D), R, a_i(D) \otimes R)} = (a_i(D), \textit{significance}, X).$$

Якщо відношення значущості є позитивним для оцінювача, в нашому випадку індивідуального або колективного дослідника X , то кажуть, що атрибут $a_i(D)$ є для нього цінністю.

Наприклад, застосовність моделі $M(a_i(D))$ атрибуту $a_i(D)$ для опису атрибутів багатьох онтично різних реалій з предметної галузі теорії є позитивною цінністю для дослідників, що використовують теорії до складу яких входить ця модель M . Зразком такої досить універсальної моделі є модель Ізінга з

двома значеннями певного параметра системи багатьох частинок. Вона була запропонована для пояснення фазових переходів у магнітних системах, але використовується також і для якісного й кількісного опису деяких фазових переходів у немагнітних середовищах.

У випадку негативного відношення щодо важливості природно назвати цей атрибут анти-цінністю (ацінністю). Так, надзвичайна складність $M(a_i(D))$ певної моделі M атрибуту a_j може не сприяти її практичному ефективному застосуванню й у цьому сенсі є ацінністю для тієї ж групи науковців. Але спрощення моделі, зокрема її формулювання іншою мовою, може перетворити ацінність у цінність. Неможливість знаходження аналітичними методами точного розв'язку задачі механічного руху трьох та більше тіл під впливом взаємних взаємодій привела до формулювання відповідного підходу з урахуванням нестабільного характеру траєкторій на фазовій діаграмі (5).

У ситуації оцінювання E оцінка $e = e(E)$ відношення важливості $\text{significance}(a_i(D) \otimes X)$ моделюється наступною трійцею:

$$e(\mathbf{E}) = (\text{significance}(a_i(D) \otimes X), \text{процедура оцінювання, шкала оцінки}).$$

Наприклад, можна розглянути як D певну модель – складник системи знання, а як атрибут $a_i(D)$ простоту моделі. Тоді процедура оцінювання (до речі, принципово залежна від дослідника X та використовуваних ним засобів конструювання та аналізу моделі) встановлює зв'язок між простотою моделі та оцінкою цієї простоти. В залежності від пізнавальної ситуації шкали оцінки можуть бути як дихотомічними {проста, непроста} або {1, 0}, так і недихотомічними якісними {дуже проста, проста, не надто проста, складна, дуже складна} або недихотомічними кількісними [1, 0].

Оцінки, які використовує науковець, коли намагається розв'язати проблему в межах наявної теорії.

У кожному стані практичної наукової теорії її проблемна підсистема містить як частково розв'язані проблеми (вражаючим прикладом цього типу проблем є постійне експериментальне уточнення значень фізичних констант, а, отже, й певне «переформування» всіх галузей, які використовують ці константи), так і нерозв'язані проблеми. Оскільки кожна наукова проблема емпіричного дослідження реалій формулюється в термінах їхніх моделей, тобто певних наближень та абстрагування від несуттєвих в певному відношенні атрибутів, то завжди залишається можливість удосконалення як нового формулювання проблеми, так і її розв'язків.

У першому наближенні, проблеми як складники теорії поділяються на дві нечіткі множини. Критерієм розподілу є спрямованість проблем. Проблеми, спрямовані всередину теорії, виникають, коли в ній знаходять суперечності між компонентами одного типу чи між компонентами різних типів (1).

Прикладом такого стибу є суперечності між різними за повнотою моделями однієї реалії, що розглядається. В класичній небесній механіці рух планет Сонячної системи моделюється або з урахуванням лише притягання кожної з них із Сонцем, або з урахуванням також гравітаційної взаємодії з іншими планетами. Перша модель є застарілою та використовується виключно з педагогічною метою. Моделі другого сорту мають змогу передбачити, зокрема, різні сценарії для майбуття нашої зоряно-планетної системи. Іншим прикладом є суперечність між моделлю та неможливістю її узгодженого опису наявними номічними компонентами теорії (законами, рівняннями, принципами, тощо) або традиційними для неї математичними мовами. Так сталося з неможливістю узгодити атомну планетарну модель Ернеста Резерфорда з класичною електродинамікою Джеймса Максвелла або неадекватністю опису атрибутів квантових реалій мовами опису атрибутів класичних реалій. У класичній механіці такі атрибути макроскопічної реалії, як координати та імпульси, математично моделюються змінними. У квантовій механіці аналогічні атрибути мікроскопічної реалії описуються операторами, що діють на її хвильову функцію. Надзвичайна ефективність та експериментальне кількісне підтвердження такого математичного моделювання та відсутність у випадку квантової механіки наочних змістовних моделей мікроскопічних реалій спонукає деяких фізиків і філософів фізики до ототожнення математичного подання мікроскопічних атрибутів із самими атрибутами. Зауважимо, що натомість у жодного фахівця не виникає навіть думки ідентифікувати механічний рух планет з нескінченно диференційованими неперервними функціями небесної механіки, які його описують.

Умовно зовнішні до теорії проблеми виникають при дослідженні її предметної галузі у випадках або невідповідності теоретичних описів реалій та експериментальних даних про них або при відкритті нових реалій. У обох випадках йдеться про неадекватність наявної моделі, в термінах якої була початково сформульована проблема.

Висновок

Хоча фізичні теорії вважаються зразком для наукових теорій у інших науках, їх розвиток не визначається повністю відповідним сучасним станом та відбувається у ситуації неврівноваженості. Для отримання за її допомоги нового знання потрібні певні зміни її певної підсистеми, які потім викликають зміни у решті її підсистем. У такому випадку фізик стикається з вибором цієї підсистеми, тобто знаходиться в ситуації *підсистемної невизначеності*. Вибір, який він робить, ґрунтується на його попередньому досвіді та на оцінках підсистем і компонентів теорії, які, на його думку, можуть привести до отримання нового знання.

Література

1. Габович О. Проблеми як внутрішні структури систем наукового знання / О. Габович, В. Кузнєцов // *Філософські діалоги* 2015. До 85-річчя академіка Мирослава Поповича. Філософія. Культура. Суспільство. – Київ: Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАНУ. – 2015. – С. 132–154.
2. Габович О. Філософія наукових теорій. Нарис перший: назви та реалії / О. Габович, В. Кузнєцов. Київ: Наукова думка, 2023. – 520 с. – Режим доступу: <https://philpapers.org/rec/KUZOGA> (дата звернення 10.09.2024).
3. Gabovich A. Anatoly Vlasov heritage: 60-year-old controversy / A. Gabovich, V. Kuznetsov // EPJH. – 2023. – Vol. 48, no. 5. Mode of access: <https://doi.org/10.1140/epjh/s13129-023-00051-6> (date of access 10. 09. 2024)
4. Gabovich A. Scientific realism from a polysystemic view of physical theories and their functioning / A. Gabovich, V. Kuznetsov // *Global Philosophy*. – 2023. – Vol. 33, no 53 Mode of access: <https://doi.org/10.1007/s10516-023-09703-0> (date of access 10. 09. 2024).
5. Gutzwiller M. C (1998). Moon-Earth-Sun: The oldest three-body problem / Martin C. Gutzwiller // *Rev. Mod. Phys.* – 1998. – Vol. 70, no. 2. – Pp: 589–639. Mode of access: <https://doi.org/10.1103/RevModPhys.70.589> (date of access 10. 09. 2024).
6. Popper K. R. *Quantum Theory and the Schism in Physics* / Karl R. Popper. – Totowa, New Jersey: Rowman and Littlefield. – 1982. – 256 p.

Uncertainty and limits of prediction

Ratnikov V.S.

Professor, Doctor of Philosophy, Professor of the Department of Philosophy

and Humanities;

Vinnitsia National Technical University;

Vinnitsia, Ukraine

1. Complexity is the significant property of the modern world and of the knowledge about it.

2. There are two kinds of complexity – quantitative and qualitative. The first relates to "big" systems; the second relates to the properties of connections between the elements of the system. These are ontological features of determinism.

3. Connections in the world relate to determinism as an ontological characteristic of our world. Determinism is the philosophical and general scientific conception, according to which the world is dominated by order and law as opposed to disorder and chaos. For a long time, the scientific picture of the world was dominated by determinism in a certain form. And this form was developed by the famous French mathematician Pierre Laplace.

4. According to such determinism, let us suppose we know the initial and boundary conditions of some object. In such case, the laws of nature allow us to predict and calculate the future or past behavior of the observed object without limitation and with maximum accuracy.

5. After hundred years long, another brilliant French mathematician, Henri Poincaré, developed Laplacian celestial mechanics. He investigated the future behavior of the solar system. Poincaré proved that in the far future there would be unstabilities in the motion of the planets. These unstabilities can lead to the appearance of limits of the prediction of the motion. So, the appearance of prediction of limits contradicts Laplacian determinism. Such situations are studied in a modern branch of mechanics called 'nonlinear dynamics'.

6. At the beginning of the twentieth century quantum mechanics, with its famous Heisenberg uncertainty principle, made another serious impact to Laplacian determinism.

Here we are remembering the words of the famous Nobel laureate Ilya Prigozhin that we study our universe more and more, but understand it less and less.

7. There is a popular and, in my opinion, mistaken point of view, according to which uncertainty is a danger and should be eliminated.

However, what I said before shows that uncertainty is an objective property of complex unstable dynamical systems. In other words, uncertainty is not to be afraid of; it should be accounted in our research and calculations.

Антропний час: перспективи та недоліки прогнозування

Ханжи В. Б.

Професор, доктор філософських наук,

завідувач кафедри філософії,

біоетики та іноземних мов

Одеського національного медичного університету,

м. Одеса, Україна

Анотація. Роботу присвячено осмисленню проблеми прогнозування становлення антропного часу крізь призму виявлення основних недоліків побудови прогнозних моделей щодо антропних систем. Виявлено такі недоліки у подібному прогнозуванні, як редукція об'єктивних детермінант людського розвитку до єдиного принципу та недооцінка значущості чинника свободи волі.

Ключові слова: прогнозування, антропний час, людська історія, атрактори, свобода волі, фази впорядкування та хаотизації.

Annotation. The work is dedicated to understanding the problem of forecasting the development of anthropic time, focusing on the main shortcomings in constructing predictive models for anthropic systems. The identified shortcomings include the reduction of objective determinants of human development to a single principle and the underestimation of the significance of the free will factor.

Keywords: forecasting, anthropic time, human history, attractors, free will, phases of ordering and chaotization.

Вступ

Прискорення зростання наукового знання природно зумовило необхідність розвитку такої галузі, як наукове прогнозування. У сьогоdnішніх реаліях воно здійснюється практично у кожній галузі людської діяльності – від початкової освіти до освоєння космічного простору. Детальний аналіз тенденцій розвитку об'єкта, спроба виявлення складнощів і небезпек, що зустрічаються на різних етапах цього розвитку, а також подальше попереджувальне втручання дозволяють мінімізувати вплив деструктивних факторів і певною мірою пом'якшити наслідки критичних ситуацій. Не обійдено увагою питання наукового прогнозування і при розробці концепції антропного часу, а також у її подальших реконструкціях (Ханжи, 2014, 2020, 2023), здійснюваних автором даних матеріалів у контексті антропологічної парадигми часу [4].

Основна частина

Прогнозування становлення антропного часу та історії у її людській складовій здійснюється з урахуванням недоліків крайніх підходів в оцінці цієї процесуальності. Одна крайність – це так званий моністичний підхід, що наполягає на тому, що процес розвитку людства здійснюється як опредметнення загальнолюдського сенсу, і кожен етап жорстко детермінованої цим єдиним принципом історії необхідно постає як наслідок попереднього. Його ключова ідея зводиться до того, що, незважаючи на суттєву несхожість розвитку різних цивілізацій та культур, в історичному процесі можна виділити «генеральну лінію», єдиний зміст та спрямованість. Профілюючими в моністичному підході є концепції, що так чи інакше пов'язують історію з прогресом – як науково-технічним, так і моральним (Ж.-Ж. Руссо, І. Кант, А. Сміт, Г. В. Ф. Гегель, марксистки).

Однак незважаючи на значний розмах, якого свого часу набув моністичний підхід, на його адресу природним чином звучали і звучать донині критичні зауваження щодо, щонайменше, двох важливих моментів, які значно ускладнюють прогнозування та вагомо зменшують точність його результатів.

По-перше, дуже сумнівною є редукція детермінант історії до одного смислового спрямовуючого начала (атрактора). У контексті конкретизації цієї претензії доцільним є звернення до концепції американського соціолога і футуролога Данієла Белла. Сучасні реалії такі, зазначає дослідник, що пояснити все різноманіття історичного процесу мультикультурного світу єдиною ідеєю (найчастіше – ідеєю прогресу, яка здебільшого розуміється в економічному сенсі) не є можливим. Різні типи суспільств, а в історії вчений виділяє доіндустріальне, індустріальне і постіндустріальне суспільства, «...відрізняються одне від одного типом співвідношення їхніх політичних систем із соціальною структурою і культурою». Погіршує ситуацію та обставина, що «всередині самої соціальної структури (як і всередині політичного устрою та культури) існують різні осьові принципи, навколо яких будуються суспільні інститути» [1, с. 153–154]. Отже, зведення фундаменту історії до єдиного принципу виявляється неприпустимо одностороннім: «В сучасних умовах, – пише Белл, – у світі вже не існує єдиного чинника або навіть вузької групи чинників, які мають визначальний вплив на напрямок світового розвитку» [2, с. 48].

По-друге, моністичний підхід надмірно, аж до абсолютизації, звеличує значущість об'єктивних надіндивідуальних детермінант, як правило, не враховуючи суб'єктного фактора. Показовою в цьому сенсі є методологія математичного моделювання, яка за низкою позицій виявилася вельми узгодженою з моністичним підходом. Деякі адепти цього напряму, поєднуючи його із синергетичними уявленнями (наприклад, [3]), зауважують, що система, що самоорганізується, вибирає один з певного (обмеженого самою природою системи) кола шляхів розвитку – той, що потенціюється на підставі властивостей і відповідних можливостей об'єкта. На інші шляхи (які знаходяться поза цією сукупністю) спочатку накладено своєрідне «еволюційне

правило заборони» [3, с. 115]. Ця обставина надає представникам вказаного напрямку підстави вважати, що поступове виключення «заборонених» еством розвитку системи шляхів дозволяє подолати ситуацію невизначеності й викристалізувати досить ясну картину її майбутнього. Однак наскільки є коректним такий підхід, коли йдеться про різні рівні людського буття (особистісний, соціально-культурний), тобто про ті середовища, які принципово ознаменовані таким атрибутом, як свобода волі? Адже саме вона і вносить характеристику невизначеності в картину прогнозованої подійності.

Протилежна позиція, в рамках якої історичний процес мислиться як принципово позбавлений закономірності (іраціоналізм), присутня у вченнях представників філософії життя, які розглядали як зміст історії іраціональну вітальну стихію, життєвий порив (Ф. Ніцше, А. Бергсон). У наведеному контексті примітні також вчення деяких екзистенціалістів (наприклад, К. Ясперса), які підкреслювали, що будь-яка спроба виявлення закономірності входить у суперечку з компонентою невизначеності, пов'язаною зі свобідною волею і здатністю самореалізації людини, що позиціонується як справжній суб'єкт історичного процесу. Цю лінію думки було підтримана та інтерпретована у другій половині ХХ ст. Брюссельською школою термодинаміки, що виразилося, наприклад, в ідеї «непередбачуваності гуманітарних систем» Г. Ніколіса та І. Пригожина [7].

Під час розробки концепції антропного часу була здійснена спроба уникнути крайнощів, з одного боку, ігнорування специфічності антропних об'єктів, що, зокрема, виражається в огульному «накиданні» на них методології математичного моделювання, з іншого – позиції філософів-іраціоналістів, бо вона заперечує явно існуючі «генеральні лінії» становлення людських спільнот.

Отже, у згаданій концепції в якості фундаментального рушія становлення антропного часу розглянуто свободу волі, причому в двох її видах – модусах детермінованої та самодостатньої свободи волі [5]. Перше поняття використане для позначення свободи волі, яка фундує перебіг антропного часу (і, відповідно, людський історичний процес) під впливом зовнішніх детермінуючих начал – атракторів історії (фази упорядкування). На різних етапах концептуального моделювання як такі були розглянуті атрактори життя і смерті (Ханжи, 2014), атрактори блага і зла (Ханжи, 2020). Другим поняттям позначена «незаангажована» свобода волі, що реалізується поза контекстом детермінант історії (фази хаотизації).

Як видно, у фазах упорядкування становлення антропо-темпоральної системи має детермінований характер. В руслі розгортання антропного часу, яке визначають зовнішні цільові начала, практично унеможливаються девіації, «гасяться» можливі флуктуації. Саме тому ретельне дослідження атракторів закладає підстави достатньо продуктивного прогнозування даної процесуальності. Проте в інших періодах – фазах хаотизації – становлення антропного часу

підготовлюється розгортанням його внутрішнього рушія, свободи волі, в самодостатньому модусі. Через некомплементарність (відставання або превалювання) за критерієм інтенсивності певної одиниці антропного часу («часової матрьошки»), що пов'язана із діяльністю суб'єкта на тому чи іншому рівні людського буття – особистісному, мікросоціальному чи макросоціальному, щодо зовнішніх темпоральних умов або однорівневих часових одиниць у ній відбувається ескалація флуктування. Це призводить темпоральну одиницю до звільнення з конуса тяжіння атрактора і поліфуркаційного виходу в стадію хаотизації, де її становлення базується на «чистій» свободі волі. І саме через наявність у розгортанні антропного часу періодів самодостатнього плину, де ця динаміка фундується виключно його внутрішнім рушієм – свobodною волею (і діяльністю унікальністю суб'єкта відповідної темпоральної одиниці) [6, с. 109], суттєво збільшується ступень невизначеності даної процесуальності. Тому здійснення прогнозування у зазначені фази виявляється можливим тільки з певною (іноді – дуже малою) часткою ймовірності.

Висновки

Серед причин наявності недоліків у побудові прогнозних моделей щодо перебігу антропного часу і становлення історії в її людській складовій як найбільш значущі виділено такі: 1) зведення множини (двох та більшої кількості) зовнішніх чинників (атракторів) до одного об'єктивного принципу людського розвитку; 2) недооцінка вагомості фундаментального атрибута людського буття, розглянутого в даній роботі в якості іманентного рушія антропного часу та історії, – свободи волі.

Список літератури

1. Белл Д. Прийдешнє постіндустріальне суспільство. Досвід соціального прогнозування/Данієл Белл; переклад. з англ. за ред. В. Л. Іноземцева; Akademia, 2004. - CLXX, 788 с.
2. Белл Д. Епоха роз'єднаності. Роздуми про світ ХХІ століття/Данієл Белл, В. Л. Іноземцев. - Центр дослідж. постіндустр. суспільства, 2007. - 304 с.
3. Курдюмов З. П. Структури майбутнього: синергетика як методологічна основа футурології/С. П. Курдюмов, Є.Г. н. Князева // Синергетична парадигма. Нелінійне мислення в науці та мистецтві: збірник / відп. ред. Ст. А. Копчик. - ПрогресТрадиція, 2002. - С. 109-125.
4. Ханжи Ст. Б. Онтологічна та антропологічна парадигми часу/В. Б. Ханжи // Філософські проблеми біології та медицини: [Зб. доп. та повідомл. щорічно. конф. / редкол. : Мойсеєв В. І. (Гл. ред.) та ін.]. - Принтберрі, 2007– . - Вип. 5: Нормативне та дескриптивне. - 2011. - С. 151-153.

5. Ханжи В. Б. Свобода волі як іманентна основа антропного часу та людської історії / В. Б. Ханжи // Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools. — 2014. — № 4. — С. 190–204.
6. Khanzhy V. B. The Interpretation of Husserl's Time-Consciousness in the Reconstruction of the Concept of Anthropic Time. Part Two / V. B. Khanzhy, D. M. Lyashenko // Anthropological Measurements of Philosophical Research. — 2023. — № 24. — Pp. 101–117.
7. Nicolis G. Exploring complexity: An introduction / G. Nicolis, I. Prigogine. — NY : W. H. Freeman, 1989. — 313 p.

Наукове пізнання в умовах невизначеності

Косарук О. М.

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри менеджменту, маркетингу та економіки

Вінницького національного технічного університету

м. Вінниця, Україна

lena.kosaruk@vntu.edu.ua

Анотація. У дослідженні розглянуто питання невизначеності в науковому пізнанні. Обґрунтовано важливість адаптивних підходів, які забезпечують гнучкість у відповідь на швидкі зміни в економіці, соціумі та технологіях. Досліджено два основних типи невизначеності: епістемічну, пов'язану з недостатністю знань, і алеаторну, що стосується варіативності природних явищ. Досліджено роль теорії у формуванні перевірюваних гіпотез, які допомагають у структуризації знань і розробці нових дослідницьких стратегій. Наведено приклади використання адаптивних стратегій управління в енергетичному секторі, що демонструють, як компанії реагують на динамічні зміни ринку та високу невизначеність, впроваджуючи новітні технології та методи аналізу даних.

Ключові слова: невизначеність, наукове пізнання, адаптивні підходи, епістемічна невизначеність, алеаторна невизначеність, інновації.

Annotation. This study examines the issue of uncertainty in scientific knowledge, emphasizing the importance of adaptive approaches that provide flexibility in response to rapid changes in the economy, society, and technology. It investigates two main types of uncertainty: epistemic uncertainty, which arises from a lack of knowledge, and aleatory uncertainty, which pertains to the variability of natural phenomena. The study also explores the role of theory in forming testable hypotheses that aid in structuring knowledge and developing new research strategies. Additionally, examples are provided of adaptive management strategies employed in the energy sector, demonstrating how companies respond to dynamic market changes and high levels of uncertainty by implementing the latest technologies and data analysis methods.

Keywords: uncertainty, scientific knowledge, adaptive approaches, epistemic uncertainty, aleatory uncertainty, innovation.

У сучасному науковому пізнанні невизначеність є невід'ємною характеристикою досліджень у різних галузях знання. Адаптивні підходи до невизначеності набувають особливої актуальності в

умовах, коли традиційні моделі і методи дослідження не здатні впоратися зі швидкими змінами в економіці, соціумі та технологіях. Зокрема, визнання важливості гнучкості в наукових дослідженнях дозволяє вченим і практикам ефективно реагувати на нові виклики, розвивати інноваційні стратегії та приймати обґрунтовані рішення в умовах ризику. Тому ми зосередилися на дослідженні невизначеності в контексті наукового пізнання, щоб виявити нові можливості для розвитку наукової думки та практичних підходів до її подолання.

У наукових дослідженнях важливо розрізняти два основних типи невизначеності: епістемічну та алеаторну. Епістемічна невизначеність пов'язана із недостатністю знань, що ускладнює створення точних моделей досліджуваних процесів [1]. Вона може бути викликана обмеженістю даних, які використовуються для формулювання теорій, або ж недоступністю необхідних знань. У такій ситуації дослідники можуть зіштовхуватися з труднощами у формулюванні достовірних висновків, що може призвести до недовіри до отриманих результатів. Важливим етапом подолання епістемічної невизначеності є вдосконалення методів збору та аналізу даних, що дозволяє підвищити точність і надійність наукових результатів.

Алеаторна невизначеність, натомість, стосується варіативності та складності самих природних явищ. Цей тип невизначеності вказує на те, що певні явища можуть мати різні прояви залежно від умов, у яких вони спостерігаються [1]. Наприклад, зміни в економічних процесах можуть призвести до непередбачуваних результатів, які важко передбачити за допомогою традиційних моделей. Розуміння алеаторної невизначеності вимагає від дослідників не лише адаптації методів дослідження, але й врахування багатьох чинників, які можуть впливати на результати, створюючи умови для більшої гнучкості у науковій діяльності.

Обидва ці типи вимагають від дослідників розробки спеціальних підходів, щоб мінімізувати вплив невизначеності на результати. Проте розуміння самої природи невизначеності є лише першим кроком. Для ефективної роботи з нею науковці застосовують комбінацію якісних і кількісних методів, які дають змогу підвищити точність та обґрунтованість висновків навіть за умов неповної або складної інформації.

Кількісні методи, такі як статистичний аналіз та експерименти, дозволяють об'єктивно вимірювати показники і робити узагальнення на основі числових даних. Ці методи часто забезпечують точні результати, однак можуть бути недостатньо гнучкими для розв'язання складних або нових проблем, що виникають у процесі дослідження. Якісні методи, натомість, дозволяють більш детально досліджувати соціальні або природні явища, аналізуючи контекст і вплив різних чинників. Поєднання цих підходів створює більш комплексну картину, сприяючи зниженню рівня невизначеності за рахунок різнобічного розгляду проблеми.

Поєднання якісних і кількісних методів дослідження створює міцну основу для збору та аналізу даних, що дозволяє зменшити рівень невизначеності. Однак, навіть при застосуванні таких

методів, деякі процеси залишаються надто складними або непередбачуваними для точного аналізу. У таких випадках на допомогу приходять моделювання та симуляційні техніки, які дозволяють прогнозувати потенційні результати й оцінювати ризики в умовах невизначеності.

Моделі дозволяють створювати спрощені, але інформативні копії реальних процесів, які можна аналізувати та коригувати відповідно до нових даних. У таких умовах симуляційні техніки допомагають перевіряти різні сценарії та оцінювати вплив невідомих чинників на результати. Це особливо актуально для досліджень у економіці, тому що майбутні зміни можуть бути важко передбачити через динамічність процесів. Моделювання дає змогу випробовувати гіпотези, оцінювати ризики та приймати більш обґрунтовані рішення в умовах невизначеності.

Ми розуміємо, що якісні та кількісні методи разом із моделюванням і симуляціями допомагають зібрати та інтерпретувати дані в умовах невизначеності, однак вони не завжди можуть повністю вирішити всі наукові питання [2]. У цьому контексті ключову роль відіграє теорія, яка забезпечує дослідникам чіткі орієнтири та концептуальні рамки для подальшого дослідження.

Теорії допомагають структурувати знання та пропонують загальні підходи для зменшення епістемічної невизначеності, задаючи напрями для пошуку відповідей на питання, що виникають у дослідницькому процесі. Теорії служать як платформа для розробки гіпотез, які вчені можуть перевіряти експериментально [3]. Формулювання перевірюваних гіпотез є надзвичайно важливим, оскільки дозволяє не лише підтвердити чи спростувати припущення, а й додатково зменшити рівень невизначеності шляхом емпіричних досліджень. Гіпотези виступають інструментом конкретизації теоретичних положень і спрямовують наукові дослідження в більш чітко визначені межі, забезпечуючи можливість зменшити ризики, пов'язані з невизначеністю, і досягти надійних результатів.

Наявність чітких теорій і перевірюваних гіпотез сприяє більш систематичному підходу до досліджень, але навіть у цих рамках невизначеність продовжує бути важливим чинником. Попри її виклики, невизначеність не лише ускладнює дослідження, але й відкриває нові горизонти для наукового прогресу, створюючи умови для інноваційного розвитку. Саме тут невизначеність може виконувати роль каталізатора, стимулюючи творче мислення і спонукати науковців шукати нестандартні шляхи вирішення проблем.

Невизначеність часто стає джерелом нових ідей, оскільки підштовхує науковців до пошуку альтернативних рішень і підходів. Наприклад, у ситуаціях, коли традиційні методи або моделі не працюють, науковці змушені експериментувати, використовуючи нові технології або створюючи оригінальні концептуальні рамки. Це особливо важливо в умовах швидких змін у технологічному розвитку, де непередбачуваність змушує наукову спільноту бути гнучкою і відкритою до інновацій.

Аналізуючи ключові моменти у розвитку науки, де невизначеність відіграла вирішальну роль, розглянемо дослідження «Adaptive robust strategy for energy and regulation Service Management

in Local Energy Communities» [4]. Сектор енергетики стикається з численними викликами, такими як коливання цін на енергоносії, зміни у регуляторних вимогах, технологічні інновації, екологічні обмеження, а також військова ситуація, яка має значний вплив на стабільність енергетичних поставок і безпеку інфраструктури. У таких умовах традиційні підходи до управління стають менш ефективними, що змушує компанії впроваджувати нові підходи, зокрема адаптивне управління. Це дозволяє їм оперативно реагувати на виклики, пов'язані з ризиками, що виникають в умовах військового конфлікту, зокрема атаками на критичну інфраструктуру, і забезпечувати безперервність роботи в складних умовах. Отож, [4] детально розглядає, як компанії енергетичного сектора використовують адаптивні стратегії управління для ефективного реагування на динамічні зміни ринку та високий рівень невизначеності.

У дослідженні показано, що ключовою стратегією для управління невизначеністю є використання передбачувальних моделей і аналізу даних. Компанії активно застосовують передбачувальні алгоритми для оцінки можливих сценаріїв розвитку ринку, що дозволяє їм розробляти гнучкі бізнес-плани та стратегії. Ці моделі допомагають прогнозувати коливання попиту на енергію, цінову динаміку ресурсів, а також ймовірність зміни регуляторної політики, що дає можливість компаніям швидко адаптувати свої плани до нових умов.

Наукове дослідження підкреслює важливість інноваційного підходу до управління в умовах невизначеності, оскільки саме такі стратегії дозволяють компаніям залишатися конкурентоспроможними та ефективно реагувати на зовнішні зміни.

Отож, ми розглядаючи питання наукового пізнання в умовах невизначеності ми дійшли висновку, що значення адаптивних методів у науковому пізнанні стало очевидним на всіх рівнях дослідницької діяльності, особливо в умовах зростаючої невизначеності. Адаптивні підходи дають можливість науковцям не лише ефективно реагувати на зміни, але й проактивно формулювати нові підходи до вирішення складних проблем. Особливу роль у цьому процесі відіграє гнучкість методів дослідження, які дозволяють вченим оновлювати свої моделі, інтегрувати нові дані і прогнози, враховуючи динаміку середовища. Це робить наукове пізнання більш стійким і здатним до швидкого адаптування в контексті постійних змін.

Окрім методологічних переваг, адаптивні підходи стимулюють розвиток нових знань, оскільки вони дозволяють проводити міждисциплінарні дослідження та використовувати методи, що раніше не застосовувалися у відповідних галузях. Зокрема, у випадках, коли класичні методи не справляються з аналізом невизначеності або не можуть забезпечити достатню точність результатів, адаптивні методи стають необхідними для отримання більш обґрунтованих висновків.

Перспективи подальших досліджень у цій сфері колосальні. З одного боку, науковці мають продовжити вивчення ефективності адаптивних підходів у різних галузях, включно з економікою, менеджментом, екологією та енергетикою. З іншого боку, є потреба у вдосконаленні інструментів

моделювання та прогнозування, що дозволять більш точно передбачати можливі результати в умовах невизначеності. Це також стосується вивчення людського фактора в процесі прийняття рішень, адже часто саме людські ресурси є ключовими у впровадженні інноваційних підходів в управлінні та науковій діяльності.

Підсумовуючи, ми визначили важливість адаптивних підходів, які стають вирішальними для ефективного реагування на виклики сучасності. Невизначеність, що пронизує всі сфери наукових досліджень, вимагає від науковців гнучкості в методах, що дозволяє їм формувати нові рішення для складних проблем. Адаптивні стратегії не лише забезпечують можливість швидкого реагування на зміни, але й спонукають до розвитку інноваційних знань і міждисциплінарних досліджень, сприяючи поглибленому розумінню складних явищ. Таким чином, адаптивні підходи стають основою для створення стійкого наукового пізнання, яке здатне швидко адаптуватися до динамічного середовища і забезпечувати надійні результати.

Список літератури

1. Мілян Н. В. Моделі і методи прийняття рішень при створенні клінічних діагностичних систем : дис. канд. техн. наук / Мілян Назарій Володимирович. – Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, Тернопіль, 2021. – 184 с.
2. Assessment of the knowledge quality level based on fuzzy models of its acquisition processes / Boris I. Mokin, Oleksander B. Mokin, Olena M. Kosaruk, Mashat Kalimoldayev, Waldemar Wójcik, Kuanysh Muslimov // *Przegląd Elektrotechniczny*. – No. 09/2020. – pp. 114-119.
3. Косарук О. М. Ідеологія дуальності у вищій технічній освіті на основі інтеграції навчання з виробництвом : монографія / О. М. Косарук, Б. І. Мокін, О. Б. Мокін. – Вінниця : ВНТУ. – 2019. – 224 с.
4. Adaptive robust strategy for energy and regulation Service Management in Local Energy Communities / Meysam Khojasteh , Pedro Faria , Zita Vale // *Applied Energy*. – No. 377 (2025) 124648. – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0306261924020312>

НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ ЯК КОГНІТИВНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ Й НАУКИ

Вергелес К.М.,

д. філос. н., професор,

професор кафедри філософії та суспільних наук

Вінницький національний медичний університет ім. М.І.Пирогова

м. Вінниця, Україна

Куліш П.Л.,

к.філос.н., доцент,

доцент кафедри філософії та суспільних наук

Вінницький національний медичний університет ім. М.І.Пирогова

м. Вінниця, Україна

Аналізуючи фундаментальні установки сучасної філософії й сучасної науки стає самоочевидним те, що на відміну від парадигми однозначної визначеності, характерної для попередньої (класичної) стадії розвитку культури, сучасні наративи ґрунтуються на діаметрально протилежних презумпціях: по-перше, процес розвитку будь-якої системи мислиться не як безперервно послідовний перехід від однієї стадії (стану) системи до іншої, а як непередбачувана зміна станів системи, кожна з яких не є а ні наслідком попереднього, а ні причиною наступних станів.

Ключові слова: невизначеність, філософія науки, когнітивність, детермінізм.

У природознавстві це виражається ідеєю «біфуркаційних переходів», [2] а у філософії – ідеєю «розгалуження подійних серій» (так звана концепція «слова-гаманця»); по-друге, невизначеність не дозволяє інтерпретувати той чи інший стан системи як результат прогресу чи регресу її вихідного стану, що означає відмову від ідеї філіації і неможливість тлумачення процесу як еволюційного. У науці – це розуміння вихідного стану системи як хаотичного «середовища», а у філософії – як «порожній знак», «тіло без органів», нестримність - «хюбрис» вихідного стану предметності, що розглядається[1]; по-третє, невизначеність не припускає фіксацію зовнішнього, щодо системи об'єкта розгляду, як причини її трансформацій, що означає відмову від ідеї примусової каузальності і інтерпретацію трансформаційного процесу як самоорганізованого; по-

четверте, на відміну від попереднього лінійнодетермінованого виокремлення ізольованих причинно-наслідкових ланцюжків тепер об'єкт, що зазнає трансформації, разом з суб'єктом і засобами (акторами) розглядаються як відкрита система. У науці – це презумпція енергообміну системи з середовищем, у філософії – презумпція інтертекстуальності, тлумачення «складки» як складання зовнішнього, концепція «поверхні», «ризому», «роблення» (конструювання) тощо; по-п'яте, фактор випадковості, що мислився в межах класичної визначеності як зовнішня щодо розглядуваного процесу перешкода, якою можна нехтувати без значних гносеологічних втрат, переосмислюється і набуває фундаментального статусу у механізмі реалізації детермінації невизначеного типу. У науці це втілюється у ідеї «флуктуації параметрів системи», а у філософії – ідеї «раптової-події», «ігрового кидка» «прозоріння» тощо; по-шосте, невизначеність процесів виключає можливість будь-якого наймовірнішого прогнозу стосовно майбутніх станів системи, що у науці виражається презумпцією імовірнісного характеру прогнозу, а у філософії – фундаментальною фігурою «трансгресії» як переходу до «неможливого» з точки зору наявного стану, концепції «нонсенсу» і «абсурду» як смислів, що виходять за межі лінійної логіки тощо.

Складність, проблемність і незавершеність процесу переходу від визначуваного (детерміністського) до невизначуваного (індетерміністського) тлумачення реальності призводить до того, що використовувані сучасною філософією і наукою понятійні засоби фіксації цього переходу ще й досі знаходяться на стадії свого становлення і обґрунтування. Мабуть тому, сучасна наука, філософія, логіка й методологія науки характеризуються такими феноменами як: наявність множини паралельних понятійно-термінологічних систем для фіксації і тлумачення феномену невизначеності, які у свою чергу розпадаються на ряд авторських понятійних версій, наприклад, бартівська і делезіанська у постструктуралізмі; шепіанська і латуріанська у STS тощо; масове використання метафоричних смислообразів для продукування ідеї невизначеності, на зразок «смерть Бога», «смерть Автора», «сирітство смислу», «роблення» тощо; негоція термінів класичної філософії і класичної науки, наприклад, таких як: «визначеність» «причинність», «суб'єкт», «об'єкт», «пояснення», «розуміння» тощо; радикальна критика метафізики з її онто-телео-фалло-фоно-логоцентризмом і радикальне заміщення класичних засад раціональності новими презумпціями: не об'єкт/суб'єкт - а «актори»; не пояснення - а «опис»; не розуміння - а «концептуалізація»;[3] не відображення – а «перезборка», «конструювання»; не поняття – а «образ»; не наука – а «мистецтво»; не картина світу – а «навігаційна мапа» [4] тощо.

Висновок

Тож підсумовуючи вище викладене можна констатувати той факт, що нинішня філософія і наука знаходяться на стадії кардинального переходу від класичного ідеалу визначеності, пануючої в розумно впорядкованому світі, до ідеалу невизначеності, пануючої у хаотичному світі випадковості і сучасна філософія постає тим концептуальним полем, де ця зміна ідеалів знаходить своє вираження.

Література

1. ерріда Ж. Письмо та відмінність. – К. : Основи, 2004. – 602с.
2. ригожин І., Стенгерс І. Порядок із хаосу. Новий діалог людини з природою. 1986.
3. hapin S. Invisible Science //The Hedgehog Review. 2016. №3.
[URL:http://scholar.harvard.edu/files/shapin/files/invisible_science_final.pdf](http://scholar.harvard.edu/files/shapin/files/invisible_science_final.pdf).
4. atour B. Biography of an Inquiry: On a Book About Modes of Existence //Social Studies of Science. 2013. Vol. 43. №2. P. 287-301.

Svitlana NYKYPORETS

the senior English language lecturer of the Department of Foreign Languages

Vinnitsia National Technical University,

Vinnitsia, Ukraine

Iryna STEPANOVA

PhD in Philology, Associate Professor,

Head of the Department of Foreign Languages, Vinnitsia National Technical University,

Vinnitsia, Ukraine

STRATEGIES FOR SUSTAINING STUDENT MOTIVATION AND ENGAGEMENT IN ENGLISH LANGUAGE LEARNING AMID UNCERTAINTY

Abstract

In the current context of uncertainty, particularly in Ukraine, at the time of Russia's full-scale invasion of Ukraine, maintaining students' motivation to learn English has become a significant challenge. Factors such as psychological stress, social changes, and economic instability negatively impact student engagement. This article explores strategies for sustaining interest in English learning, focusing on the practical relevance of the language, creating a positive learning environment, and leveraging modern technologies. By applying these approaches, educators can help students stay motivated, ensuring that they continue to develop their English proficiency and use it effectively in both personal and professional contexts.

Key words: student motivation, uncertainty, English language learning, practical relevance, modern technologies.

Introduction

In today's world, uncertainty has become a defining characteristic of many aspects of life, and Ukraine is no exception. The ongoing social, political, and economic challenges, exacerbated by the current wartime conditions, have created an environment where predictability is scarce. For students, this high level of uncertainty not only disrupts daily routines but also hinders their focus and commitment to long-term goals, including education. Among the many academic disciplines, language learning, particularly English, has been significantly affected.

English language proficiency is undeniably crucial in the modern world, serving as a key tool for communication, access to global information, and professional development. However, the lack of stability students face in their lives often diminishes [1] their motivation to engage with the language learning process. This decline in motivation presents a serious challenge for educators, as maintaining students' interest and encouraging consistent practice in English becomes more difficult under such conditions.

Given the undeniable importance [2] of mastering English, finding effective strategies to sustain students' motivation in learning and using the language remains highly relevant. This paper seeks to explore and propose practical strategies to counteract the negative impact of uncertainty on student motivation, ensuring that learners remain engaged and recognize the value of their English language skills, both in the present and for their future prospects.

Main part

In the context of uncertainty, numerous factors contribute to the decline in students' motivation to learn, particularly in learning English. These factors can be broadly categorized into psychological, social, and economic influences, all of which play a significant role in shaping student engagement and enthusiasm for language acquisition.

1. Psychological factors

Uncertainty often manifests in various psychological challenges that directly affect a student's ability to focus on their studies. These include

- ✓ **stress and anxiety.** The ongoing instability, whether related to personal safety or national events, causes elevated levels of stress and anxiety. This emotional burden distracts students from their educational goals, including language learning.
- ✓ **lack of a sense of security.** In environments marked by conflict or instability, students may struggle with feelings of insecurity, which diminishes their capacity to commit to long-term learning endeavours.
- ✓ **loss of control over one's life.** The unpredictable nature of external events can lead to a perceived loss of control over personal decisions and future prospects, further reducing motivation to invest in academic pursuits like learning English.

2. Social factors

Social dynamics, which are typically foundational to a student's learning experience, are also disrupted by uncertainty. Some of the key social factors include:

- ✓ **changes in the usual social environment.** The shift from in-person to online or hybrid learning environments, or even the disruption of school systems entirely, can result in a breakdown of the supportive social structures that previously motivated students to learn.

- ✓ **limited access to resources.** Restricted access [3] to educational materials, internet, and language practice opportunities, particularly in areas affected by conflict, hinders students' ability to maintain progress in English learning.
- ✓ **uncertainty about the future.** When students are unsure about their future, whether in terms of educational continuity or job opportunities, the perceived value of learning English diminishes. This uncertainty often results in a lack of motivation to invest effort in language proficiency.

3. **Economic factors**

Economic instability further exacerbates the decline in motivation, as financial pressures force students and their families to prioritize survival over education. The main economic factors include:

- ✓ **financial instability.** For many students, personal or family financial hardships create stress that competes with their ability to focus on academic goals.
- ✓ **job loss.** The reduction in employment opportunities and the increased likelihood of job loss due to economic disruptions contribute to a sense of hopelessness, making it difficult for students to see the practical benefits of learning English.
- ✓ **reduced employment opportunities.** In uncertain times, the perception that there are fewer professional prospects – both domestically and internationally – can reduce the perceived importance of learning English as a tool for future career success.

These factors collectively shape the context in which students approach their studies, underscoring the need for targeted strategies to help them maintain motivation in the face of these challenges.

Strategies for maintaining interest in learning English

To address the challenges posed by uncertainty and declining student motivation, it is essential to implement strategies that highlight the practical relevance of English and create a positive, engaging learning environment. The following approaches focus on maintaining students' interest in learning English and fostering long-term commitment.

1. **Actualizing practical relevance**

One of the most effective ways to motivate students is by demonstrating the real-world benefits of learning English. These strategies include:

- ✓ **emphasising the importance of English for career success.** Highlighting how proficiency in English opens doors [4] to better career opportunities, both within Ukraine and abroad, can inspire students to view language learning as an investment in their future.
- ✓ **demonstrating everyday uses of English.** Showing students how English can be useful in day-to-day activities – such as international communication, travel, and access to global information – reinforces the practical value of language skills beyond academic purposes.
- ✓ **involving students in English-based projects.** Engaging students in projects that require [5] the use of English, such as volunteering, internships, or participation in international programs,

provides hands-on experience and makes learning more meaningful. These opportunities can demonstrate how English serves as a bridge to global connections and experiences.

2. **Creating a positive learning environment**

A supportive and stimulating learning environment can help students stay motivated, even in uncertain times. Strategies include:

- ✓ **interactive teaching methods.** Incorporating interactive methods, such as group discussions, role-playing, and problem-solving activities, fosters active participation and keeps students engaged in the learning process [6].
- ✓ **individualized approach.** Tailoring lessons to the individual needs, interests, and abilities of each student helps to create a more personalized and motivating learning experience. This approach ensures that students feel supported and understood, increasing their sense of belonging and interest.
- ✓ **comfortable psychological climate.** Creating a psychologically safe and supportive classroom environment is crucial for student well-being. Encouraging open communication, empathy, and positive reinforcement can reduce anxiety and make the learning process more enjoyable.

3. **Utilizing modern technologies**

Incorporating technology into the learning process can enhance engagement and provide students with flexible, accessible ways to improve their language skills. These strategies include:

- ✓ **online platforms and mobile applications.** The use of online platforms (such as *Duolingo*, *Quizlet*, or *Kahoot*) and mobile applications offers [7] convenient, interactive ways for students to practice English outside of the classroom, making learning more flexible and accessible.
- ✓ **gamification of learning.** Integrating game elements, such as rewards, levels, and challenges, into lessons can make the learning process more engaging and fun, while also reinforcing language concepts through repetition and play.
- ✓ **use of authentic materials.** Incorporating authentic materials, such as films, music, and articles that reflect modern realities, can make learning more relatable and enjoyable. These materials expose students to real-life English usage, helping them understand [8] the cultural context and contemporary relevance of the language.

By applying these strategies, educators can help students recognize the practical benefits of learning English and create an environment that fosters sustained motivation, even in the face of uncertainty. In doing so, students are more likely to see English not just as an academic requirement but as a valuable skill that enhances their personal and professional opportunities. This shift in perspective can inspire greater commitment to their studies, even when external circumstances are challenging. Ultimately, a well-structured approach that addresses both the emotional and practical aspects of learning can significantly improve student outcomes and long-term language retention.

Conclusions

Maintaining students' motivation to learn English in the face of uncertainty is a critical task for teachers. Given the challenges posed by psychological, social, and economic factors, educators must implement thoughtful and adaptive strategies to keep students engaged. By focusing on the practical relevance of English, creating a positive and supportive learning environment, and incorporating modern technologies, teachers can help students retain their interest in language learning.

These approaches not only make English more relevant to students' personal and professional goals but also provide [9] them with the tools they need to succeed in an ever-changing world. Through these strategies, students will be better equipped to continue their English language education and apply it effectively in their future endeavours.

So, the key findings are as follows.

1. **Maintaining motivation in uncertainty.** It is essential for teachers to address the psychological, social, and economic factors that hinder students' motivation to learn English.
2. **Practical relevance of English.** Emphasizing the real-world benefits of English in personal and professional contexts helps students understand its value beyond the classroom.
3. **Creating a positive learning environment.** A supportive and engaging learning atmosphere promotes student participation, reduces anxiety, and encourages long-term commitment.
4. **Use of modern technologies.** Integrating online platforms, mobile apps, and gamification can make learning more accessible, flexible, and enjoyable for students.
5. **Encouraging resilience and self-direction.** Fostering self-directed learning and goal-setting empowers students to take control of their progress, boosting their motivation.
6. **Collaborative learning and feedback.** Peer-to-peer interactions and consistent positive feedback strengthen student engagement and build confidence in language learning.
7. **Addressing both emotional and practical needs.** A balanced approach that considers emotional well-being and practical applications of English enhances student success and language retention.

Students in Ukraine face significant challenges in staying motivated to learn during Russia's military aggression. The constant threat to personal safety and the instability caused by the conflict create a high level of psychological stress, which diminishes focus and commitment to education. Many students have experienced displacement, losing their homes and access to stable learning environments, further compounding their difficulties in concentrating on academic pursuits. Economic hardships brought about by the war, such as family financial struggles or the need to support relatives, often force education to take a back seat. Moreover, the uncertainty about the future and job prospects in such a volatile context makes it difficult for students to see the long-term value of learning English, even though it remains an essential skill for global communication and opportunities.

Additionally, fostering resilience in students is a key to helping them navigate the challenges of uncertainty. Encouraging self-directed learning and goal-setting can empower students to take control of their own progress, further enhancing their engagement with English. Collaborative learning activities, such as group projects or peer-to-peer interactions, also play a vital role in maintaining motivation, as they create a sense of community and shared purpose. Regular feedback and positive reinforcement can build students' confidence and sustain their commitment to learning. Ultimately, by providing a stable and encouraging learning environment, teachers can mitigate the negative effects of uncertainty and support students in achieving long-term success in English language acquisition.

REFERENCES

1. Daniels L. M., Pelletier G., Radil A. I., Goegan L. D. Motivating assessment: how to leverage summative assessments for the good of intrinsic motivation. In *Theory to Practice: Educational Psychology for Teachers and Teaching (Teaching on Assessment)*. Eds. S. Nichols, D. Varier. Information Age Publishing, Inc., 2021. P. 107–128. URL: <https://psycnet.apa.org/record/2021-33971-006> (Accessed on: 29.09.2024).
2. Nykyporets S. S., Ibrahimova L. V. An empirical analysis of active and interactive pedagogical strategies in the context of distance learning environments: a comparative study. *Innovations in the Education of the Future: Integration of Humanities, Technical and Natural Sciences: International collective monograph*. FIT CTU in Prague, 2023. Chap. 22. P. 393-410. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10260124>.
3. Nykyporets S. S., Stepanova I. S., Hadaichuk N. M. The use of Open Educational Resources in Ukraine: unleashing the potential for knowledge democratization and lifelong learning [Electronic resource]. *Journal of Innovations and Sustainability*. 2023. № 7(1). DOI: <https://doi.org/10.51599/is.2023.07.01.07>.
4. Kot S. O., Nykyporets S. S. Utilization of artificial intelligence in enhancing English language proficiency in tertiary education. *Science and Education in the Third Millennium : Information Technology, Education, Law, Psychology, Social Sphere, Management : International collective monograph*. Institute of Public Administration Affairs, Lublin, Polska, 2024. Chap. 10. P. 250-274. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11279390>.
5. Nykyporets S., Stepanova I., Nedobytko K. Advantages of using the project method in foreign language lessons as an effective method of teaching English to students of non-linguistic universities. *Norwegian Journal of Development of the International Science*. 2023. № 105. P. 53–57. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7778961>.

6. Nykyporets S. S., Boiko Yu. V. Practical tips and interactive learning tools for the work of a foreign language teacher at a technical university in the conditions of blended learning during the full-scale military aggression of Russia against Ukraine. World trends in the use of interactive technologies in education. International collective monograph. Intellebence Transportation System And Smart City Institute (ITSSCI). Lima, Peru, 2024. Chap. 14. P. 322-348. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10653715>.

7. Nykyporets S. S., Kot S. O., Hadaichuk N. M., Melnyk M. B., Boiko Y. V. Innovative pedagogical strategies for utilizing online platforms in foreign language acquisition. Current issues in modern science. Series «Pedagogy». 2024. No. 5(23). P. 730–743. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-730-743](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-730-743).

8. Stepanova I., Ibrahimova L., Nykyporets S., Derun V. Working with foreign language texts on a speciality in non-linguistic higher education institution. Grail of Science. 2021. № 10. P. 387-392. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.19.11.2021.077>.

9. Nykyporets S., Chopliak V. Pedagogical strategies for cognitive empowerment: approaches to enhance analytical proficiency in technical university students. Grail of Science. 2023. № 31. P. 372-382. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.15.09.2023.58>.

НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ ЯК ПІДГРУНТЯ ПОЛІТИЧНОЇ ВИНЯТКОВОСТІ

Яценко О. В.,

кандидат історичних наук,

директорка департаменту освіти Вінницької міської ради

Анотація. Політична винятковість — це складне явище, яке формується під впливом історичних, культурних, економічних та ідеологічних факторів. Вона визначається суб'єктивним сприйняттям країною своєї ролі та значення у світовій системі. У своїх крайніх проявах винятковість стає характерною рисою національного, політичного фанатизму. Саме в цьому випадку можна і потрібно говорити про неї як про причину і ознаку фанатизму.

Політична винятковість та політична невизначеність — це два протилежні, але часто взаємопов'язані поняття в політичній науці. Розуміння їх відмінностей та взаємодії допоможе глибше аналізувати політичні процеси та явища.

Ключові слова: політична винятковість, політична невизначеність, унікальність, ідеологія винятковості, політична нестабільність

Abstract. Political exceptionalism is a complex phenomenon that is formed under the influence of historical, cultural, economic, and ideological factors. It is determined by the country's subjective perception of its role and significance in the world system. In its extreme manifestations, exclusivity becomes a characteristic feature of national, political fanaticism. It is in this case that we can and should talk about it as a cause and sign of fanaticism.

Political exceptionalism and political uncertainty are two opposite, but often interrelated, concepts in political science. Understanding their differences and interactions will help to analyze political processes and phenomena more deeply.

Keywords: political exclusivity, political uncertainty, uniqueness, ideology of exclusivity, political instability.

Вступ

Політичну винятковість можна охарактеризувати як стійкий стан суспільної свідомості, стрижнем якої є постулат, що відмінності однієї нації чи держави якісно переважають над іншими,

є невразливими до історичних, культурних, ментальних, політичних, воєнних впливів на неї інших націй чи держав. З іншого боку, це своєрідна декларація і пропаганда державної політики й, одночасно, певний прояв націоналізму (а в найгіршому варіанті, як свідчить історія, і нацизму).

Певні держави використовують концепцію політичної винятковості для обґрунтування унікальності своєї політичної системи та історичної місії [1]. Політична винятковість певної країни доводилась наявністю «особливого шляху» її розвитку. Саме пошуки цього «особливого шляху» як обґрунтування своєї винятковості характерні для різних країн і націй, особливо в періоди формування їхньої національно-політичної ідентичності, або коли перед ними поставало завдання здійснення масштабної модернізації соціально-економічної й політичної систем та самоствердження на світовій політичній арені. Це створює уявлення про їхню історичну обумовленість бути лідерами у міжнародній системі, що впливає на внутрішню політику і глобальну стратегію. Безумовно, що виникає низка проблем соціально-політичного та морального характеру, які вимагають відповіді на, здавалось би очевидне, але не просте питання саме в контексті невизначеності: завдяки чому окремі нації та держави здобувають, чи «мають право» на подібну винятковість? Відповідь на таке питання вимагає теоретичного осмислення феномену політичної винятковості і представляє значний дослідницький інтерес.

Основна частина

Який взаємозв'язок між поняттями «політична винятковість» і «політична невизначеність»? Коротко кажучи, під останньою потрібно розуміти стан, коли існують значні сумніви щодо майбутнього політичного розвитку, відсутності чітких правил гри та непередбачуваності політичних рішень [8]. Невизначеність як підґрунтя для винятковості може бути в умовах нестабільності, коли люди часто шукають простих відповідей та сильних лідерів, що може сприяти поширенню ідеологій винятковості. В цьому випадку очевидним є діалектичний взаємозв'язок між цими поняттями, які посилюють одне одного. Так, винятковість посилює невизначеність, оскільки виключає компроміси та діалог з іншими. Невизначеність, у свою чергу, підсилює винятковість, оскільки люди шукають у ній впевненості та стабільності. Одночасно, винятковість може бути причиною невизначеності, оскільки прагнення до винятковості часто призводить до конфліктів з іншими групами або державами, що дестабілізує ситуацію. Ідеологія винятковості також може викликати внутрішні суперечності та розколи в суспільстві.

У таблиці, розташованій нижче, наведемо деякі порівняльні характеристики феноменів «політична винятковість» і «політична невизначеність».

	Політична винятковість	Політична невизначеність
Характерні риси	<ul style="list-style-type: none"> • Ідеалізація власної системи 	<ul style="list-style-type: none"> • Відсутність стабільності • Часті зміни політичного курсу

	<ul style="list-style-type: none"> • Відмова від універсальних цінностей • Схильність до ізоляціонізму • Постійне використання міфів та символів для об'єднання суспільства 	<ul style="list-style-type: none"> • Конфлікти між різними політичними силами • Недовіра до політичних інститутів
Загальний механізм формування	<ul style="list-style-type: none"> • Спрощення складної реальності: ідеї про винятковість часто спрощують розуміння складних історичних та соціальних процесів. • Посилення соціально-психологічної єдності: відчуття винятковості може об'єднувати людей, створюючи відчуття спільності та належності до особливої групи. • Легітимізація влади: ідеї про винятковість можуть використовуватися для легітимізації влади і підтримки існуючого політичного порядку. 	<p>Механізм формування політичної невизначеності включає такі основні етапи:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Зовнішні або внутрішні виклики: економічні кризи, соціальні конфлікти, війни, або геополітичні зміни створюють нестабільні умови. • Втрата довіри до влади: громадяни починають сумніватися в здатності уряду чи лідерів вирішувати проблеми. • Політична боротьба: зростає конкуренція між політичними силами, які намагаються заповнити вакуум влади. • Нестійкість інститутів: державні інституції не справляються з кризою, що посилює невизначеність і нестабільність. • Пошук нових рішень: з'являються нові політичні лідери або ідеї, що прагнуть вирішити кризу, що може як стабілізувати ситуацію, так і продовжити невизначеність. <p>Цей процес є динамічним і часто нелінійним, посилюючись через взаємодію внутрішніх та зовнішніх чинників.</p>
Роль	<ul style="list-style-type: none"> • нестандартні політичні моделі можуть забезпечувати тривалу стабільність і ефективне управління, як у випадку Швейцарії або Сінгапуру. • країни з унікальними політичними системами можуть мати сильнішу дипломатичну або 	<p>Політична невизначеність може відігравати як негативну, так і позитивну роль:</p> <p><i>1. Негативна роль:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Дестабілізація: спричиняє економічні кризи, зменшення інвестицій та зростання соціальної напруженості.

	<p>економічну позицію через їхній особливий статус, як США або Саудівська Аравія.</p> <ul style="list-style-type: none"> • політична винятковість допомагає визначити, як країна бачить себе і як її сприймають інші, що впливає на внутрішню згуртованість та зовнішні відносини. • унікальні політичні системи можуть впроваджувати інноваційні підходи до вирішення проблем і досягнення розвитку. 	<ul style="list-style-type: none"> • Вразливість до зовнішнього впливу: країни з політичною невизначеністю стають мішенями для зовнішніх впливів та маніпуляцій. <p><i>2. Позитивна роль:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Стимул для реформ: може бути поштовхом для політичних змін, реформ або демократизації. • Можливості для нових лідерів: відкриває шлях для нових політичних сил та ідей. <p>Загалом, політична невизначеність може бути як викликом, так і шансом для оновлення політичних систем.</p>
Причини	<ul style="list-style-type: none"> • Часто ідея винятковості виникає на тлі значних досягнень в області культури, економіки або військової справи. • Релігійні вчення, які проголошують обраність певної групи людей, сприяють виникненню почуття винятковості. • Расові теорії, які в минулому часто використовувалися для обґрунтування переваги одних народів над іншими. • Міфи та легенди про минуле можуть формувати колективні ідентичності та посилювати відчуття винятковості. • Ідеологічні конфлікти, такі як «холодна війна», що супроводжувалися взаємними звинуваченнями у винятковості. 	<ul style="list-style-type: none"> • Зміна влади: перехідний період після виборів або зміна уряду може викликати невизначеність через можливі зміни в політиці. • Економічна нестабільність: кризи, інфляція або інші економічні проблеми можуть спричинити політичні коливання. • Соціальні протести та конфлікти: незадоволеність населення може призводити до масових протестів, які впливають на політичну стабільність. • Геополітичні зміни: міжнародні конфлікти або санкції можуть змінити політичний ландшафт всередині країни. • Невизначеність у законодавстві: зміни в правових актах або їхня непослідовність можуть створювати нестабільність.
Приклади	<ul style="list-style-type: none"> • Швейцарія: нейтралітет і пряме народне правління через референдуми забезпечують країні політичну стабільність і виняткову незалежність у міжнародних справах. 	<ul style="list-style-type: none"> • Президентські вибори в США 2020 року: суперечки щодо результатів виборів посилили політичну напруженість і нестабільність. • Криза у Венесуелі: протистояння між урядом Ніколаса Мадуро та опозицією, економічні проблеми й

	<ul style="list-style-type: none"> • Сингапур: поєднання авторитарного правління та вільної ринкової економіки створило унікальну політичну модель, яка поєднує жорсткий контроль із високим економічним розвитком. • Саудівська Аравія: абсолютна монархія із законодавством на основі шариату, де влада повністю зосереджена в руках королівської сім'ї, представляє виняткову політичну систему для сучасного світу. • Куба: соціалістичний режим, що триває понад півстоліття, у поєднанні з економічною ізоляцією від більшості світу робить країну політично винятковою. • США: концепція американської винятковості, де країна вважається особливою через свою історію демократії, вплив на міжнародну політику та унікальну Конституцію. 	<p>міжнародні санкції призвели до глибокої політичної невизначеності.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Арабська весна: хвиля протестів і повстань у країнах Близького Сходу та Північної Африки викликала зміну режимів і періоди нестабільності. • Україна після Революції Гідності: зміна влади, війна на Донбасі та анексія Криму призвели до політичної та економічної невизначеності.
--	--	--

Таблицю складено автором.

Невизначеність політичної винятковості пов'язана, як ми зазначали вище, із питанням — які критерії цієї винятковості і на якій основі та чи інша країна привласнює собі винятковий статус? На сьогодні цілком очевидним є те, що політична винятковість базується на комплексі факторів, включаючи історичну унікальність, культурну перевагу, ідеологічну та релігійну обґрунтованість, а також економічні та військові можливості країни. Вони формують уявлення певних країн про їхню унікальність та винятковість. Це явище є складним та багатограним, і пояснити його можна кількома ключовими аспектами.

Потрібно зауважити, що політична винятковість часто включає національну винятковість як одну зі складових, хоча ці поняття не є тотожними. Національна винятковість у цьому контексті виступає як ідеологічна основа, що обґрунтовує винятковість політичну [4]. Національна винятковість може бути використана для обґрунтування певної зовнішньої політики або втручання в життя інших країн, з метою «поширення цінностей» або «захисту національних інтересів», що вважаються унікальними та важливими для міжнародного порядку.

Отже, чимало країн вважають себе винятковими через їхню історичну роль у світовій історії, політиці, війнах чи дипломатії. Наприклад, Сполучені Штати Америки часто посилаються на ідею

«американської винятковості» на основі свого становлення як демократичної республіки, своєї ролі у Другій світовій та Холодній війні. Історія країни, яка включає великі досягнення, перемоги чи інновації, часто створює підґрунтя для уявлення про те, що ця нація є особливою [10; 11].

Національна ідентичність і культура також грають значну роль у формуванні відчуття винятковості. Країни з багатою культурною спадщиною, як-от Китай чи Індія, можуть вважати себе винятковими через давні традиції, філософські системи та досягнення у мистецтві чи науці. Ці держави можуть сприймати свою культуру як таку, що має унікальну цінність для людства, що відрізняє їх від інших націй [2].

Винятковість може бути частиною геополітичної стратегії. Деякі держави використовують ідею винятковості для виправдання своєї зовнішньої політики та міжнародних дій. Наприклад, росія часто використовує наратив своєї виняткової ролі як захисника слов'янських народів та православного світу для пояснення своїх дій у міжнародній політиці [3; 9]. У цьому контексті винятковість слугує ідеологічною основою для зовнішньополітичних амбіцій.

Країни з потужною економікою, як-от Німеччина чи Японія, можуть сприймати свою винятковість через призму економічної переваги. Економічний успіх дозволяє націям вважати себе більш розвиненими та успішними у порівнянні з іншими, що також впливає на їхню самооцінку та глобальні амбіції.

Деякі країни вважають себе винятковими через відданість певним цінностям чи ідеалам. Наприклад, Франція з її ідеями про свободу, рівність та братерство може вважати себе лідером у просуванні демократичних цінностей та прав людини у світі [1]. Ці наративи дають країні моральне підґрунтя для участі у міжнародних процесах та формуванні глобальної політики. Держави, які відіграють ключову роль у створенні та підтримці міжнародних інститутів, таких як ООН, СОТ, НАТО та інші, можуть вважати свою участь у створенні на роботі цих інститутів доказом своєї винятковості. Вони сприймають себе як лідерів у глобальних питаннях і використовують цей вплив для підтримки власного іміджу виняткових країн.

Висновок

Таким чином, можна говорити про те, що невизначеність політичної винятковості виникає через багатофакторність цього явища та його суб'єктивність. Однак те, що одна нація вважає ознакою своєї винятковості, може не бути визнано іншими націями. Крім того, політичні, економічні та культурні зміни можуть змінювати уявлення про винятковість з часом. Важливо розуміти, що винятковість не є об'єктивним критерієм, а радше частиною національної ідентичності, яку країни використовують для самовизначення на світовій арені [5]. Варто також зауважити, що ідея винятковості будь-якої держави чи нації є небезпечною ілюзією, яка може призвести до серйозних негативних наслідків для цієї країни та світу.

З одного боку, для XXI сторіччя очевидним є те, що справжня велич будь-якого народу полягає не в його уявній винятковості, а в його здатності до співпраці, толерантності та поваги до інших культур. З іншого боку, на жаль, на тлі сьогоденних міждержавних стосунків між Україною і росією ми спостерігаємо протилежне. Визнання бажаності та необхідності росії бути «великою» сьогодні закладає основу для подальшої полеміки щодо політичної невизначеності [7]. Розуміння системи взаємозв'язаних факторів, що призводять до такої поведінки, є ключовим для розробки оптимальних стратегій реагування світової спільноти з метою зменшення ризиків для миру та стабільності [6].

Поширення ідей про винятковість у сучасному світі може призвести до кількох ризиків:

По-перше, до політичної нестабільності. Ідеї винятковості часто стають основою для націоналізму або етноцентризму, що може призводити до конфліктів між державами або всередині суспільств. Такі концепції можуть загострювати міжнародні суперечки та сприяти агресивній зовнішній політиці.

По-друге, до соціальної напруженості та дискримінації. Пропаганда винятковості певної нації, етнічної групи або культури може сприяти формуванню дискримінаційних настроїв у суспільстві, що в свою чергу веде до маргіналізації меншин, поглиблення соціальних розколів і посилення ксенофобії.

По-третє, до небажаних економічних наслідків. Винятковість може призвести до ізоляціонізму, коли країни починають обмежувати економічну співпрацю з іншими державами. Це може негативно вплинути на міжнародну торгівлю та інвестиції, що, у свою чергу, може загальмувати глобальний економічний розвиток.

По-четверте, ідеї винятковості можуть перешкоджати міжнародній співпраці у вирішенні глобальних проблем, таких як зміна клімату, бідність або пандемії. Якщо країни керуватимуться принципом своєї винятковості, це може знизити їх готовність до колективних зусиль і компромісів.

По-п'яте, просування ідей винятковості може призвести до культурного ізоляціонізму, коли суспільства обмежують взаємодію з іншими культурами, що призводить до зниження культурного різноманіття та обміну ідеями.

Отже, ідеї щодо винятковості можуть мати серйозні наслідки для політичної, соціальної та економічної стабільності як на національному, так і на глобальному рівні, що потребує принаймні подальшого теоретичного аналізу цього феномену з метою розуміння механізмів недопущення його реалізації в політичній практиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Боберо Ж. Світськість: французька винятковість чи універсальна цінність? *Дзеркало тижня*. 2002. 26 липня.

2. Валігура Н. Ю. Стратегія та доктрина зростання китайського впливу в світі (Strategy and doctrine of increase in chinese influence in the world). *Наукові записки студентів та аспірантів*. Серія «Міжнародні відносини» Вип. 5. 2020. С. 43–51.
3. Єршова Л. М. Витоки великороського шовінізму. *Вісник НАПН України: науково–аналітична доповідь і матеріали*. 2022. № 4 (1). С. 1–13.
4. Ковальова Г. Опозиція «свій - чужий» при формуванні національної ідентичності в контексті глобалізації. *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]*. Сер. : Філософія. 2009. Вип. 5. С. 84–91.
5. Корнієнко В. О., Денисюк С. Г. Формування європейської ідентичності: аргументи для України. *Політологічний вісник*. Вип. 80. Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка, 2018. С. 20–35.
6. Найт Ф. Х. Поняття ризику та невизначеності. *THESIS*. 1994. Вип. 5. С. 12–28.
7. Романчук О. Війна. Стан невизначеності для України URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27835388.html> (дата звернення: 04.10.2024).
8. Віннічук О. Політична невизначеність як складова розвитку українського суспільства. *Львівська політехніка*. Т.2. Число 2. 2016. С. 7–12.
9. Хамар У. В. Ідеї національної винятковості в російській філософській освіті. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2022. №29. С. 83–88.
10. Boorstin D. J. *The Americans: The National Experience*. New York : Random House, 1965
11. Madsen D. L. *American Exceptionalism*. Edinburgh : Edinburgh University Press, 1998.

Життєсвіт людини в умовах інформаційного суспільства

Чаплінський Р.О.,

аспірант кафедри філософії та політології

Житомирського державного університету імені Івана Франка,

м. Житомир, Україна

chaplynskyu@gmail.com

(098)7356684

Анотація

У дослідженні осмислено сутність феномену інформаційного суспільства ХХ – ХХІ ст. та його вплив на соціокультурне буття людини. Встановлено, що в умовах Четвертої промислової революції, з одного боку, людина у практиках повсякдення «мігрує» в онлайн-середовище, надає перевагу соціальній віртуалізації, а з іншого, ескапізм інформатизації, комп'ютеризації, віртуалізації й діджиталізації актуалізує ситуацію невизначеності. З'ясовано, що цифровий інформаційний простір примножує виклики та загрози буттю людини, адже невизначеність, розмитість меж між віртуальним і реальним, породжують проблеми пов'язані з приватністю та безпекою інформації, цифровою залежністю, інформаційною бідністю, соціальною дезінтеграцією, кіберзлочинністю. Деструктивний характер таких викликів і загроз зумовлює потребу розробки механізмів для захисту приватності та безпеки людини.

Ключові слова: інформаційне суспільство, цифрове суспільство, віртуалізація, невизначеність

Вступ

Філософське осмислення феномену інформаційного суспільства кінця ХХ – початку ХХІ ст. передбачає розгляд широкого спектру проблем: онтологічних, гносеологічних, праксеологічних, етичних, аксіологічних тощо. Однією з причин актуальності дослідження проблем існування людини в сучасному інформаційному суспільстві є зміна його соціокультурної та геополітичної інфраструктури, що обумовила зміни механізмів формування картини світу особи на соціокультурному рівні. Водночас мало дослідженою є проблема стратегічної організації особистісного світосприйняття та проблема взаємодії особи з іншими суб'єктами у глобальному інформаційному середовищі. Особливості формування, еволюції та перспективи розвитку інформаційного суспільства досліджено такими західними ученими, як Г. Беккер, Д. Белл, Ж. Бодріяр, Ю. Габермас, М. Кастельс, М. Маклюєн, О. Тоффлер, К. Хейлз, Ф. Фукуяма, К. Шваб,

А. Швейцер, Юваль Ной Харарі, П. Хіманен та інших. Перспективи розвитку інформаційного суспільства в Україні висвітлено у працях В. Воронкової, О. Данильяна, О. Дзьобаня, В. Кириченка, Н. Ковтун, М. Козловця, С. Куцепал, В. Ляха, О. Прудникової, Н. Хамітова та інших. Проте, динамічність проблеми обумовлює необхідність її постійного моніторингу й обґрунтування новітніх аспектів.

Основна частина

Інформатизація, цифровізація, діджиталізація й віртуалізація як атрибутивні риси соціокультурного буття стали важливим предметом філософських студій, що зумовило виокремлення таких сутнісних характеристик людини, як *homo informaticus*, *homo digitalis*, *homo virtualis*. Найперше відбулось філософське осмислення проблеми становлення інформаційного суспільства. Так, О. Прудникова влучно зауважила: «Інформатизація стала однією з найважливіших рис сучасного суспільства. Будь-яка царина людської діяльності певною мірою пов'язана з процесами отримання й обробки інформації для її практичного використання. Існують численні спроби осмислити суть інформатизації суспільства» [5, с. 46]. Узагальнюючи напрацювання дослідників, доцільно окреслити провідні напрямки аналізу: філософія знання та інформації (актуалізуються проблеми природи та істинності інформації), епістемологія інформаційної культури (досліджується вплив інформації на пізнання та розуміння світу людиною, що передбачає зокрема аналіз таких понять, як «інформаційний брак» і «інформаційний шум»), семіотика та семіологія (обґрунтовується природа знаків і символів у контексті інформаційної культури), філософія технологій та медіа (вивчається вплив інформаційних технологій і медіа на суспільство та культуру, що зумовлює осмислення питань приватності, контролю над інформацією та відносин між технологіями і людством), філософія інформаційної етики (простежуються моральні та етичні аспекти використання інформації, питання про права доступу до інформації, конфіденційність та відповідальність за її поширення), філософія віртуальності (усвідомлюється феномен віртуальності, ілюзія та інтеракція між віртуальним і реальним та їх місце в процесах життєдіяльності людини), соціальна філософія й філософія інформаційної культури (опрацьовується вплив інформаційної культури на людину та суспільство), філософія свободи інформації (аналізуються концепції свободи інформації й питань про те, як людині зберігати баланс між свободою інформації та іншими суспільними цінностями) та інші.

Зазначені напрями філософських досліджень допомагають зрозуміти сутність та стратегії розвитку інформаційного суспільства, сприяють розвитку концептуальних засад для аналізу цієї складної та динамічної проблематики. Варто також зауважити, що у сучасному науковому дискурсі не існує однозначної відповіді щодо передумов, часу та особливостей становлення інформаційного суспільства як етапу розвитку людської цивілізації. Попри це, на наш погляд, влучною для розуміння сутності інформаційного суспільства є дефініція, за якою воно тлумачиться як «суспільство, в якому вирішальну роль виконує придбання, опрацювання, зберігання, передавання, розповсюдження, використання інформації та знань, зокрема, за допомогою інтерактивної взаємодії і

технічних можливостей, що постійно вдосконалюються. Інформаційне суспільство має власну концепцію розвитку, що висуває на перший план нову галузь – інформаційну індустрію, пов'язану із виробником інформаційних технологій, методів та технологій виробництва знань, найважливішими складовими яких стають усі види інформаційних технологій особливо телекомунікацій у період глобалізації» [1, с. 91]. Автори дослідження «Інформаційна культура» обґрунтували твердження, що саме цим поняттям увиразнилась ідея «становлення якісно нового соціально-економічного порядку», що передбачає не тільки впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, а має на меті здійснення інформаційної революції, трансформуючі наслідки котрої вплинули на всі сфери суспільного буття. Відтак визначальною ознакою такого суспільства є «зростання різноманітності, яке зачіпає способи життя та мислення, формування свідомості та світогляду» [4, с. 54].

Як зауважили О. Данильян і О. Дзьобань, процес інформатизації суспільства повинен містити в собі медіатизацію, комп'ютеризацію й інтелектуалізацію. Кожен із них націлений на вдосконалення: перший – засобів для збирання, зберігання та поширення інформації, другий – пошукових ресурсів та засобів з обробки інформації, третій – знань та здібностей людини до продукування та сприйняття інформації, завдяки чому суттєво підвищується інтелектуальний потенціал суспільства [2, с. 17]. Як наслідок спостерігається інтенсифікація процесів цифровізації, віртуалізації та діджиталізації. Зазначені зміни водночас призводять до того, що в умовах «інформаційного суспільства, розвинених засобів комунікації, комп'ютерних мереж, банків інформації, знання відразу нівелюються і стають загальним надбанням» [5, с. 47]. В умовах Четвертої промислової революції ескапізм інформатизації, комп'ютеризації, віртуалізації й діджиталізації актуалізував ситуацію невизначеності.

У своїх практиках повсякдення людина «мігрує» в онлайн-середовище, надає перевагу соціальній віртуалізації. Наслідки таких процесів можуть набувати негативних характеристик. Підтвердженням зазначеного є міркування Н. Ковтун про те, що «у сучасному глобалізованому суспільстві значна кількість індивідів і соціальних спільнот впадають у стан соціальної апатії, який характеризується безвольністю, байдужістю, нерішучістю, соціальною пасивністю, повною або частковою втратою інтересу до перетворень у сфері соціальної дійсності. При цьому необхідною умовою виявлення соціальної активності є наявність у суб'єктів комунікації свободи волі, яка містить у собі одночасно їхню відкритість щодо перетворення світу і спрямованість на ці перетворення як реалізацію волі» [3, с. 46]. Врешті соціальна віртуалізація особистості може спричиняти проблеми з формуванням ідентичності, адже онлайн-середовище надає людині можливість створювати і управляти своїм віртуальним образом, вибирати, яку інформацію про себе публікувати та як виглядати в очах інших користувачів. Це зумовлює появу фейкових образів, відчуття незадоволеності власним тілом, зовнішнім виглядом, розлад міжособистісних стосунків. Залежність від онлайн-середовища призводить до зниження особистої комунікації та

зіткнення з проблемами соціальної незгоди. Людина відчуває себе ізольованою та самотньою, позбавленою підтримки Іншого. Варто наголосити, що буття особистості в цифровому інформаційному просторі постає відкритою проблемою, адже вихідні чинники (як сама людина, так і інформаційно-цифровий простір) перебувають у постійному становленні. Невизначеність, розмитість меж між віртуальним і реальним, ескапізм технологій, страх майбутнього щоразу окреслюють нове коло проблем, долаючи які людина повинна зберегти себе.

Висновки

Отже, становлення інформаційного суспільства неминує детермінує процеси інформатизації, цифровізації, діджиталізації й віртуалізації, наслідки яких створюють виклики та загрози буттю людини. Цифровий інформаційний простір у сучасному світі дедалі більше визначає сутність практик повсякдення. «Міграція», постійна присутність у цифровому середовищі і соціальна віртуалізація особистості актуалізують проблеми пов'язані з приватністю та безпекою інформації, цифровою залежністю, інформаційною бідністю, соціальною дезінтеграцією, кіберзлочинністю й кібербулінгом. Окреслені проблеми можуть набувати деструктивного характеру. Відповідно до окреслених викликів і загроз, суспільство повинно розвивати правові та технологічні механізми для захисту приватності та безпеки, сприяти цифровій грамотності, розробляти політику щодо регулювання інформаційного простору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гуцал К. А. Концепція розвитку інформаційного суспільства в умовах глобалізації. *Держава та регіони*. 2010. № 4. С. 89–91.
2. Данильян О.Г., Дзьобань О.П. Інформатизація як атрибут інформаційного суспільства: від ретроспекції до сучасної рефлексії. *Інформація і право*. 2022. № 1 (40). С. 9–20.
3. Ковтун Н. М. Рівні та форми соціальної активності в комунікативному просторі глобалізованого суспільства. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії*. 2018. Вип. 17. С. 41–48.
4. Палеха Ю. І., Палеха О. Ю., Горбань Ю. І. Інформаційна культура / За ред. Ю.І. Палехи. Київ: Видавництво Ліра-К, 2020. 400 с.
5. Прудникова О. Інформаційна культура інформаційного суспільства: філософський вимір. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. № 4 (31). 2016, С. 44–53.

Неминучість свободи людини як складова невизначеності світу

Бойченко М. І.,

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри теоретичної і практичної філософії
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна
boichenko.m@knu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-1404-180X>

Анотація

Невизначеність світу для людини певною мірою визначається способом включеності людини у світ. Свобода як здатність здійснювати свідомий вибір, який визначатиме подальшу поведінку людини, є чинником, який визначає внутрішню і зовнішню визначеність поведінки людини і водночас змінює визначеність чи невизначеність зовнішніх щодо людини подій.

Ключові слова: свобода, визначеність, невизначеність, вибір, обставини.

Abstract

The uncertainty of the world for a person is determined to some extent by the way a person is included in the world. Freedom as the ability to make a conscious choice that will determine a person's further behavior is a factor that determines the internal and external determination of a person's behavior and at the same time changes the determination or uncertainty of events external to a person.

Key words: freedom, certainty, uncertainty, choice, circumstances.

Невизначеність світу для людини зумовлена численними чинниками, серед яких можна розрізняти зовнішні і внутрішні. Свобода людини належить водночас до обох категорій. Як це не дивно і несподівано могло би прозвучати, свобода людини задіяна не лише у детермінації її внутрішніх процесів, але є складовою усіх тих більш масштабних детермінаційних процесів, у які задіяна людина – хоча і далеко не завжди як визначальний їх чинник. Свобода людини може поставати при цьому як спосіб зменшення невизначеності світу, так і як джерело її збільшення. У кожному разі людина не має можливості відмовитися від своєї свободи: чи прагнутиме хтось у такий спосіб зменшити невизначеність, чи збільшити її – так чи так змушений буде здійснювати свою свободу.

Неминучість свободи людини зауважував ще Жан-Поль Сартр, коли стверджував, що «людина приречена бути вільною» [4, с. 53]. Для Сартра це означає, що людина не є підвладною зовнішнім силам як тріска у вирі подій, але що цей вир подій людина завжди сприймає по-своєму і

позиціонує себе залежно від власного вибору, чим, можливо, і не змінює радикально хід цих подій, але однозначно не є їх рабом: для Сартра недоречно стверджувати, що існує якийсь «всенищівний потік, який невблаганно штовхає людину на здійснення певних учинків і тому може слугувати вибаченням... особа відповідальна за свої пристрасті» [4, с. 53]. Втім, вочевидь, не лише внутрішні бурі, які можуть охоплювати свідомість людини, не можна розглядати як непереборні обставини. Увесь світ, яким він є, – можливо, і не такий зручний і привабливий для людини – не може виносити вирок щодо життя людини. Те, що ми зустрічаємо довкола себе, могло би бути витлумаченим як знак – сприятливий або загрозливий, – якому людина мала би підкоритися. Однак, Сартр заперечує потребу і примус такої покори – навпаки, він стверджує, що лише сама людина створює ті чи інші «знаки» з подій, а відповідно, лише вона сама вирішує, що робити у тій чи іншій ситуації. Таке рішення не завжди є свідомим, однак воно завжди є власним рішенням, яке людина або чесно приймає як власне, або ж починає приписувати якимсь «вищим» силам – але це її власна атрибуція, а не реальне існування цих «вищих» сил: людина «сама розшифровує прикмети, причому так, як їй заманеться... людина, не маючи жодної підтримки чи допомоги, приречена щоразу винаходити людину» [4, с. 53]. Це врешті означає, що «людина є ні чим іншим, як її проектом самої себе. Людина існує лише настільки, наскільки себе здійснює» [4, с. 55].

Можемо прийняти цю доволі радикальну настанову як потенційну онтологію людини. Актуально ж ця настанова не виглядає надто реалістичною, оскільки все ж людина не може сама себе повністю створювати чи довільно змінювати – їй доводиться рахуватися як з матеріальним світом, так і з свободою інших людей. Однак, з цього потенціалу народжується припущення, що як проєкт, з урахуванням своїх перспективних можливостей, людина поступово може досягати значно більшого, аніж у даний конкретний момент. Справді, прихильники концепцій трансгуманізму та постлюдства, вочевидь, переконані, що людина може себе змінювати значно радикальніше, аніж це звикли очікувати [5]. Але навіть вони не можуть припускати, що людина може дозволити собі абсолютно усе. Сартр стверджує, що людина може щоразу, у кожній конкретній ситуації змінювати дещо – хоча би навіть і своє ставлення до цієї ситуації – і це матиме цілком реальні матеріальні наслідки, оскільки змінить вчинки цієї людини. І так щоразу знову людина може щось змінювати або ні – на свій власний вибір. Саме тому, за Сартром, «людина завжди незавершена» [4, с. 60]. Відповідно, незавершеною, а отже і неминучою залишається і невизначеність – тією мірою, якою вона залежить від рішень людини.

Втім, якщо Сартр стверджує, що «немає жодного іншого світу, окрім людського – світу людської суб'єктивності» [4, с. 60], то з цим можна погодитися хіба що з психологічного погляду, але навіть у психології, та й у інших науках поготів треба йти далі у виявленні позалюдських джерел визначеності і невизначеності. Адже визначеність – це далеко не завжди лише певність людини щодо якихось обставин, а невизначеність – далеко не завжди відсутність такої певності:

доля людини може бути визначена природними чинниками незалежно від її певності чи навіть обізнаності щодо цих чинників і цієї долі. Сам Сартр згадує інших людей як ту інстанцію, з якою так чи інакше доводиться погоджувати свої вчинки. Згадує він і матеріальний світ – але обговорює його переважно мірою прийняття цього світу самою людиною. Однак, сам він цю тему не розвиває – в усякому разі, для нього воля інших чи природничі обставини не є вирішальними у прийнятті людиною власного рішення.

Наскільки ця позиція є наївною, стає очевидним, якщо звернемося хоча би до ситуації війни, яка створює непереборний примус для людини і значно звужує коридор прийняття нею власних рішень. Водночас, війна значно розширює спектр невизначеностей, які оточують людину, порівняно з її життєвою ситуацією мирного часу. Втім, ці невизначеності людина все ж намагається увести у певні рамки, доки це вдається: так, наприклад, демократичні суспільства прагнуть не втрачати свої ліберальні засади навіть за умов війни [2]. Звісно, гарантувати успіх цих зусиль неможливо, однак, поки їх докладають, завжди є кращі шанси на їхнє втілення. Так, неминучим локальним спалахам ірраціонального прагнуть не дати поширитися на увесь фронт бойових дій, а тим більше на усе суспільство – однак, усі такі спроби локалізувати ірраціональне даються значно важче, аніж за мирних часів.

Однак, війна будь-якої миті може перетворитися на стихію, і тоді утримати її перебіг у певних рамках стає не менш, якщо не більш важко, аніж природні стихії і катаклізми. Звісно, і тут людина прагне побачити для себе можливість досягнути дечого раціонального і використати форс-мажорні обставини війни для здійснення давно назрілих, але радикальних суспільних рішень [1]. Однак, навіть найрадикальнішими рішеннями всередині власного суспільства навряд чи можна суттєво змінити хід війни, який диктує ворог-агресор і його союзники. Втім, це – теж вияв їхньої свободи, яка мала би досягати потрібної їм визначеності, однак врешті-решт більше працює на зростання невизначеності не лише для жертви агресії, але і для самого агресора та його союзників.

Певні межі війни може покласти сама природа – адже не лише у жертви агресії, але й у самого агресора у його війську також є людська втомлюваність і смертність, вичерпність мобілізаційного ресурсу тощо. А якщо взяти навколишній природний світ, то він не завжди створює сприятливі умови для війни: заважати реалізовувати воєнні цілі може і опір рельєфу місцевості, сезонні зміни стану природи тощо. Війна може дещо вплинути і на ці природні обставини, однак суттєво змінити їх не в змозі. Що вже казати про спроможності людини змінювати природу у мирний час, коли суспільство не мобілізує настільки потужно усі свої ресурси: матеріальний світ значною мірою диктує людині свою міру визначеності і невизначеності її життя.

Соціальні аспекти керування невизначеністю людської поведінки доволі вичерпно аналізує і систематизує теорія соціальних систем Нікласа Лумана, яка розглядає соціальну поведінку

людини як детерміновану чинниками подолання неймовірності у цій поведінці досягнути побудови успішної соціальної комунікації [3; 5]. Згідно цієї теорії невизначеність соціальної комунікації є предметом регуляції соціальних систем, а людська свобода доволі жорстко підпорядкована опціям вибору, який надають ці системи. Відповідно, мова йде переважно про визначеність людської поведінки, а невизначеність стосується переважно способу контролю соціальною системою своєї взаємодії з її довкіллям. Тут також невизначеність і ризику кожна соціальна система зокрема і всі вони у своїй єдності допускають лише у певному контрольованому діапазоні, за межами якого починається дисфункціональність соціальних систем.

І все ж, попри те, що тиск зовнішніх обставин на людину – і у вимірі визначеності, і у вимірі невизначеності – нерідко виявляється непереборним, людина, яка теж є частиною природи, здатна чинити власний вплив на неї. У науці цей вплив іменують антропогенним, і він зростає з еволюцією людства. Сумарно значущість цього впливу для людства відстежують учасники так званого Римського клубу [7]. На жаль свобода людства отримує тут зворотній бік визначеності її впливу на природу: хижацьке вичерпування природних ресурсів супроводжується далеко не завжди дружнім впливом людства на своє природне довкілля. Втім, діяльність Римського клубу якраз і спрямована на те, аби стримати цей деструктивний вплив, мінімізувати його і за можливості знайти шляхи його компенсації. Наскільки визначеним буде цей реабілітаційний вплив людства на природу – залежить вже від вибору самого людства, який складається з мільярдів виборів, які здійснює кожен з його представників. Кожна людина з 8 мільярдів жителів планети Земля може збільшити визначеність позитивного напрямку розвитку планетарної екосистеми, або ж відсутністю такого свідомого вибору збільшувати невизначеність подальшої долі людства і кожної людини.

Екологічний приклад наочно демонструє, наскільки людина взаємозалежна з природою, а отже наскільки людська свобода не лише детермінована зовнішніми чинниками, але й сама є чинником детермінації стану свого природного довкілля. І ухилитися від такого вибору і його наслідків стає дедалі важче для кожної людини, адже ці наслідки повертаються з кожним роком для кожної людини все швидше і все очевидніше.

Література

1. Бойченко М. Виправлення іменувань речей: примус війни у освіті і суспільному житті // *Філософія освіти*. 2022. Том. 28(1). С. 11-27. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2022-28-1-1>.
2. Бойченко, М. Війна за умов демократії: межі прийнятності // *Великі війни, великі трансформації, 1918-2018 роки: конфлікти та мир у XX і XXI сторіччях* : Матеріали ІХ міжнародної наук.-практ. конф. (м. Київ, 26-27 листопада 2018 р.) / Укладачі А.А. Мельниченко, П.В. Кутуєв, А.О. Хом'як. К.: НТУУ «КПІ ім. І. Сікорського», 2018. С. 244-247.

3. Бойченко М. Подолання неймовірності соціального досвіду // Філософські проблеми гуманітарних наук. 2014. № 23. С. 23-26.
4. Сартр Ж.-П. “Екзистенціалізм – це гуманізм” / пер. з англ. А. Фурмана // Психологія і суспільство. 2022. № 2. С. 49-65. <https://doi.org/10.35774/pis2022.02.049>
5. Хейлз К. Н. Як ми стали постлюдством. Віртуальні тіла в кібернетиці, літературі та інформатиці / пер. з англ. Є. Марічева. К.: Ніка-Центр, 2013. 426 с.
6. Luhmann N. The Improbability of Communication // International social science journal. 1981. Vol. XXXIII. No. 1. Pp. 122-131.
7. Weizsäcker, E. U. von, Wijkman, A. (2017). Come On!: Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet. A Report to the Club of Rome. New York: Springer. 220 p. <https://doi.org/10.1007/978-1-4939-7419-1>

Філософія успіху як протизвага невизначеності

Чорноморденко І.В.

професор, д.філос.н., завідувач кафедри філософії,
Київського національного університету будівництва і архітектури, м.Київ.

066-260-97-76, hmurii@ukr.net

Анотація: Аналізуючи зміст філософських категорій «Буття», «Пізнання», «Невизначеність», маємо визнати, що буття просякнуте невизначеністю як і пізнання, але якщо пам'ятаючи це, зосередити власні зусилля на вмотивованості, меті, мрії, генерації, - то перед нами (як і після нас) постає визначеність. Зокрема, на думку успішної людини Стіва Джобса «Єдиний спосіб робити чудову роботу – любити те, що ви робите - якщо ви ще не знайшли таке заняття, продовжуйте шукати. Не зупиняйтеся. Як і в усіх сердечних справах, ви зрозумієте, коли точно знайдете його» [1, с.1] і ні за яких умов не припиняти це робити упродовж усього свого життя.

Усі, без виключення досягнення/відкриття/здобутки це і є визначеність, бодай в деякий відрізок історичного часу.

Ключові слова: Невизначеність, визначеність, рух, потяг, мотивація, мета, мрія, генерація, успіх.

Перш ніж вступити в дискусію щодо категорій невизначеності/визначеності, гадаю варто дати означення тому і іншому. Зокрема у філософському словнику відомого філософа Булатова М.О. знаходимо відповідь, а саме: «Невизначеність – відсутність чітких розмежувальних ліній між об'єктами, їх властивостями і станами, між відповідними поняттями і уявленнями» [2, с. 322], тобто допускається існування інших, ще невідомих властивостей і станів.

До прикладу, існує поставлений діагноз лікарем (навіть консилиумом), але завжди є ще щось невідоме/невизначене (якщо є). Тому будь-яке визначення (на разі діагноз) не може бути повним, вичерпним, досконалим (за виключенням правильно визначеного). Натомість у цьому ж філософському словнику Булатова М.О. знаходимо означення визначеності. «Визначеність – будь-яка властивість, котра відрізняє певну річ від іншої» [3, с. 73].

Так історично склалось, що впродовж існування суспільства (а це близько 20000 – 40000 років тому) ця існуюча діалектична єдність, бо саме такою вона є, постійно змінюється і переходить в «своє інше», тобто невизначеність переходить у визначеність – і навпаки. Бо людство впродовж своєї історії розвитку докладало неймовірних зусиль для генерації нового знання (новації, винахід, відкриття, тощо), але, частіше за все, зосереджувалось саме на знаходженні/відкритті нових, раніше невідомих якостей і властивостей об'єкта, тобто визначеності, а, значить, втрата при цьому

невизначеності. А тому невизначеність на сьогодні повсюдно і людство зосереджене на тому, щоб, бодай на деякий час, отримати визначеність.

Гадаю, на разі, варто перейти до переваг над невизначеністю. Що ми маємо робити, аби частіше отримувати визначеність. Перш за все варто згадати вираз Конфуція *«Вибери професію, яку ти любиш, і тобі не доведеться працювати жодного дня в твоєму житті»* [4, с. 1]. Але виходить замало любити свою справу та на думку успішної людини сучасного світу потрібна ще одна якість людського характеру. *«Я переконаний у тому, що половина того, що відділяє успішних підприємців від невдах – це наполегливість».* [5, с. 1]. До прикладу, присвятивши багато років дослідницькій діяльності, винахідник (як з'ясувалось), наполегливо рухався до своєї мети і *«у 1844 році Чарльз Гудеар (Charles Goodyear) відкрив рецепт виготовлення гуми, що не розм'якшується при нагріванні та не стає крихкою при охолодженні. Нова технологія отримала назву вулканізації. Гудеар, багато років безуспішно намагавшись поліпшити якість гуми, у ту пору вкрай примхливого і незручного матеріалу, одного разу нагрів суміш каучуку і сірки на кухонній плиті. Відкриття процесу вулканізації гуми стало поштовхом для розвитку електропромисловості, тому що гума є прекрасним ізоляційним матеріалом. Винахід Гудеара зробив можливим появу сучасного автомобіля»* [6, с. 1]. Відкривши фактично нову властивість гуми (основа – каучук) Гудеар сформував визначеність, завдяки, зауважу, наполегливості. Однак, як з'ясувалось, однієї наполегливості замало. На думку Конфуція потрібно мати ще відвагу позбавитись шкідливих вад, для досягнення мети і успіху. *«Якщо ви хочете досягнути успіху, уникайте шести вад: сонливості, ліні, страху, гніву, бездіяльності і нерішучості»* [7, с. 1].

Усі успішні люди вважають своєю філософією успіху любов і відданість справі якою займаєшся. А з точки зору діалектики *«філософія не зводиться до суми прикладів»*, бо їх можна перераховувати без упину і немає їм числа, тому що це і є наше багатоманітне життя. Хочеться згадати ще одну відому, успішну людину, мецената і філантропа Воррена Баффета котрий також вважає, що *«справжній успіх вимірюється не грошима чи статусом, а любов'ю, якою ми ділимося з іншими»* [8, с. 1].

Гадаю кожна людину в Україні турбує на сьогодні головна невизначеність – війна... І кажуть немає пророка у власній державі. На жаль ми мало вивчаємо філософський спадок наших попередників, котрі, до речі, існуючій невизначеності (перемога чи поразка) вказують на нову властивість, коли буде визначеність, тобто перемога. Це відома і не філософам людина - Григорій Савич Сковорода. Йому належать золоті слова:

«Ми переможемо лише тоді, коли усвідомимо, що за Україну треба не вмирати, а вбивати» [9, с. 1].

Список використаної літератури

1. Стів Джобс. <https://life.nv.ua/ukr/lifestyle/pam-jati-genija-14-vislovljuvannja-stiva-dzhobsa-pro-uspah-liderstvo-i-sens-zhittja-702872.html>
2. Булатов М.О. Філософський словник. – К.: Стилос, 2009. – 575с.
3. Булатов М.О. Філософський словник. – К.: Стилос, 2009. – 575с.
4. Конфуцій <https://rozdil.lviv.ua/aphorisms/search/19/index.php?p=3>
5. Стів Джобс - <https://life.nv.ua/ukr/lifestyle/pam-jati-genija-14-vislovljuvannja-stiva-dzhobsa-pro-uspah-liderstvo-i-sens-zhittja-702872.html>
6. Чарльз Гудеар <https://cikavo.com.ua/pravdyvi-istoriji-pro-henialni-vynahody-lyudstva/>
7. Конфуцій <https://rozdil.lviv.ua/aphorisms/search/19/index.php?p=3>
8. Воррен Баффет <https://vctr.media/ua/vorren-baffet-vvazhaye-shho-spravzhnij-uspah-ne-povyazanyj-z-groshyma-246682/>
9. Г. С. Сковорода <https://rozdil.lviv.ua/aphorisms/search/17/>

Відчуження людини від професії в умовах потенційної невизначеності розвитку інформаційного суспільства

Амма А. В.,

аспірантка кафедри філософії та політології

Житомирського державного університету імені Івана Франка,

(Житомир, Україна)

Анотація. У дослідженні розглянуто різні аспекти цифрової нерівності, пришвидшеної роботизації і автоматизації різних виробництва як основа професійного відчуження людини в умовах інформаційного суспільства. Прямим наслідком цих процесів є зростання технологічного безробіття серед людей або зменшенням рівня оплати їх праці. Проаналізовано вплив «ефекту Матвія» як концентрації успіху через доступ людини до інформації, освіти, до сучасних інформаційних технологій на можливість отримання роботи в умовах потенційної невизначеності у розвитку інформаційного суспільства.

Ключові слова: відчуження, роботизація, діджиталізації, цифрова нерівність, безробіття.

Annotation. The study examines various aspects of digital inequality, accelerated robotization and automation of various industries as the basis for professional alienation of people in the information society. A direct consequence of these processes is the growth of technological unemployment among people or a decrease in the level of their labor remuneration. The author considers the impact of the “Matthew effect” as a concentration of success through a person's access to information, education, and modern information technologies on the possibility of obtaining a job in the context of potential uncertainty in the development of the information society.

Keywords: alienation, robotization, digitalization, digital inequality, unemployment.

В інформаційному суспільстві в умовах постійного зростання використання все більшої кількості інформації закономірно зростає і потреба у поглибленні професійних навичок людини у сприйнятті інформації. Але з іншого боку, від надмірної кількості інформації людина починає відчувати «футурошок» від майбутнього (Ф. Фукуяма), потрапляючи у стан розгубленості, адже надмірна кількість і різноманітність інформації кардинально підвищує кількість можливих альтернативних рішень у різних сферах соціального буття. У підсумку людина впадає у стан невизначеності, відчуження, неможливості прийняти будь-яке рішення. Водночас в інформаційному суспільстві мільйони людей постають перед реальною загрозою втрати роботи

під впливом пришвидшеної інформатизації, діджиталізації і роботизації виробництва та різних сфер обслуговування.

Ще у кінці ХХ століття, як стверджує англійський дослідник К. Мей, у концепціях інформаційного суспільства сформувалася доволі суперечлива позиція, що загрози працевлаштуванню працівників в умовах заміщення їх праці технологіями є тимчасовими і в перспективі вони будуть подолані. Зокрема такі оптимістичні тенденції знаходимо у працях Н. Негропонта, який зауважував, що до 2020 року найбільшим роботодавцем «індивіда стане сам індивід». І це, начебто, дасть можливість працівникам самим обирати, «як та де вони працюватимуть, контролюватимуть свої інтелектуальні ресурси, зосереджуючись на набутті нових навичок праці та розв'язанні індивідуальних потреб» [1]. Утім, на нашу думку, це може відбуватись лише тоді, коли праця і місця роботи для людей ще залишаться у належній кількості. І з цією проблемою навряд чи зможе і захоче справитись приватний капітал.

«Резервна армія роботів», за слушним висновком української дослідниці Н.Резнікової, «буде витіснити людську робочу силу з секторів виробництва, де можлива легка і швидка автоматизація, у сектори економіки, більш стійкі до автоматизації. Ці процеси і можна назвати «цифровим витісненням» [2, с.52]. Якраз інформаційна сфера, а саме цифрові ЗМІ, соціальні платформи, де реалізація професійної діяльності і спілкування між людьми на сьогодні вже часто відбувається за допомогою ботів, стають секторами, в яких найбільше простежується цифрове витіснення. У підсумку це супроводжується зростанням безробіття серед людей і зменшенням рівня оплати праці людей та її знеціненням. У такий спосіб людина в інформаційному суспільстві все більше постає перед загрозою втрати не лише роботи у теперішньому, а й зникнення цілих кластерів професій у майбутньому.

Доречним у зв'язку з цим є звернення до дослідження «Професії, які зникають: трансформація ринку праці в умовах модернізаційних викликів постіндустріального суспільства» (2022) групи науковців на чолі з Н. Ковтун. У ньому зазначено, що у наступні десятиліття відбуватиметься «зміщення» професій «у сферу Інтернету. Відтак, до назви багатьох професій можна буде додати формулювання «інтернет», наприклад «інтернет-маркетолог», «інтернет-психолог», «інтернет-лектор» та ін. Під впливом прискореної роботизації і діджиталізації під загрозою зникнення опиняться професії і робочі місця, пов'язані з монотонною емпіричною інтелектуальною роботою, яка не потребує творчого мислення» [3, с.26]. До таких професій належить, як робота офісних працівників, службовців, які оформляють різні типи документів, так і діяльність архіваріусів і бібліотекарів.

У контексті цього австрійський дослідник Л. Шльогль звертає увагу, що автоматизація виробництва, а відтак і цифрове витіснення робочої сили, як не парадоксально, пришвидшено відбувається не у торговельних секторах, а в галузі транспорту. І якщо говорити про Південно-Східну Азію, то цифрове витіснення охоплює там, насамперед, сферу рутинної роботи, яка

тривалий була час прихистком для роботи людей, а не машин [4, р.16]. У випадку, якщо вартість автоматизованого та роботизованого робочого місця стає нижчою за заробітну плату робітників і витрати на їх соціальний захист, створюється надлишок робочої сили і зазвичай людина відчувається від робочого місця і навіть своєї професії. У підсумку формується новий кластер технологічного безробіття. В таких умовах навіть плани і розмови про потенційне упровадження роботизованих або автоматизованих систем можуть спричинювати падіння заробітної плати для людей.

Відчуження людини від праці і професії в умовах інформаційного суспільства співвідноситься з феноменом «ефекту Матвія». Вказаний термін, за твердженням українського дослідника Я. Притули, був введений у науковий обіг Робертом Мертоном. У широкому розумінні «ефект Матвія» характеризує ситуацію, коли «багатий стає багатшим, а бідніший стає біднішим», в якій відбувається «акумулювання успіху в часі». Безпосередню назву термін отримав від найменування притчі про таланти людини з Євангелія від Матвія 25:29 [5]. «Ефект Матвія» прямо співвідноситься з індексом (принципом) В. Парето, за яким у більшості суспільств лише 20 % громадян володіють 80 % багатств держави а 20 % злочинців здійснюють 80 % злочинів та ін.

В інформаційному суспільстві перевагою для концентрації успіху стає доступ до інформації, рівень освіти, компетенцій, рівень інформаційних технологій. Так, значно більші шанси бути опублікованим у престижних журналах, які входять у науково-метричні бази Scopus і WOS, мають дослідники з престижних західних університетів та лабораторій, які вже мають публікації на цих платформах і достатньо високі індексації попередніх публікацій Це саме стосується і доступу до інформації та технологій різних країн. Країни периферії і напівпериферії з високим рівнем корупції, з низьким рівнем розвитку освіти мають набагато менші шанси залучити інвестиційні кошти на розвиток високотехнологічних виробництв. У підсумку такі країни остаточно потрапляють у «пастку бідності», з якої дуже важко вийти.

Висновки. Під впливом цифрової нерівності, пришвидшеної роботизації і автоматизації різних сфер виробництва і послуг людський в інформаційному суспільстві капітал «швидко старіє» і втрачає свою цінність. У зв'язку з цим мільйони людей постають перед реальною проблемою втрати роботи і навіть зникнення цілих кластерів професій. В інформаційній сфері, а саме цифрових ЗМІ, соціальних платформах, де реалізація професійної діяльності і спілкування між людьми вже часто відбувається за допомогою ботів, простежується цифрове витіснення і, як наслідок, зростання безробіття серед людей або зменшення рівня оплати їх роботи. У підсумку формується новий кластер технологічного безробіття. В інформаційній сфері відчуження відбувається через посилення «ефекту Матвія», що характеризує ситуацію, коли «багатий стає багатшим, а бідніший стає біднішим». В інформаційному суспільстві важливою перевагою для концентрації успіху стає доступ людини до інформації, рівень освіти, компетенцій, рівень

інформаційних технологій. При цьому на маргінесі професійної затребуваності залишаються ті люди, які з різних причин не мають доступу до означених переваг.

Список літератури

1. Мей Кристофер. Інформаційний капітал, власність і робоча сила. Наука. Техніка. Суспільство. 19.04.2013. URL: <https://commons.com.ua/uk/informatsijnij-kapital-vlasnist-i-ro/> (дата звернення: 18.06.2024).

2. Резнікова Н., Булатова О., Іванченко О. Цифровий розрив чи цифрова нерівність? Нові виміри глобальній асиметрії соціально-економічного розвитку і міжнародної торгівлі в умовах техноглобалізму // Вісник Маріупольського державного університету. Серія Економіка. 2023. – № 13 (25). – С.45-57. DOI:10.34079/2226-2822-2023-13-25-45-57

3. Kovtun N. M., Polishchuk O. P., Kovtun Yu. V. Disappearing professions: labor market transformation in the condition of modernization challenges of post-industrial society // Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Philosophical Sciences. – Vol. 1 (91). – 2022. – P. 17–29. DOI 10.35433/PhilosophicalSciences.1(91).2022.17-29

4. Schlogl, Lukas. Leapfrogging into the unknown: The future of structural change in the developing world. // WIDER Working Paper, No. 2020/25. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/229249/1/wp2020-025.pdf> (дата звернення: 02.09.2024).

5. Притула Я. Ефект Матвія. 26 Квітня, 2021. URL: <https://ucu.edu.ua/news/efekt-matviya/> (дата звернення: 27.08.2024).

Волонтерство як шлях подолання безробіття в умовах невизначеності перспектив розвитку ринку праці (філософська оцінка)

Ільюк О.Є.,

аспірант,

Український державний університет імені Михайла Драгоманова,

м. Київ, Україна

<https://orcid.org/0009-0002-0796-8797>

Анотація. Розглянуто роль волонтерського руху у подоланні стану невизначеності, у якому перебуває сучасний ринок праці. Оскільки пряма конкуренція людини з Штучним Інтелектом втрачає сенс у все більшій кількості професій, волонтерська діяльність виявляється все більш привабливою альтернативою для сучасних працівників, порівняно з безробіттям і неможливістю займатися традиційною професійною діяльністю.

Ключові слова: волонтерство, безробіття, невизначеність, ринок праці, Штучний Інтелект.

Annotation. The role of the volunteer movement in overcoming the state of uncertainty in the modern labor market is considered. As direct human competition with Artificial Intelligence loses its meaning in an increasing number of professions, volunteering is becoming an increasingly attractive alternative for modern workers, compared to unemployment and the inability to engage in traditional professional activities.

Keywords: volunteering, unemployment, uncertainty, labor market, Artificial Intelligence.

Філософія невизначеності має свої напрями прагматичного застосування, які визначаються сферами інтересу філософії як практичної філософії. До таких традиційних сфер, безумовно, належить філософія господарства, політична філософія, філософія права, філософія освіти та інші сфери. На їхньому перетині виявляється проблема філософського осмислення тенденції суттєвого зростання ролі волонтерських рухів у розвитку сучасного громадянського суспільства.

У сучасному світі зростає загроза суттєвого скорочення глобального ринку праці. Основною причиною є розвиток автоматизації виробництва і заміна людей роботами у все більшій кількості професій. Якщо раніше роботів розглядали як серйозних конкурентів у традиційних видах трудової діяльності, то чим далі, тим більше роботизація витісняє людей також зі сфери послуг – освіти, медицини, торгівлі, транспорту, страхування, індустрії розваг і, звісно, з

інформаційної галузі. Бурхливий розвиток технологій Штучного Інтелекту (ШІ) у останні роки лише прискорив ці процеси. Змагатися з ШІ чимдалі, тим менш перспективно, а тому для людини краще шукати інше застосування своїх зусиль, аніж традиційний ринок праці. Волонтерство постає як майже невичерпний напрям, куди людство може перенаправити значну частину своїх трудових ресурсів. Для того, щоби цей рух не відбувався стихійно і неконтрольовано, породжуючи нові ступені невизначеності, варто досліджувати з філософських позицій його ціннісні засади, пізнавати мотивацію волонтерства та враховувати її у плануванні відповідних суспільних політик [2].

Пропонуємо розглянути волонтерство у парадигмі «обхідних шляхів», які концептуалізує як стратегію практичного розв'язання складних проблем британський професор з Оксфордського університету Пауло Савагет у своїй книзі «Чотири обхідні шляхи: стратегії від найсміливіших організацій світу для вирішення складних проблем» [3]. До таких обхідних шляхів Савагет відносить: дії «заднім ходом», «лазівкою», «обхідним шляхом» і «найкращим наступним». Тією чи іншою мірою, волонтерство звертається до усіх цих шляхів, адже волонтери також намагаються максимально оптимально використати мінімальні наявні ресурси – так, як моделює ситуацію дій для тих соціальних спільнот, які виявилися у найскрутніших обставинах, але не втратили волі до боротьби і застосували творчий підхід до розв'язання тих проблем, які видавалися нерозв'язними.

На сьогодні багато країн Європи мають прихований прекаріат: адже більшість громадян, хоча й працює, але нерідко лише частково і при цьому отримує від держави багато різних варіантів фінансової допомоги. Особливо поширена соціальна допомога у вигляді різних виплат від держави у скандинавських країнах – скандинавських у широкому розумінні («Nordic»), яке охоплює також і Данію, Ісландію та Фарерські острови: «Грошова соціальна допомога слугує або заміною інших джерел доходу, або доповненням до дуже низьких особистих доходів. Вона також може бути надана у зв'язку, наприклад, із лікуванням зубів чи іншим лікуванням, потребою в окулярах чи допоміжних пристроях у домі та для покриття витрат на переїзд. Допомога на інші цілі може надаватися відповідно до потреби, наприклад, для покриття необхідних витрат на життя» [1]. Таким чином, держава не лише створює м'яку подушку допомоги по безробіттю, але й допомагає тим, хто вже працює. Однак, надто розширені програми державної допомоги по безробіттю спровокували масові зловживання такою допомогою, коли цілком працездатні люди віддавали перевагу стриманому споживанню на умовах безробіття – відмовляючись від хороших заробітків, але на умовах дуже напруженої праці, яка до того ж не завжди приносила робітникам задоволення.

Навіть якщо суспільство буде сплачувати таким безробітним регулярні виплати на кшталт щомісячної державної соціальної допомоги, це ще далеко не гарантує їхню лояльність до держави та зменшення їх потенційної небезпечності для суспільства. Адже бездіяльність легко породжує фрустрацію і невдоволення не лише собою, а й усіма оточуючими.

Але вивільнення з безпосереднього процесу праці людей зовсім не обов'язково має робити з них бунтівників, екстремалів і екстремістів. Ці люди можуть займатися волонтерством. Дійсно, волонтерство – це не лише вияв вільної волі і можливість працювати в своє задоволення, не озираючись на те, чи буде роботодавець обмежувати можливості людини, або навпаки примушувати її робити те, що вона вважає неправильним або небажаним для себе. Волонтерство це завжди і бажання побудувати нові інституційні зв'язки на противагу надмірно бюрократизованим і злочинно корумпованим наявним у суспільстві. І це не пусте резонерство, а діяльна проактивна соціальна позиція. Волонтерство слід розглядати як все більш потужний чинник інституційного конструювання і базованих на ньому глибоких соціальних реформ.

Список використаної літератури

1. Editorial. Generation Z is unprecedentedly rich. Millennials were poorer at this stage in their lives. So were baby-boomers // The Economist. Apr 16th 2024. URL: <https://www.economist.com/finance-and-economics/2024/04/16/generation-z-is-unprecedentedly-rich>.
2. Плиук, О. У. Freedom as a Key Value of the Volunteer Movement // Anthropological Measurements of Philosophical Research. 2023. Vol. 24. Pp. 27–36. <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i24.295308>
3. Savaget, P. The Four Workarounds: Strategies from the World's Scrappiest Organizations for Tackling Complex Problems. US: Flatiron Books, 2023. 304 p.

Невизначеність: виклики часу

Наталія СВІТЛА,

здобувач кафедри філософії КНУБА,

м. Київ, Україна

ORCID ID: [0009-0005-1650-7628](https://orcid.org/0009-0005-1650-7628)

e-mail: svitla_natalia@ukr.net

Анотація. Аналізуючи сучасні наукові дослідження, нами висвітлено ключові аспекти адаптації суспільства щодо категорії «Невизначеність». На прикладі культурних моделей представлено, як суспільство й кожна особистість зокрема сприймають невизначеність та яким чином знаходять відповідне рішення щодо викликів сучасного світу.

Ключові слова: невизначеність, толерантність, соціокультурний аспект, адаптація, стабільність, культурна модель.

Невизначеність супроводжує світ, вона невід’ємна частина людського досвіду. Ще давньогрецький філософ Геракліт є автором відомого виразу: «Усе тече, усе змінюється». Сучасний світ – це постійні зміни, що породжують невизначеність у всіх сферах життя: економічному, політичному, соціальному, культурному. Невпинні зміни створюють ситуації, в яких невизначеність стає невід’ємною умовою існування й лише вчасне втручання особистості щодо нових реалій, визначає стійкість (резильєнтність) не тільки кожного індивіда, але й суспільства загалом.

У цьому контексті здатність людей толерувати невизначеність стає важливим чинником адаптації до неї, саме прийняття цієї невизначеності як природне й неминуче, формує здатність на подальше життя без надмірного страху, стимулює бажання до розвитку та дій.

У психологічній літературі толерантність до невизначеності описується як здатність ефективно діяти в ситуаціях, коли майбутнє не є очевидним. Про складність і багатогранність невизначеності та проблеми толерантності до невизначеності свідчить велика кількість досліджень зарубіжних й українських науковців, серед яких С. Баднер, А. Гусев, О. Лукавицька, Н. Нортон, Є. Носенко, С. Максименко та ін. Психологічний аспект формування толерантності до невизначеності міститься в дисертаційному дослідженні С. Хілько [1, с. 97].

Толерантність до невизначеності формується залежно від внутрішньої саморегуляції, загально-прийнятих культурних норм, соціальних практик тощо. Невизначеність це не лише психологічна складова, вона має глибокий соціокультурний аспект.

На невизначеність люди різних культур реагують по-різному. Саме культурні контексти відіграють вирішальну роль у тому, як люди реагують на відчуття невизначеності. Зрозуміти, до прикладу, її можна за визначенням Герта Хофстеде, розробника теорії культурних вимірів, що детально проаналізовано в статті О. Пришляк [2, с. 80].

Зокрема, дослідник описував вплив культури суспільства на індивідуальні цінності його членів, і як ці цінності впливають на їхню поведінку. За Г. Хофстеде існує шість показників національних культур: індекс дистанції влади; ступінь інтеграції людей у систему суспільних відносин на основі співвідношення індивідуалізму й колективізму; вимір, що передбачає соціальну роль протилежних статей у суспільстві; дистанціювання влади; ставлення до невизначеності, довгострокова орієнтація та поблажливість проти самообмеження. Соціокультурні аспекти, такі як релігія, історичний досвід, політична система й економічна стабільність безпосередньо впливають на рівень толерантності до невизначеності в суспільстві. Культурні моделі визначають те, як суспільство сприймає невизначеність і як воно справляється з викликами сучасного світу.

На нашу думку, вимір ставлення до невизначеності базується на тому, що всі культури можна поділити за ставленням їхніх громадян до майбутнього, яке може бути невизначеним. Представники культур з високим ступенем страху до невизначеності намагаються уникати ситуацій неясності шляхом різних правил, ритуалів, заборон тощо, що має зберегти віру в абсолютну істину й попередити небезпеки в майбутньому. Такі соціуми характеризує підвищена потреба до чітких письмових підтверджень, інструкцій, розкладів, графіків і всього іншого, що має забезпечити дієздатність та життєздатність у суспільстві. До країн, в яких спостерігається завищений страх перед невизначеністю, належать: Португалія, Греція, Японія, Німеччина та інші.

Культури з низьким рівнем страху до невизначеності легше сприймають непередбачувані повороти долі й ставляться до цього як до пригод або експериментів. Вони цінують ініціативу, гнучкість у прийнятті рішень, інноваційність мислення в цілому. До таких країн відносять Швецію, Данію, Норвегію, Ірландію, Фінляндію, Нідерланди, США та ін. Натомість у культурах із низьким рівнем уникнення невизначеності, таких як Сінгапур або Данія, люди більш схильні до прийняття ризику, відкритості до нових ідей і гнучкості. Невизначеність сприймається як можливість для розвитку й інновацій. Важливу роль у таких суспільствах відіграють норми, що підтримують креативність, експерименти й багатоваріантність тощо.

У країнах з авторитарними режимами або сильною традицією контролю, таких як Китай, Іран, росія, існує тенденція до обмеження свободи дій громадян, щоб уникнути хаосу й

забезпечити стабільність. Але це врешті решт обумовлює процеси, які призводять до непередбачуваних катастрофічних наслідків і глобальних криз, зокрема таких як військова агресія.

У сучасному глобалізованому світі, світі технологічних змін, толерантність до невизначеності стає все більш важливою. Зростання рівня загрози, взаємопов'язаність економік і культур спричиняє ситуації, коли невизначеність стає постійним елементом соціального життя. У таких умовах, соціальні системи, які більш толерантні до невизначеності, можуть демонструвати кращу здатність до адаптації та інновацій.

Як приклад, національна згуртованість перед викликами. В умовах триваючої третій рік поспіль повномасштабної війни, українське суспільство довело свою значну стійкість у форс-мажорних обставинах до зовнішніх шоків і викликів, а також високий ступінь адаптивності й ініціативності навколо ідеї непорушності суверенної та незалежної Української держави. Досягненню цього сприяв значний сплеск суспільної солідаризації – громадської єдності й гуртування в спротиві воєнному вторгненню росії, що стало ознакою остаточного становлення українського громадянського суспільства перед лицем безпрецедентної воєнної загрози [3, с. 1].

Саме готовність до дій в умовах невизначеності має прямий вплив на соціальну стабільність. Країни й культури, які активно прагнуть уникати невизначеності через контроль і встановлення певних правил, можуть стикатися з ризиком консерватизму та втрати інноваційного потенціалу. Водночас, надмірна толерантність до невизначеності може призвести до кризи ідентичності. Оптимальним підходом є баланс між прагненням до стабільності й готовністю приймати невизначеність як неминучий аспект сучасного життя.

Толерування невизначеності – важливий соціокультурний процес, який відображає загальні настрої і цінності суспільства. Культурні моделі визначають, як саме суспільства реагують на виклики невідомого і яким чином їхні члени адаптуються до незворотних змін.

У глобалізованому світі толерантність до невизначеності стає одним із ключових чинників соціокультурної адаптації для успішного розвитку суспільства. Взаємодія культур і комунікацій, міжнародні економічні зв'язки та технологічні інновації створюють ситуації для постійних змін і трансформацій.

Список використаної літератури

1. Хілько С. Психологічні умови формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів. Київ, 2018. 279 с. Режим доступу: http://ipood.com.ua/data/avtoreferaty_i_dysertatsii/2018/HILKO_diser_new_pas.pdf
2. Пришляк О. Аналіз теорії культурних вимірів Г. Хофстеде. Режим доступу: <https://is.gd/Nizpxh>
3. Соціальний діалог як інструмент повоєнної солідаризації та оновлення суспільного діалогу в Україні. Київ, 2024. 20 с.

Визначеність знання та освітні невизначеності

Ратніков В. С.,

*професор, доктор філософських наук,
професор кафедри філософії та гуманітарних наук Вінницького
національного технічного університету, м. Вінниця, Україна*

sozon1948@ukr.net

Заглада В. М.,

*доцент, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та
політології Житомирського державного університету імені Івана Франка,*

м. Житомир, Україна

viktor_zaglada@ukr.net

Анотація. Феномен невизначеності проаналізовано з філософських позицій властивостей знання (особливо в освіті). Обговорюється роль визначення як логічної процедури, що знижує можливий негативізм через невизначеність знання. Розглянуто зв'язок понять невизначеності та складності; стверджується, що складність у деяких ситуаціях може бути підставою невизначеності.

У статті представлені конкретні приклади невизначеностей в освіті. Показано, що невизначеності не слід розглядати як підставу занепокоєності в освіті, що при незначному доопрацюванні успішно працюючих освітніх моделей можна не лише долати ці невизначеності, але і здобувати завдяки такому подоланню нову якість освіти і нові її перспективи.

Ключові слова: невизначеність, освіта, складність, наукова картина світу.

Annotation. The phenomenon of uncertainty is considered from a philosophical standpoint properties of knowledge (especially in education).

The role of definition as a logical procedure that reduces possible negativism due to the uncertainty of knowledge is discussed. The relationship between the concepts of uncertainty and complexity is considered; it is argued that complexity in some situations can be the basis of uncertainty.

The article presents specific examples of uncertainties in education. It is shown that uncertainties should not be considered as a reason for concern in education, that with minor refinement of successfully working educational models, these uncertainties can be overcome.

Keywords: uncertainty, education, complexity, scientific picture of the world.

Останнім часом, у зв'язку зі значним ускладненням світоустрою, про невизначеність говорять дедалі частіше. Зазвичай з невизначеністю мають справу, коли стикаються в певній ситуації з неясністю, нечіткістю будь-якого об'єкта або повідомлення, і ці неясності та нечіткості часто заважають подальшому просуванню у пізнанні чи нашій діяльності, поведінці загалом. Із такими невизначеними ситуаціями людина стикається на кожному кроці. Проте, численні види невизначеностей та їх досить актуальні описи ще досить нечасто стають предметом філософського аналізу. Однак, саме філософський зріз феномена невизначеності, тим більше стосовно освіти, майже зовсім не розглядався у філософських публікаціях. Тому ми маємо розглянути цей феномен саме з філософських позицій і переважно у сфері освіти.

У сучасній освіті невизначеність має місце як стосовно світу, так і стосовно знання про нього, тобто знання як однієї із найважливіших складових освіти. Невизначеність сьогодні розглядають як характерну особливість світоустрою поряд із його складністю, нелінійністю, нестабільністю, нестійкістю тощо. Оскільки ці характеристики являють собою найбільш суттєві особливості сучасного світоустрою, то відобразити ці світові новації у свідомості здобувачів – це одне з найважливіших завдань освіти. Його вирішують в основному дисципліни природничого циклу. Тому тут ми матимемо на увазі, головним чином, природничу освіту.

За часів давнини знанню протистояла думка, насамперед через свою недосконалість, незрілість. Філософія відстежує цю недосконалість і має щодо цього потужний інструментарій у вигляді відповідних категорій і методів. Епістемологія – одна з тих дисциплін, що виконують цю шляхетну функцію. У філософії для неї використовують іншу назву – "теорія пізнання". Своїми категоріями та принципами вона узагальнює тисячолітній пізнавальний досвід людства. Цей досвід дозволив їй виробити такі фундаментальні категорії, як "об'єкт", "суб'єкт", "істина".

Освіта як процес – це взаємодія систем найвищого рівня організації та складності. Центральне місце в цьому процесі займають особистість, культура та суспільство. Для розкриття цього процесу слід враховувати складність психіки особистості, яка (складність) збільшується багаторазово під час розгляду культури та суспільства. Разом з тим, існують різні моделі освіти, які розкривають деякі аспекти цієї взаємодії і відповідно до цього будують освітній процес.

Система освіти має принаймні три компоненти: по-перше – зміст (чому навчати); по-друге – методи (як навчати); по-третє – цілі (навіщо навчати). Зміст, методи та цілі освіти повинні ґрунтуватися на сучасних досягненнях науки для того, щоб: 1) підготувати індивіда до професійної діяльності та життєдіяльності взагалі, та 2) сформувати нове світобачення, світогляд з відповідною науковою картиною світу, адекватною змісту науки на даному історичному етапі її розвитку.

Досягнення пріоритету підвищення якості природничої освіти ставить проблему трансформування сучасного природничого знання в контекст новітньої освіти.

Взагалі кажучи, існує безліч різноманітних невизначеностей, багато з яких можуть створювати перешкоди. Із деякими з них ми познайомимось у цьому повідомленні.

Багато викладачів нарікають на те, що у нашій освітній практиці явно недостатньо уваги приділяється викладанню логіки. Це помітно у магістрантів, коли вони часто нездатні чітко і доказово викладати свої думки, що, безперечно, шкодить майбутнім фахівцям, породжуючи невизначеності, які заважають. Чи не останню роль тут може відігравати та обставина, що здобувачі не вміють давати точні визначення поняттям, які вивчаються, досліджуються. Особливо це важливо у ситуації невизначеності під час запровадження нового поняття на тлі близьких за значенням слів природної мови. Бо, дійсно, невизначеність можна подолати, якщо дати поняттю, що вводиться, чітке і адекватне визначення.

У своїх дослідницьких практиках наука також дедалі частіше стикається з феноменом невизначеності. Дедалі активніше входження науки у сферу невизначеного, можливого, складного, нелінійного породжує в деяких радикально (лінійно), категорично мислячих авторів зростання недовіри до науки і навіть антисцієнтистські настрої.

Загальновідомо, що успіхи цивілізації багато в чому визначаються прогресом науки та технологій. Розвиток самої науки істотно залежить від адекватного ставлення до неї суспільства. Ставлення це складається з багатьох складових, серед яких освіта є однією з провідних. Формування наукової картини світу і, зрештою, світогляду відіграє тут найважливішу роль.

Коли ми говоримо про невизначеність, то насамперед маємо відсутність визначеності, тобто маємо ситуацію, яку не можна чітко, ясно визначити. З філософського погляду, маємо на увазі онтологічну чи епістемологічну невизначеність. Наприклад, у першому випадку ми маємо на увазі уявлення про детермінізм, які не дають нам вказівки ні на місцезнаходження досліджуваних об'єктів, ні на їхню причинну обумовленість, а також не в змозі помістити їх у якусь пояснювальну процедуру.

Коли говоримо про невизначеність у епістемологічному аспекті, то, можливо, відчуваємо труднощі, коли стикаємося з різноманіттям можливих шляхів дослідження, тобто із відсутністю точної методології.

Визначеність – це наявність (явна чи неявна) визначення ключових понять відповідного мовного контексту. Тоді невизначеністю можна називати відсутність такої можливості або іншого засобу прояснення сенсу та значення ключових понять.

Одне з найважливіших завдань освіти в Україні – це формування у здобувачів стійкої світоглядної позиції, адекватної сучасному рівню розвитку науки та суспільства. Таку позицію багато в чому здатне забезпечити освоєння сучасної наукової картини світу. Зі стійкістю ми

пов'язуємо, наприклад, здатність носія такої позиції витримати аргументовану та доказову суперечку з носієм альтернативної світоглядної позиції.

Існує думка, що спектр невизначеностей дуже і дуже широкий, що він охоплює основні сфери буття та пізнання. Ця широта корелює зі складністю світу, яка дедалі збільшується. При цьому можна сказати, що світ постає невизначеним через свою надмірну складність. Така позиція знайшла своїх прихильників, наприклад, у особі відомого сучасного соціолога Рональда Барнетта, який довго займався проблемою невизначеності. За його словами, наш світ є невизначеністю, тому що він постає перед нами як надто складний, або як сказав би він сам, – "надскладний" [1; 2]. Його специфічна складність відрізняється від простої складності тим, що вона – не кількісна, як у "великих" кібернетичних системах, а багаторівнева та багатоякісна. Тому Р. Барнетт, можливо, погодився б з тим, що складність є онтологічною основою невизначеності.

Ситуації з невизначеністю настільки поширені в сучасній дійсності (і в освіті в тому числі), що деякі автори навіть наділяють (нехай і не завжди обґрунтовано) поняття "невизначеність" статусом принципу. Вперше, як відомо, це сталося, щоправда, цілком обґрунтовано, зі знаменитим принципом Гейзенберга, який став основним онтологічним (а також епістемологічним) принципом квантової фізики.

Поряд зі знайомством із широким різноманіттям невизначеностей стосовно освіти, також зупинимося на питанні про їх сприйняття. Бо це питання особливо важливе у практичній освіті, наприклад, у ситуаціях освоєння нового знання. Взагалі, ставлення до невизначеності є однією з особливостей особистості здобувача та/або викладача. Воно може бути позитивним або негативним, і може впливати на негативне (або позитивне) сприйняття ситуації невизначеності. Зокрема, психологи звернули увагу на те, що, наприклад, невідомість, навіть страх щодо невизначеності викликає у людини демотивацію в досягненні мети, і часом навіть може блокувати наші бажання.

Феномен невизначеності може породжувати негативні емоції у викладачів, і ці емоції можуть впливати на характер їх діяльності. Цей вплив може виходити від навколишнього середовища, від ЗМІ, від керівництва освітніми установами тощо. У сучасній ситуації військового стану у нас в Україні такий вплив може виявитися і часто виявляється негативним.

Позитивний вплив невизначеності на здобувачів може спонукати їх до додаткової можливості проявити себе, уміння бути активними у власних діях тощо. Адже невизначеність можна подолати багато в чому, якщо дати чітке визначення поняття, яке невизначено пов'язане з ключовими поняттями обговорюваного контексту. В зв'язку з цим зауважимо, що, наприклад, Деніел Канеман був одним із перших, хто стверджував, що доведеться очікувати навіть ірраціональної поведінки людини в умовах тривожної її невизначеності.

Питання про те, наскільки невизначеність впливає на сприйняття матеріалу, що викладається, може виникнути при розгляді ситуації знайомства здобувачів із новою темою. При

цьому корисно буде обговорити статус невизначеності, в яку потрапляє здобувач під час переходу від психічної ситуації сумніву у процесі знайомства з новим матеріалом до ситуації щодо відносно впевненого розуміння. Тут, на наш погляд, доречно скористатися досвідом аналізу подібного процесу, який свого часу провів відомий американський філософ Чарльз Пірс. Мається на увазі його "концепція сумніву-віри", яка згодом стала досить популярною [3, р. 58]. Критикуючи картезіанство, Ч. Пірс розробив концепцію формування віри-переконання як подолання сумнівів.

Уявімо ситуацію, коли наш здобувач отримав незнайомий текст із нової теми і багато чого в ньому не зрозумів. Можна припустити, що він впав у якийсь психічний дискомфорт через сумніви, що наринали в його свідомості. Реконструюючи дану ситуацію в рамках концепції Пірса, можна стверджувати, що при переході від сумніву, який спочатку відчуває наш здобувач, коли багато чого не розуміє із тексту, що вперше побачив, він набуває стану невпевненості. Іншими словами, суб'єкт у стані сумнівів поринає у ситуацію невизначеності, в якій він втрачає колишній психологічний комфорт. У цьому невизначеність створює, на думку Ч. Пірса, нестабільну, нестійку ситуацію сприйняття, коли суб'єкт неспроможний з упевненістю "подумки охопити" об'єкт, що сприймається. Досліджуючи цю ситуацію, Ч. Пірс вказував, що сумнів спонукає суб'єкта до дії щодо зміни дискомфортної для свідомості ситуації. Зусилля, спрямовані на подолання сумніву і досягнення впевненості, Пірс називав розумовою діяльністю, і вона мобілізує креативну здатність суб'єкта. Орієнтація суб'єкта від сумніву до впевненості – це, як вважав Ч. Пірс, характерна особливість активного, творчого суб'єкта на шляху до здобуття в майбутньому стану переконаності і світоглядної стабільності.

На думку багатьох психологів, сприйняття невизначеності як нейтрального, невід'ємного феномену, який у принципі є у житті людей, може допомогти не зациклюватися на складностях навколишнього світу.

Висновок. У цьому плані може виникнути питання: а чи варто боротися з невизначеністю освіти? Позиція здорового глузду схиляється до того, що боротися, мабуть, не варто; нерідко виникають ситуації навіть толерантного ставлення до невизначеності. Швидше за все, треба сприймати цей феномен як даність, як особливу реальність, і пристосуватися до неї; наприклад, модифікувати навчальні програми таким чином, щоб вони були ефективнішими в умовах невизначеності.

Література:

1. Barnett R. Imagining the University. *International Higher Education*. №71. 2013. P. 6–8.
2. Barnett R. *Conditions of Flexibility: Securing a more responsive higher education system*. York: The Higher Education Academy, 2014.
3. Peirce C. S. *The Collected Papers of Charles Sanders Peirce*. Vol. 5. Ed. by C. Hartshorne, & P. Weiss. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1931.

ОСОБЛИВОСТІ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ПРИ ВИБОРІ ПРОФЕСІЇ

Замрозович-Шадріна С.Р.,
доктор педагогічних наук, професор
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника
svetlana15050@ukr.net
Україна, м. Івано-Франківськ

Анотація. Автор розкриває сутність поняття «невизначеність», причини створення ситуації невизначеності, а також розкриває особливості невизначеності при найважливішому життєвому виборі особистості – виборі професії.

Ключові слова: ситуація невизначеності, життєва ситуація, життєві сфери, життєвий простір особистості.

Annotation. The author reveals the essence of the concept of "uncertainty", the reasons for creating a situation of uncertainty, and also reveals the features of uncertainty in the most important life choice of an individual – choosing a profession.

Key words: life situation, situation of uncertainty, areas of life, life space of individual.

У всіх сферах життєдіяльності людина може перебувати в особистій, професійній, культурній, економічній, політичній чи соціальній невизначеності. Найбільш важливими є соціально-економічна, власного здоров'я та професійна сфери. Часто ситуація невизначеності поєднується з сильними негативними емоційними переживаннями (страхом, хвилюванням, тривогою, панікою, розгубленістю, сумнівом, невпевненістю, дискомфортом) від яких особистість починає страждати. Інколи невизначеність може викликати і позитивні емоції – задоволення, впевненість і віра у власні сили, захоплення.

Аналіз наукових джерел і наші спостереження переконливо доводять, що серед причин створення ситуації невизначеності є ситуації правильного вибору, прийняття відповідного рішення в житті, можливість декількох варіантів і неможливість вибору серед них; суперечність внутрішніх сторін особистості, її точок зору і пріоритетів, протистояння її в ціннісно-смысловій та мотиваційній сфері, нерозуміння власного внутрішнього світу та неусвідомлення бажань і цілей; невміння спланувати свій час, нечіткість у плануванні та передбаченні результату і наслідків своїх дій; невідомість певної ситуації та невідповідність уявленням про неї, брак життєвого досвіду у вирішенні складних ситуацій і вміння брати на себе нові соціальні ролі, недовіра до інформації,

загадковість, таємничість подій, невідповідність уявленням про ситуацію; невизначеність із власним майбутнім, нестабільність.

Питання невизначеності досліджували зарубіжні (С. Баднер, Р. Бріслін, Н. Нортон, Е. Френкель-Брунвік, Р. Халлман та ін.) та вітчизняні вчені (Л. Бурлачук, А. Гусєв, С. Максименко, Є. Носенко, П. Лушин). Існує значна різноманітність тлумачень поняття невизначеності. Зокрема, Д. Леонтьєв зазначає, що невизначеність – це ситуація з невідомими змінними або відносна невідомість того, що відбувається [2]. Невизначеність – це ситуація, що в суб'єктивному усвідомленні індивіда чітко не детермінована в засобах вирішення та в кінцевому результаті. Р. Халлман розуміє її як ситуацію подвійності, суперечливості і незв'язності інформації, яка поступає [6]. Український науковець С. Максименко [4], зазначає, що невизначеність – це стан (процес), який виникає в ситуації об'єднання мінливості ознак двох і більше психічних явищ; П. Лушин [3] в невизначеності вбачає перехідні стани, які дають можливість переживати позитивні емоції в нових неструктурованих і неоднозначних ситуаціях, відчувати в них не загрозу, а виклик; У ситуаціях невизначеності А. Гусєва [1] знаходить резерв різноманітних шляхів особистісного розвитку та створення власної ідентичності.

Потреба стикатися із невизначеністю виникає при найважливішому життєвому виборі – виборі професії. Школяр, який завершує навчання в школі, не може втілити свою мрію, щоб продовжувати залишатися в середовищі, до якого пристосувався, знає всі його життєві закони та правила, відчуває захищеність. Досить часто мотиви вибору професії є дуже різні та не пов'язані з професією.

Серед мотивів, які викликають інтерес молоді до вивчення певних предметів є бажання показати педагогам чи однокласникам, що вони не гірші за інших, а також жити цікавим студентським життям, вміння прислухатись до настанов своїх батьків, намагання__ дружити з ровесниками, які вже зробили власний вибір та інші фактори. Кожному з варіантів навчально-професійного уявлення майбутнього притаманна невизначеність, а безліч факторів, які впливали на мотивацію, створювали ілюзію визначеності.

На жаль, реальність нерідко руйнує вихідні установки, коли людина опиняється в ситуаціях, що не відповідають її уявленням про майбутнє. У результаті вибір визначеності є причиною, яка веде до збільшення невизначеності. Молода особа, вихідні установки якої не співпали з реальними умовами навчання, немає мотивів, мети та плану дій, тобто настає професійна невизначеність особистості та відбувається погіршення ситуацій у професійній діяльності. З однієї сторони, він виокремлюється недостатність об'єктивних умов і засобів для ефективної праці, а з іншого – показує внутрішній стан переживання невизначеності професіоналом, тривожність, дискомфорт і невпевненість.

Досить часто під час професійної підготовки особистість стикається з професійною невизначеністю, в основі якої є уважне врахування нею власних здібностей, нахилів і їх взаємодію: «гармонізація відношення вектору «можу» (здібності, сформовані на основі задатків) і вектору «хочу» (схильності як спрямованість особистості) забезпечує неускладнений професійний розвиток індивідуальності, задає свого роду вектор кар'єри як стійку мотиваційну спрямованість на отримання професії, підкріплену реальними можливостями [5]. Проблема професійної невизначеності може виникнути при нерівномірному співвідношенні здібностей і нахилів, їхній невідповідності особливостям професійної діяльності. Щоб її уникнути, необхідно вчасно виявляти та розкривати здібності і нахили суб'єкта професійного самовизначення для їхньої гармонії. Професійна невизначеність особистості студента є проміжним результатом професійного самовизначення внаслідок відкладеного або незробленого професійного вибору.

Відомий американський психолог Л. Фестінгер вважає, що вагома причина труднощів у прийнятті рішення криється в тому, що коли людина, опиняючись перед вибором варіанту, відчуває так званий когнітивний дисонанс тобто протиріччя. Коли значущий вибір, то протиріччя посилюється або всі варіанти однаково імпонують.

Серед основних характеристик ситуації невизначеності виокремлюють суб'єктивність сприйняття, незалежність від часу події (минуле–майбутнє) та можливість впливати на психоемоційний стан особистості. Важливими причинами ситуації невизначеності є: потреба вибору і прийняття відповідного вирішення в житті, існування кількох варіантів і неможливість вибору серед них; неузгодженість внутрішніх особистісних інстанцій; відсутність і неточність спланованих дій, невміння виконувати необхідні дії, неможливість передбачення результату і наслідків діяльності; невідомість обстановки чи недовіра до джерела інформації, незабаганість і таємничість подій, невідповідність уявлень про ситуацію; завуальованість майбутнього, нестійкість; нестача досвіду в життєвих ситуаціях і поява нових соціальних ролей.

Отже, ситуація невизначеності завжди супроводжується сильними емоційними переживаннями і, на жаль, найчастіше – негативного характеру.

Список використаної літератури

Список використаної літератури

1. Гусев А. І. Толерантність до невизначеності як чинник розвитку ідентичності особистості : дис. канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2009. 233 с.
2. Леонтьев Д. А. Виклики невизначеності як центральна проблема психології особистості. Психологічні дослідження. 2015. Т. 8. № 40.
3. Лушин П. В. Невизначеність і типи ставлення до неї: ситуація психологічної допомоги. Психологічне консультування і психотерапія. 2016. С. 33–40. 134

4. Максименко С Д. Теорія невизначеності. // Melnyk Y.V. Оцінка особистістю життєвої ситуації як невизначеної в різних сферах її життєдіяльності. *Psychological journal*. 2019. № 5. 11. С. 191–202.
5. Сагайдак М. П., Мацаєва Н. В. Дослідження чинників формування ринку праці для забезпечення внутрішнього маркетингу підприємств в умовах невизначеності детермінант попиту і стану конкурентної ситуації. *Бізнес Інформ*. 2013. №6. С.242-248.
6. Hallman R. J. The Necessary and Sufficient Conditions of Creativity. *The Necessary and Sufficient Conditions of Creativity*. *Journal of Humanistic Psychology*. 1963. Vo 1.3. № 1. P. 14–27.

ФІЛОСОФСЬКИЙ ПОГЛЯД НА ОСВІТУ І ВИХОВАННЯ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ І ВИКЛИКИ НАШОГО ЧАСУ

Столяренко Олена Вікторівна

доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки,
професійної освіти та управління освітніми закладами
Вінницького державного педагогічного університету

імені Михайла Коцюбинського,

м.Вінниця, Україна

Столяренко Оксана Василівна

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов
Вінницького національного технічного університету,

м.Вінниця, Україна

***Анотація.** В статті представлено філософський погляд на освіту і виховання в умовах невизначеності. Піднімаються питання виховання сучасної молоді, впливу розвитку технічних засобів зв'язку, масової інформації, викликів нашого часу на духовне життя людей, зростання можливостей залучення їх до світової культури. В наш час відбувається поступове переосмислення моральних принципів у напрямку розуміння важливості гуманістичних загальнолюдських цінностей та визнання абсолюту цінності самого людського життя. Саме моральний прогрес є головним критерієм розвитку людської цивілізації, усвідомлюється неперехідний характер людської індивідуальності, свободи, життя. В освітньому процесі, у вихованні молоді вкрай необхідно звертати увагу на шляхи подолання проблем у нинішніх складних умовах, на виявлення ефективних технологій і методів виховної роботи.*

***Ключові слова:** філософський погляд на освіту і виховання, виховання сучасної молоді, гуманістичні загальнолюдські цінності.*

***Abstract.** The article presents a philosophical view on education and training in conditions of uncertainty. It covers the issues of educating modern youth in terms of communication technologies and mass media development, new challenges influencing spiritual life of people, the growth of opportunities approaching young people to the world culture. In our time, there is a gradual rethinking of moral principles in the direction of understanding the importance of humanistic universal values and accepting the absolute value of human life. It is the moral progress that is considered to be the main criterion for the development of human civilization. The immutable character of human individuality, freedom, and life is proved in the article. In the educational process, in the process of training young*

people, it is extremely necessary to pay attention to the ways of overcoming problems in the current difficult situation, to the identification of effective technologies and methods of educational work.

Keywords: *philosophical view on education and training, education of modern youth, humanistic universal values.*

Актуальним для розгляду є питання філософських засад розвитку в умовах невизначеності. Важливими для нас є освіта і виховання особистості, та вплив на протікання цих процесів викликів нашого часу. Тому особливий інтерес для нас становили проблеми в розрізі сучасного розвитку цивілізації, впливу культури на формування людини, її духовність в умовах НТР, адже її наслідки не обмежуються лише сферою виробництва. Швидкий розвиток науки і техніки впливає не тільки на довкілля середовище, засоби транспорту, зв'язку, поширення інформації, військову справу й міжнародні відносини, а й на саму людину і її духовність. І цей вплив, як відомо, далеко не завжди є однозначно позитивним. До негативних можна віднести: створення і накопичення зброї масового знищення, забруднення екології, зменшення робочих місць, поширення безробіття, зниження загальної культури людей, які залишилися за межею бідності, поширення конфліктності в суспільстві.

Разом з тим бурхливий розвиток технічних засобів зв'язку, масової інформації суттєво вплинув на духовне життя людей, збільшив можливості та полегшив шляхи залучення їх до світової культури. Але ці досягнення мали не тільки позитивні наслідки.

По-перше, зросли можливості ідеологічної пропаганди, «одурманювання» людей, нав'язування стереотипів і догм, вигідних лише тим, кому належать і хто контролює ці засоби масової інформації та зв'язку. По-друге, ці самі засоби почали помітно впливати на культурну інформацію (її наповнення і якість), яка поширюється з їхньою допомогою. Завдяки їм почали з'являтися та «заноситись» у кожний дім (через Інтернет і телебачення) низькопробні зразки (бойовики, зі сценами жорстокості і насилля, сексу, пропагандою зброї і культу сили, а не добропорядного життя), надзвичайно далекі від справжніх культурних цінностей, які поповнюють арсенал масової культури. «Споживання» такої псевдокультури призводить до морального зубожіння і деградації мільйонів людей, до знецінення творчої особистості, дегуманізації суспільства. Це турбує педагогічну громадськість, виникають ініціативи створення програм, проектів, метою яких є захист молоді від низькопробної продукції масової культури. Нашою науковою групою, разом з Київськими колегами був розроблений психолого-педагогічний інструментарій профілактики негативного впливу ЗМІ на свідомість молоді людини [4]; [5]. У багатьох наших публікаціях дається оцінка соціокультурних умов, впливу виховного середовища на соціалізацію і духовну культуру молоді [1]; [3]; [6]; [7]. Ми вважаємо, що важливою умовою гуманізації освіти, науки і техніки будь-якого суспільства є подальший розвиток культури, особливо

духовної. Переорієнтація на загальнолюдські інтереси, гуманістичні цінності, прагнення допомогти кожному – ось лише деякі орієнтири, які зможуть посприяти людству спрямувати науково-технічний прогрес у бажане русло і використати його на благо самій людині, на досягнення миру.

Аналіз стану справ, опрацювання результатів досліджень дає підстави стверджувати, що проблеми культури і міжнародних відносин в сучасному світі в умовах НТР вкрай загострилися і вимагають невідкладного розв'язання, тому, що це впливає на культуру взаємин людей. Нинішнє і попереднє століття можна назвати переломним у розвитку. Епоха характеризується, як найвищими досягненнями людського духу, так і найвищими випробуваннями для культури, її знеціненням та знелюдненням самого її творця. Не було, мабуть, в історії періоду, який породив би такі різючі суперечності. З одного боку – тенденція до переосмислення самого способу життя, пошуки справедливих форм людського співіснування, пильна увага суспільної думки до проблем розвитку особистості та її культури, а з іншого – небували за масштабами замах на неї і сліпа ненависть, намагання заперечити саме життя людини як самостійне явище, підпорядкувати його класовим, етнічним, ідеологічним та політичним інтересам. Це небувалий прогрес науки, техніки й освіти, пошук нових методів і форм теоретичної думки, форм духовності, виникнення нових засобів інформації, форм та жанрів мистецтва, зростання уваги до внутрішнього світу людини, філігранне відображення його у шедеврах літератури, музики, архітектури, живопису, кіно, а з іншого – різюче відчуження більшості населення від культурних цінностей, спадщини минулих поколінь, зростання бездуховності, культивування масових сурогатів культури (псевдокультури), посилення невігластва, жорстокості і байдужості до проблем іншого, пропаганда насилля і культу сили у розв'язанні конфліктів.

Вражаючі суперечності культурного розвитку нашого часу породжені історією. Кінець другого тисячоліття постав періодом випробування людського духу і самого людства на виживання, часом граничних духовних злетів і падінь.

Відчутний трагізм історії XXI століття полягає, насамперед, у зростаючому відриві розвитку матеріальних, зовнішніх об'єктивованих форм буття суспільства від культурного прогресу – розвитку системи людських цінностей і смислів. Культура нашого часу, як ніколи постає єдиним, вселюдським феноменом, у якому дедалі більше зливаються надбання національних культур. Постає актуальна проблема збереження їх етнічного багатства й самобутності в цій єдності, досягнення гармонії синтезу глобальних та національних культурних цінностей. Розвиток засобів інформації та зв'язку, інтеграція науки і техніки, реформування освіти – усе те, що отримало назву «інформаційна революція» – зробило набутки культури доступними для людини. Людська спільнота все більше сприймається як єдине ціле, світове співтовариство, що підносить значення культури і виділяє її в самостійну загальнолюдську цінність. Водночас, світові кризи і соціальні процеси породили відчуження значної кількості

людей від культури, ідеологізацію її цінностей, відлученні від загальнолюдського спадку цілих поколінь і народів.

Слід відзначити, що прогрес у розумінні культури виступає одним із головних досягнень духовно-культурного розвитку. Її почали уважати особливою реальністю, способом та зразком життя, специфічною формою людської життєдіяльності.

Таке розуміння культури в сучасних умовах означає не просто посилення уваги до неї людської думки, а відображає загальноісторичну тенденцію та потребу її захисту, збереження та засвоєння як такої, що відтворює людину як розумну, миролюбну, творчу істоту.

Сьогодні людство прямує важким і неоднозначним шляхом духовного оновлення. І перспективи його розвитку дедалі більше пов'язуються саме з прогресом у сфері духовної культури.

Пошуки сенсу людської історії, зумовлені кризою духовного життя, привели багатьох мислителів до підвищеної уваги до феномену життя як пріоритетного і самоцінного, окремої особистості та умов її розвитку. Саме в цьому напрямку розвивалася філософська думка неорационалізму З. Фрейда, Е. Фромма, Г. Зіммеля, В. Дільтея, К.-Г. Юнга, М. Хайдеггера, О. Шпенглера, А. Бергсона, Ж.-П. Сартра, А. Камю, М. де Унамуно, К. Ясперса. Їхні дослідження доводять, що сучасна епоха характеризується таким негативним явищем, як падіння моральності, знецінення людини як творця культури, а падіння цінності людського життя, нехтування традиційними моральними цінностями, знецінення сім'ї, нації, почуття гідності, честі, патріотизму дружби та терпимості до іншої думки (толерантності) – виступають важливою особливістю нашої доби.

Однак історія сучасності подає і разючі приклади злетів людського духу, збереження моральності в нелюдських умовах, плекання людського попри панування заідеологізованих стереотипів міжособистісних стосунків, що теж вписано в історію, як характерна особливість, яка виступає джерелом надії на відродження моральності, толерантності, гуманності.

В наш час відбувається поступове переосмислення моральних принципів у напрямку розуміння важливості гуманістичних загальнолюдських цінностей над класово-груповими та визнання абсолюту цінності самого людського життя. Все більше саме моральний прогрес вважається головним критерієм розвитку людської цивілізації, усвідомлюється неперехідний характер людської індивідуальності, свободи, життя.

Моральні цінності людства пройшли жорстку перевірку (втім, вона ще і досі триває) в соціальних та міжетнічних, міжрасових та міжрелігійних катаклізмах минулого і нинішнього століття. Вони набувають поступового визнання в суспільстві, що позначається на удосконаленні соціально-політичної системи в напрямку її демократизації, посилення уваги до розвитку культурної творчості, гуманістичної системи виховання. Культура все більше постає загальнолюдським феноменом, в якості єдиного культурного потоку, в якому зливаються

джерела національно-духовних форм, спільного, родового спадку людства, що реалізується, насамперед, через утвердження гуманізму і толерантності у взаєминах людей.

Загальна тенденція розвитку духовності сприяє подальшій автономізації особи в державі, визначенню першорядного значення індивідуальності в загальному культурному процесі, у взаємозбагаченні форм культури, етнічної і національної унікальності.

Головним наслідком цього процесу є визнання культури особливою реальністю ціннісно-смыслового існування людини, найвищою цінністю суспільства, що оберігає людство від тотального самознищення. Ні економіка з її енергоозброєнням та матеріальним добробутом, ні політична цивілізація, хоч би якою досконалою вона не була, самі собою не відгородять людство від глобальних проблем сучасності, тому що головною причиною бездумного знищення природних ресурсів і глобальної мілітаризації є безкультурність людей – як тих, що приймають необдумані рішення, так і тих, хто механічно виконує наказ. Головною ознакою культурної людини виступає здатність самостійно і гідно приймати рішення на основі власної позиції, та системи цінностей, вироблених людством у його культурологічному поступі.

Досліджуючи історію і теорію світової культури, реалізацію нею гуманістичних принципів у Європейському контексті, ми зверталися до надбань відомих науковців минулого і сучасності. Сучасна культура, зокрема, європейська, змушена реагувати на глобальні проблеми, які особливо загострилися у процесі НТР. Світ змінюється на очах, залишаючи й в окремої особистості, і в багатомільйонних мас відчуття драматизму, надії та болісні сумніви. Руйнуються усталені соціально-економічні структури, стійкі форми міждержавних відносин, виникають альтернативні, наслідком яких виступають нові проблеми, що змушують приймати воістину доленосні рішення, котрі визначають майбутнє наступних поколінь, той світовий порядок, у рамках якого їм випаде жити. Постає новий тип організації людства – співтовариство земель, засноване на спільності розвитку народів, яке настійно вимагає й нового – планетарного типу мислення. Ця проблема також має глобальний масштаб. Вона визначає найсуттєвіші умови життя народів світу, тому її неможливо розв'язати зусиллям тільки однієї держави чи навіть цілої групи. Економічні, ядерні, стихійні катастрофи, епідемії, що не знають національних і політичних кордонів, здатні поставити під загрозу знищення всього людства [2].

Таке становище вимагає високого рівня культури, створення відповідної системи цінностей, нового бачення світу, що неможливо без створення відповідної потреби епохи гуманістичної парадигми, котра вимагає суттєво переосмислити традиційні моральні цінності, принципи, норми та звичаї культурного життя. Вона має базуватися не на часткових підходах (класових, державних, національних, регіональних), а на загальному інтересі виживання людства. Мораль – це квінтесенція духовності. Вона має охоплювати всю світобудову, не дискримінуючи, як об'єкт морального відношення, нікого і нічого – ні тварини, ні рослини, ні в цілому природне середовище. Людина має піднятися над власним егоїзмом споживача і

зарозумілістю технічної досконалості в ім'я гармонійної єдності з життям в усьому розмаїтті його виявів; до величі розумного самообмеження й відчуття себе невіддільною частиною природного середовища, досягти щонайглибшу спорідненість культури зі світом природи. Поза такою радикальною реконструкцією суспільної свідомості неможливе виникнення екологічної етики, завдання якої полягає у виробленні фундаментальних підвалин людської моральності, у ставленні до природи, усього живого, зокрема, до людини.

Культура, принаймні європейська, завжди була антропоцентричною, протиставляла себе світові природи. Над її відношенням з природним довкіллям витав дух пристосування, завоювання, підкорення. Такими діями людина підрубувала власні корені, позбавляючи себе опертя та цілісності.

Культура, щоб урятуватися від деградації, загрози випаленої землі, на якій немає місця і самій людині, мусить визнавати за основу не часткову, утилітарну, а всесвітню етику, в якій знайдеться місце кожному живому організму. Ізольовану людину, затиснену соціумом, мусить замінити людина Землі, що тісно пов'язана з природою і сприймає себе її частинкою, прагне гармонії та єдності, розуміє, як багато в її житті залежить від цього великого зв'язку. Екологічна етика має стати регулятивним принципом поведінки й мислення не тільки окремих особистостей, а, головним чином, нашої цивілізації, якщо вона не бажає так ганебно завершити своє існування. Саме тому формування основ екологічної етики і духовної безпеки людини вважається одним із провідних завдань гуманістичного виховання молоді. Цьому передують велика робота педагога з осмислення і передачі духовних цінностей культури та історії своїм вихованцям. У процесі спільної культурологічної діяльності у молодих людей має виробитися прагнення не лише досягнути вершини людського духу, а тверезо оцінити його падіння.

Висновки. Сьогодення вимагає орієнтації в сучасних процесах, які відбуваються за кордоном і в нашій державі, коли періоди відносного спокою і благополуччя періодично змінюються хаосом чергових тривожних часів, що відкривають відлюдкам усіх мастей простір для руйнівних дій. Педагог, відчуваючи свою відповідальність у культурі, не може відвертатися від проблем, пов'язаних з війною, від різноманітних масових психозів, колективних істерій, духовних епідемій. Подібно лікарю, він покликаний робити щеплення молодим людям від небезпечної «хвороби». В освітньому процесі, у вихованні молоді потрібно звертати увагу на шляхи подолання проблем у нинішніх складних умовах, на виявлення ефективних технологій і методів виховної роботи.

Література

1. Духовна культура особистості: [Навчальний посібник]. Вид. 2-ге, допов. / Д. В. Чернілевський, О. В. Вознюк, О. А. Дубасенюк, О. В. Столяренко та ін. / За ред. професора Д. В. Чернілевського. Вінниця: АМСКП, 2010. 460 с.

2. Лосєв І. В. Історія і теорія світової культури. Європейський контекст. К.: Либідь, 1995. 367 с.
3. Столяренко О. В. Виховання культури толерантних взаємин у студентської молоді: навчально-методичний посібник / О. В. Столяренко, О. В. Столяренко. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. 248 с.
4. Столяренко Олена. Негативний вплив засобів масової інформації на молодь (Консультативна практика): Навчальний посібник / Олена Столяренко, Вадим Щорс. К.: Марич, 2009. 60 с. (Психологічний інструментарій)
5. Столяренко О. В. Практика соціальної педагогіки: тренінг-курс для підлітків «Негативний вплив ЗМІ на молодь» / О. В. Столяренко, В. Е. Щорс. *Соціальний педагог*. К : Шкільний світ. № 6 (30), червень 2009. С. 27–43.
6. Столяренко О. В. Соціокультурна ситуація і гуманістичне виховання підростаючого покоління / О. В. Столяренко, І. С. Гамрецький. Проблеми освіти: [Науково-методичний збірник]. Другий спеціальний випуск. Київ–Вінниця. 2005. С. 255–261.
7. Столяренко О. В., Чернілевський Д. В. Філософсько-технологічні аспекти розвитку духовної культури в Україні ХХІ століття. *Духовно-моральне виховання і професіоналізація: виклики ХХІ століття*. Матеріали VII Міжнародної науково-методичної конференції. Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, АМСКП. Київ–Вінниця, 2010. 217 с. С. 7–10

УДК 111.852:81'1

НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ І ВІРТУАЛЬНІСТЬ ЯК ОНТОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ МОВИ (ЗА КОНЦЕПЦІЯМИ ПОСТМОДЕРНІЗМУ)

Повторева С.М.,

доктор філософських наук, професор,
зав. кафедри соціально-гуманітарних та фундаментальних дисциплін
Прикарпатського інституту імені М.Грушевського ПрАТ ВНЗ МАУП
м. Трускавець, Україна

Орлова О. М.,

кандидат економічних наук
професор кафедри менеджменту, економіки та
підприємництва Прикарпатського інституту
імені М. Грушевського ПрАТ ВНЗ МАУП
м. Трускавець, Україна

Анотація.

Автори розглядають ряд положень представників постмодернізму, в яких наголошується, що сутністю онтологічних засад мови є невизначеність. На підставі аналізу функціонування мови створено постструктуралістську поетику, в межах якої відкидається можливість систематичного пізнання поетичного твору, адже йому не властива якась стала структура. Підкреслюється, що постмодерністи заперечують традиційні підходи до аналізу художнього твору, не визнають в його засадах початкової визначеності смислу; смисл постає як віртуальність, створюється у динаміці, у взаємодії автора і читача або глядача. Показано, що під значним впливом зазначених концепцій відбувся поступовий поворот від позицій про сталість початкових духовних засад мови і мислення до висновків про невизначеність, релятивність, віртуальність, змінність, хаотичність онтологічних засад мови, а також життя людини і людства.

Ключові слова: віртуальність, невизначеність, постструктуралістська поетика, смисл, онтологія мови.

Summary.

The authors examine some thesis of postmodernists, who accent that the essence of ontological base of language is uncertainty. At the basis of analysis, the function of language was creating the poststructuralist poetics. The possibility of the systematic study of poetry works were refuted because it hasn't any stable structure. Authors underline that postmodernists refuse traditional methods of analysis the literature work. They do not recognize in the essence of this work the beginning of any sense; the sense is virtually, it created in the dynamic, in the connection of author and reader or spectator. In this text is demonstrated that postmodernists conceptions become the important case of the turning from the position of stable spiritual beginnings of language and thinking to the conclusion of uncertainty, relative, virtually, unsteadily, chaotic ontological of language beginning and life of man and mankind.

Key words: uncertainty, virtually, poststructuralist poetics, ontological of language.

У постмодерністському дискурсі своєрідно тлумачаться сутність та функції мови і мовлення, що істотно відрізняє розуміння мови у класичній європейській традиції. Так, видатний італійський філософ У.Еко дотримується думки про те, що в основі мови і мовлення перебуває процес становлення. Мислитель впевнений, що немає ніякої початкової структури, праструктури буття чи мови. Доведенню цієї думки італійський мислитель присвячує окрему книгу [8]. Він наголошує, що не може бути жодного початкового порядку, заздалегідь існуючого, наперед заданого зв'язку між знаками. Ми творимо ці структури, порядки, щоб орієнтуватися в дійсності. Вихідний порядок, на його думку, подібний до сітки чи драбини, яку використовують, щоб кудись піднятися. Після цього драбину слід відкинути, адже хоч вона і знадобилася, в ній самій не було жодного смислу [8, с.531]. Італійський мислитель вважає, що неодмінною складовою онтологічного статусу мови є невизначеність, туман. Дійсність спілкується з нами кодом, насичена загадками. Структура цього коду змінюється кожного разу, коли міняється якась складова тексту, що нами створюється. Ці тексти містять у собі глибший смисл, ніж той, яким наділяють свій твір автори. Представники класичного раціоналізму, який сформував європейську культуру, називали варварами тих, хто замість змістовного тлумачення текстів вдавався до незрозумілого белькотіння. З позицій постмодернізму саме ці варвари здатні досягнути глибший смисл мовленого і написаного тексту. Раціоналісти не прагнуть шукати глибинних смислів у семантичному тумані, імлістому нонсенсі, просто відкидають незрозуміле [3, с.126].

Представник французького постмодернізму Ж.Деріда надає вирішальну роль у докорінній зміні розуміння смислу поняття структури лінгвістичному аналізу, здійсненому і поширеному в різних варіантах структурного підходу. Відтоді виникає і розвивається концепція структурності без центру, невизначеності структури. Почали думати, що центру не існує, що центр не може мислитися у формі присутнього сущого, що він не має свого природного місця, що це – не постійне місце, а функція, не-місце, в якому до нескінченності програються взаємозаміни знаків. В такому розумінні структура ототожнюється з грою відмінностей. «Саме тоді настає мить, коли мова заповнює універсальне проблематичне поле, - відзначає філософ, - саме тоді настає мить, коли за відсутності центру або початку, все стає дискурсом..., тобто системою, в якій центральне, первісне або трансцендентальне означене ніколи не є абсолютно присутнім поза системою відмінностей. Відсутність трансцендентального означеного розширює до нескінченності поле та гру сигніфікації» [1, с.566]. Отже, невизначеність розуміється як істотна характеристика структури мови і мислення.

Представниця французького постмодернізму Ю.Крістева критикує позиції професійних лінгвістів, які пишаються тим, що розуміють «чисте позначення», спокійно висувають свої моделі й концепції мови, зберігають гігієну теорії [4, с.318]. Однак, на її думку, нині вже неможливо читати будь-який трактат з лінгвістики, не розшифровуючи, що мовить кожна фонема. Пересічний лінгвіст розглядає іронію, вірш як об'єкти дослідження, але бере від них кілька окремих уявлень для своєї моделі мови і лише підспудно відчуває, що процес сигніфікації не обмежується мовою, що у слові, дискурсі перебувають інші, не лінгвістичні сутності, гетерогенні і деструктивні. На підставі аналізу деяких поетичних творів дослідниця підкреслює, що життя застигає і завмирає, коли підкоряється суворим і негнучким моделям. Лише поетична мова постійно бореться проти цієї застиглості, смерті, тисне на неї, закликає її. Поет гине, бо прагне перетворити ритм на домінанту, почути в мові те, чого вона не хоче казати, надати їй субстанції, не підпорядкованої знаку [4, с.321].

Внаслідок особливого інтересу до поетичної мови представники постмодернізму сприяли створенню галузі досліджень під назвою постструктуралістської поетики. В межах цього напрямку вважається, що систематичне пізнання поетичного твору неможливе, наголошується на антиєрархічному підході до структури художнього твору. Представники постструктуралістської поетики намагаються показати, як тексти створюють смисли, порушуючи будь-які традиційні умовності [6, с.334].

Більшість представників постструктуралізму (Ж.Деріда, Ю.Крістева, У.Еко та ін.) [1; 2; 4; 7; 8; 9] наголошують на ідеї невизначеності, розмитості смислу, відсутності початкової структури мовних утворень. Ц.Тодоров, осмислюючи відношення між автором і читачами, порівнює текст із пікніком, куди автор приносить слова, а вже читач – смисл. Сприйняття читачів – неконтрольований, необмежений потік прочитань. Смисл, принесений читачами на пікнік, несподіваний для них самих. Не треба псувати пікніка, нав'язуючи будь-які семантичні правила [3, с.126].

Можливість різних тлумачень імен У.Еко демонструє в своєму, мабуть, найвідомішому художньому творі «Ім'я рози» [2]. В авторському поясненні назви міститься концентрований вираз його концепції смислу художнього твору: «Роза є фігурою символічною і настільки обтяженою різними значеннями, що вже не означає нічого: містична роза і немає рози; розенкрейцери (лицарі рози і хреста); дякую тобі за прекрасні рози; свіжість і аромат рози. Читач губиться у цьому, не може вибрати інтерпретації, і навіть якби здогадався, що можна в номіналістичний спосіб відчитати правдиву версію, він усе-таки доходить до цього аж наприкінці, після того, як здійснив невідомо які вибори. Назва має створювати в голові хаос, а не впорядковувати ідеї» [2, с.521]. Слід відзначити, що У.Еко не кожен текст пропонує вважати позбавленим будь-якого смислу, незважаючи на велике розмаїття смислів, властиве кожному тексту.

Подібні думки висловлює й інший представник постмодернізму Ж.Деріда, який протиставляє структури джерелу, що їх породжує, є принципово неструктурованим і невизначеним. Міркуючи про структури літературних творів, він тлумачить їх більшою мірою епістемологічно, як структури пізнання і розуміння. Першопочатком буття Ж.Деріда вважає не структури, а свободу, це загадкове джерело творчості і структури, і нерозривної єдності. «Щоб якнайпильніше розглянути діяння творчої уяви, - відзначає він, - треба звернутися до невидимого у глибині поетичної свободи. Треба відокремити себе, щоб досягти, серед її ночі, сліпих першоджерел творіння» [1, с.16]. Отже, обидва, Ж.Деріда і У. Еко, схильні наголошувати на невизначеному, віртуальному характері початків, у яких народжується обґрунтована цією віртуальністю історія. Якщо прийняти за першопочаток якусь позачасову структуру, то поняття історії і часу зникає. Структура, на думку У.Еко, це Присутність, яка розтягається впродовж часу, лишаючись незмінною; навпаки Початок виявляється Відсутністю, що не має нічого спільного ані з часом, ані з історією, але саме тому вона дозволяє їм бути [8, с.453].

Подібні ідеї відсутності першопочатку творчості Ж.Деріда, пікнікової семантики Ц.Тодорова або імлістого нонсенсу У.Еко в тому чи іншому вигляді втілені у творах більшості представників постмодернізму.

Поширення таких уявлень досить суттєво міняє властиві європейському мисленню акценти в розумінні онтологічного статусу мови і мовлення. Категорія буття втрачає визначеність; реальність все більше набуває віртуального характеру, постає як процесуальність, безмежне становлення, відсутність будь-якої сталості. Ці зміни породжені не лише розвитком лінгвістики і впливом її ідей на формування нових парадигм мислення. До цього також причетна синтетична галузь знань, яка виникла на базі природознавства і нині перебуває у процесі становлення - синергетика. Однак саме поширення методології лінгвістики на значну кількість галузей гуманітарного знання найбільше сприяло і сприяє нині істотним змінам, що перетворюють наше буття. Лінгвістика, за висловом Ю.Крістевої, є лоцманом гуманітарних наук [4, с.277]. Осмислюючи відношення лінгвістики і філософії, дослідниця підкреслює, що лінгвістика, скасовуючи філософію в граматиці, парадоксальним чином через це згнічення знову надає філософії матеріально-мовну основу, відновлює для філософії в конкретній та елементарній формі її конститутивні ядра (категорії, суб'єкт, об'єкт, буття, відношення, смисл тощо) [5, с.202].

Висновки

Представники постмодернізму на підставі аналізу мови як діяльності істотно сприяли змінам методології гуманітарного пізнання. Категорії лінгвістики увійшли в апарат цілої низки гуманітарних наук. В концепціях постмодерністів відбувся поступовий поворот від позицій про сталість мовних структур, існування початкових духовних засад мови і мислення до висновків про невизначеність, релятивність, віртуальність, змінність і хаотичність як онтологічні засади не тільки мови і мовлення, але й життя людини і людства. Ряд лінгвістів і філософів відмовляються від домінування раціоналістичних поглядів на буття мови, людини і світу на користь акцентування ролі внутрішніх ірраціональних духовних чинників у розвитку мови та людської діяльності загалом. Під впливом лінгвістики, яка посіла місце лоцмана гуманітарних наук, виникає нова філософія суб'єкта художньої творчості. Аналіз поетичної мови у постструктуралістській поетиці приводить до висновку, що в поезії проступає первинна структура людського буття, глибинні засади людської екзистенції. Діячі мистецтва оголошуються справжніми лінгвістами, які творять смисли в спілкуванні зі споживачами їх

творчості. Водночас підкреслюється, що мова суттєво закорінена в акті сигніфікації, яку здійснює суб'єкт, заангажований у суспільно-історичний контекст [4, с.77-78].

Список використаної літератури

1. Деріда Ж. Письмо та відмінність; [пер з фр. В.Шовкун]. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 602 с.
2. Еко У. Ім'я рози; [пер. М. Прокопович]. Харків: Фоліо, 2006. 576 с.
3. Жицінський Ю. Бог постмодерністів. Великі питання філософії в сучасній критиці модерну; [пер. з польськ. А.Величко]. Львів: Вид-во Українського католицького Університету, 2004. 200 с.
4. Крістева Ю. Полілог; [пер з фр. П.Тарашук]. К.: Юніверс, 2004. 480 с.
5. Повторева С.М.Онтологічні характеристики мови та їх інтерпретація у філософсько-лінгвістичних ученнях ХХ ст. *Наук. вісник Чернів. ун-ту.* 2008. Вип.410-411. С.73-78.
6. Сограварді Е. Постструктуралістська поетика. *Енциклопедія постмодернізму.* К., 2003. С.333-334.
7. Eco Umberto. *Semiotics and the Philosophy of Language.* Bloomington, IN: Indiana University Press. 1986.
8. Eco Umberto. *La Struttura Assente.* 1968. 544 s.
9. Kristeva Julia. *Desire in Language. A Semiotic Approach of Literature and Art.* New York. Colombia University Press. 1980.

НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ ЯК ПРИНЦИП МЕТАМОДЕРНУ.

Афанасьєв Олександр Іванович,

професор, доктор філософських наук,
професор кафедри філософії, історії та політології,
національний університет «Одеська політехніка»,
Одеса, Україна

Анотація. В тезах йдеться про принцип невизначеності, який пронизує основні концепти метамодерну: осциляцію, нову щирість, постіронію.

Ключові слова: невизначеність, метамодерн, осциляція, нова щирість, постіронія.

Abstract. The thesis deals with the principle of uncertainty, which permeates the main concepts of the metamodern: oscillation, new sincerity, postirony.

Keywords: uncertainty, metamodernity, oscillation, new sincerity, postirony.

Сучасний стан культури має досить значні відмінності, які все частіше пов'язують з завершенням епохи постмодерну і переходом до метамодерну. Дане поняття фактично увібрало в себе ті ознаки, які надавали сучасності гіпермодерн, альтермодерн, трансмодерн, діджімодерн та ін. Існуючі уявлення про метамодерн ще не є добре розробленою концепцією. Але деякі ознаки сучасного відношення до реальності і її відтворення у культурі, зокрема у мистецтві, метамодерн фіксує, наприклад, серед іншого, відставання раціонального від чуттєвого, рефлексивного від інтуїтивного, цілісного від фрагментарного, пояснювального від описового, точного від неточного, визначеного від невизначеного. Мабуть, не випадково голландці Т. Вермюлен та Р. Ван ден Аккер, які опублікували у 2010 році свої «Нотатки про метамодернізм», назвали свій текст нотатками. Це не була спроба створення глибоко обґрунтованої теорії. Швидше, це були певною мірою картинки, перелік інтуїцій, опис відчуттів [5]. У такому разі метамодерн не стільки філософія чи теоретична течія в культурі, скільки світогляд певної кількості людей, які намагаються його виразити, перш за все, в живопису і літературі.

В протилежність цінностям постмодерну, які по суті є відмовою від цінностей, жорсткій іронії, іноді відвертому сарказму, цинізму і деконструкції, мистецтво метамодерну прагне до реконструкції, до відродження великих наративів, наприклад, відродження міфу [6]. Це часто відбувається шляхом занурення в сучасні ситуації міфічних образів, як, наприклад, на полотнах американського художника Адама Міллера. Перетин екологічних, гуманітарних тем з міфічними образами примушує відчувати, переживати крихкість життя в сучасних умовах демонструвати нестабільність, неточність, невизначеність світу і світосприйняття. Таким чином відбувається своєрідне вивільнення гуманності, людяності, взагалі загальнолюдських цінностей з-під пресу тотальної іронії, властивої постмодерну.

В метамодерні переважає чуттєве сприйняття, тому підвищується цікавість до його осягнення. Реймонд Вільямс свого часу ввів поняття «структура почуттів». Мається на увазі, що сутність епохи можна охарактеризувати тільки після її закінчення, а в момент її переживання та осмислення немає того необхідного дистанціювання для глибоких раціональних світоглядних узагальнень. Справді, така ситуація має місце завжди у будь-який історичний період. Тому дослідникам, що живуть пізніше досліджуваної епохи, нелегко зрозуміти думки і особливо почуття людей досліджуваного періоду, навіть якщо вони добре викладені, скажімо в щоденниках, за свіжими, так би мовити, слідами. Але в таких випадках завжди превалювали неточність і невизначеність, зокрема, тому, що не вдавалося підібрати точні терміни і детальні визначення. Неможливо розуміти безпосереднє переживання із застосуванням всього ціннісного категоріального апарату епохи, що переживається, особливо, якщо він ще не склався. Ситуація буде осмислена пізніше, коли складуться більш-менш адекватні терміни, чіткі визначення, точні виміри. Змінюється час, відповідно, змінюється структура почуттів, а спроба цю структуру зафіксувати і передати словами неминуче матиме більше відчуття, ніж рацію і в тій чи іншій мірі зберігатиме невизначеність. Можливо, тому стосовно метамодерну більше вражень, аніж роздумів. Тим більше, що враження більш деталізовані, особистісні, конкретні, а відповідно, багатші, ніж теорії, але і більш невизначені, що провокує багатство інтерпретацій. І самі враження не завжди стійкі, не цілком визначені, вони схильні до коливань. Схоже, із цим пов'язаний основний концепт метамодернізму – «осциляція» як постійне розгойдування між модерністським ентузіазмом та постмодерністською іронією, між серйозністю та сміхом, між ступором та активною дією, між страхом та оптимізмом, між точністю і неточністю, між визначеністю і невизначеністю.

Крім осциляції принципова невизначеність притаманна також концептам «нова щирість» і «постіронія». Сутність нової щирості полягає в наступному. Мається на увазі, що метамодерністське покоління, тобто люди XXI століття (або які народилися в 90-і роки попереднього століття), є щирими, хоча засвоїли іронію постмодерну, яка не передбачає щирості за визначенням, адже іронія є якраз способом різних іносказань, щоб приховати буквальний сенс висловленого, завуалювати

щирість. Але поєднання іронії зі щирістю при всій суперечливості такого поєднання не дивує дослідників метамодерну, оскільки в цьому також можна побачити розгойдування між крайнощами, елемент вищеназваної осциляції, коли неможливо зупинитись, зосередитись на чомусь заздалегідь визначеному. Передбачається, що на відміну від постмодерну, який у своїй деконструкції є безжально чесним, метамодерн своєю щирістю намагається не травмувати себе та інших, не нав'язувати раціональних та інших оцінок, дати людині самій розібратися у своїх «проживаннях» реальності. Все це збереже можливість так званої щадячої, м'якої іронії, яку називають постіронією або метаіронією [1].

Таке переосмислення іронії робить мистецтво, що іменує себе метамодерном [3; 4]. Зображення сучасних ситуацій в поєднанні з міфічними образами і сюжетами, як, наприклад, на полотнах Адама Міллера, виглядає як іронія але це не уїдлива іронія постмодерну. Фантастичні, вигадані образи, персонажі, сюжети мають на увазі глибокі моральні цінності. Своєрідна перекличка епох, коли обличчя і тіла персонажів, і навіть їхня біжутерія сучасні, а вбрання античні, припускають і перекличку моральних цінностей, минутих і неминущих. Метамодернова іронія при всій невизначеності, досить визначено відроджує ті метанаративи гуманності, людяності, розумності, моральності, естетичності, які були властиві модерну і проти яких ополчився постмодерн.

Метамодерністська постіронія, що супроводжує нову щирість на всьому шляху осциляції, також грає багатьма відтінками неоднозначності і невизначеності. Тут і її відсутність, і просто алегоричний вислів, і завуальоване алегоричне висловлювання, через що не завжди зрозуміло, чи є там глузування, чи ні, і глузування над глузуванням. Однак, важливо підкреслити, що у творах метамодерну не знайти виключно однозначного сарказму, злісного глузування, цинічного висміювання. Не знайти не лише через відсутність однозначності, а й завдяки відродженню гуманності та загальнолюдських цінностей. Тому і складається враження, що це не зовсім іронія, або ж іронія в якомусь новому виміру, яку логічно назвати постіронією або метаіронією. Залежно від ділянки осциляції, від точки на маршруті мандрівки смислами будь-якого витвору мистецтва, вона є щадною, порівняно з тотальною нещадною іронією постмодерну [1].

Показовим проявом невизначеності іронії є фільм видатного культового режисера Веса Андерсона «Королівство повного місяця». Всі сцени фільму насичені іронією. Але це не тотальна іронія постмодерна з його сарказмом, цинізмом, жорстокою відвертістю. Навпаки, тут іронія щадлива. Вона не висміює, а лагідно посміхається. Взяти хоча б сцени побачення капітана Шарпа і його начебто коханки Лори Бішоп, коли весь інтим полягає в викурюванні однієї сигарети на двох. Згідно з вимогами метамодерну можна прослідкувати осциляцію, коливання від неіронічної фіксації любовних відношень до іронічного показу сцени побачення і до постіронічної сцени розставання з її серйозністю і навіть трагізмом, і до метаіронічного безапеляційного звинувачення мати донькою Сюзі, нібито вона знає чим вони займаються, підрозуміваючи величезний гріх. А основою

звинувачення є те, що Сюзі бачила саме цю сцену з Шарпом і Лорою у бінокль. Можна вглядіти і прояви постіронії і метаіронії в сценах «офіційного» шлюбу юнаків, або в сцені офіційного оформлення опікунства під час смертельної небезпеки. Але крізь цю іронію прослідковується серйозне ставлення автора до першого юнацького кохання. Метаіронічна сцена останнього побачення юнаків, які «офіційно» одружені, допускає безліч трактувань їх відносин, чого і вимагає осциляція. Цікаве також іронічне відношення до скаутства, особливо в сценах безглузвих занять, поєднане з серйозною фіксацією великої користі скаутства для подальшого життя, і постіронічним використанням набутих знань і навичок для втечі з табору. Це коливання між насмішкою і посмішкою, між серйозністю і сміхом, між іносказанням і відвертістю, між щирістю і завуальованістю є прикмета метамодерної іронії і нової щирості в осцилюючій невизначеності [2].

Таким чином, метамодерн, фіксуючи невизначеність як ознаку сучасного стану культури, пронизує нею свої основні концепти: осциляцію, нову щирість, постіронію, де досить визначено відроджуються метанаративи гуманності, людяності, розумності, моральності, естетичності.

Список використаної літератури

1. Афанасьєв О.І., Василенко І.Л. (2022) Метамодернові мандри: від іронії до метаіронії // Δόξα / Докса. Збірник наукових праць з філософії та філології. Вип. 2(38). Сковородіана: мандри філософування-2. Одеса: Акваторія, 132с. С.28-38. URI: <http://dspace.opu.ua/jspui/handle/123456789/14222>
2. Афанасьєв О.І. (2023) Методологічна функція іронії // Δόξα / Докса. Збірник наукових праць з філософії та філології. Вип. 1(39). Сміхова культура: багатомірність втілення. Одеса: Акваторія. 134с. С.14-23 URL: <http://doksa.onu.edu.ua/issue/view/18119> URI: <http://dspace.opu.ua/jspui/handle/123456789/14580>
3. Тернер Л. (2011) Маніфест метамодерніста. URL: <https://www.livelib.ru/work/1002631584-manifest-metamodernista-lyuk-tjorner>
4. Шинкаренко О. (2019) Маніфест метамодернізму. URL: <https://olehshynkarenko.medium.com/%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%96%D1%84%D0%B5%D1%81%D1%82-%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%BC%D1%83-9886b09b8af>
5. Vermeulen T., van den Akker R. (2010) Notes on Metamodernism. Journal of Aesthetics & Culture. Vol. 2. P. 1–14.
6. Vermeulen T., van den Akker R. (2015) Misunderstandings and clarifications.. URL: <http://www.metamodernism.com/2015/06/03/misunderstandings-and-clarifications/>

ТРАНСДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД ТА ПОСТНОРМАЛЬНА НАУКА В ПОБУДОВІ ЯКІСНОЇ ОСВІТИ ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОГО МАЙБУТНЬОГО

Радзіняк Т.І.

кандидат філософських наук,

доцентка кафедри філософії та культурології

Чернівецького національного університету

імені Юрія Федьковича

м. Чернівці, Україна

Анотація. Потреба у розв'язанні глобальних проблем та вирішенні наукових питань, пов'язаних з політикою, екологією, охороною здоров'я тощо, для яких прості дослідження та професійні консультації виявилися неповними, призвели до розширення методології сучасної науки та розуміння необхідності залучення до досліджень нових, зовнішніх учасників. За останні п'ятдесят років було запропоновано трансдисциплінарність як новий тип вироблення наукового знання та підхід постнормальної науки, які на думку автора доповіді, здатні відповісти на нові запити наукового співтовариства та вплинути на розвиток суспільства. Визначення ООН «Цілей сталого розвитку» та прагнення України стати рівноправним членом європейської спільноти, призвели до актуальності освіти для сталого розвитку в умовах невизначеного майбутнього та необхідності проведення реформи в системі освіти, за результатами якої студент стає повноцінним «агентом змін», для якого навчальний процес перестає бути підготовкою до невизначеного майбутнього, а є середовищем та одночасно стимулом для формування компетентностей, навичок та знань, що допоможуть бути активним учасником сучасних перетворень.

Ключові слова: «агенти змін», невизначеність, наука, нормальна наука, постнормальна наука, освіта, сталий розвиток, реформа, трансдисциплінарність,

Abstracts. The need to solve global problems and address scientific issues related to politics, ecology, healthcare, etc., for which simple research and professional advice proved to be incomplete, has led to the expansion of the methodology of modern science and the understanding of the need to involve new, external actors in research. Over the past fifty years, transdisciplinarity has been proposed as a new type of scientific

knowledge production and the post-normal science approach, which, according to the author of the report, can respond to new demands of the scientific community and influence the development of society. The definition of the Sustainable Development Goals by the United Nations and Ukraine's desire to become an equal member of the European community have led to the relevance of education for sustainable development in an uncertain future and the need for reform in the education system, which results in the student becoming a full-fledged “change agent” for whom the educational process ceases to be a preparation for an uncertain future, but is an environment and at the same time an incentive for the formation of competencies, skills and knowledge that will help to be an active participant in the development of society.

Keywords: change agents, uncertainty, science, normal science, post-normal science, education, sustainable development, reform, transdisciplinarity.

На сучасну науку, як форму духовної діяльності людини з виробництва знання, покладаються великі надії та очікування, пов’язані з винайденням нових ефективних способів розв’язання глобальних проблем (демографічних, екологічних, економічних, етнічних, політичних, продовольчих, соціальних), що постали перед людством. І хоча деякі з цих проблем далеко не нові, темпи їх масштабування створюють ефект турбулентності у світі, що породжує стани невизначеності в різних сферах людської діяльності (екологічній, економічній, медичній, мистецькій, науковій, педагогічній, управлінській). Як відповідь наукової спільноти на існуючі глобальні виклики, для якої очевидною стала обмеженість інструментів дисциплінарних наук для їх розв’язання, із другої половини ХХ століття, стрімкого розвитку набуває трансдисциплінарний підхід, вперше запропонований для обговорення Ж. Піаже в 1972 році [12]. Очікувалося, що завдяки новому типу наукового пошуку з характерними йому відкритістю та нелінійністю взаємодії наукових та суспільних дискурсів, вдасться якщо не подолати (що нерозумно було б припускати), то хоча б зменшити системну невизначеність у сучасній системі знань.

Дещо пізніше, у 1993 році, філософи науки С. Фунтович та Дж. Раветц (творці системи для управління та передачі невизначеності в науці для політики - NUSAP) [9] запропонували поняття «постнормальної науки», нового наукового підходу, що на їх думку, розширить традиційні стратегії розв’язання актуальних сьогодні проблем. Якщо за визначенням Т. Куна «нормальна наука означає дослідження, яке міцно спирається на одне або кілька колишніх наукових досягнень — досягнень, які протягом якогось часу певне наукове співтовариство визнає основою для розвитку його подальшої практичної діяльності» [1, с. 18], то постнормальна наука С. Фунтовича та Дж. Раветца передбачає дослідження, в яких факти є невизначеними, цінності суперечливими, ставки високими, а рішення

терміновими (що певним чином нагадує атмосферу парадоксу) [9]. Якщо «нормальна наука ... ґрунтується на припущенні, що наукове товариство знає, який навколо нас світ» [1, с. 18] і невизначеність швидше стосується правил цієї науки, що лише може стимулювати «появу нового способу розгляду певної сфери дослідження» [1, с. 101], то постнормальна наука може бути відповіддю на проблеми з великою системною невизначеністю та високими ставками прийняття рішень (такі як наприклад: COVID-19, продовольча криза 2022 року, російсько-українська війна тощо), – умов, за яких «нормальна наука» стає неадекватною, а її традиційні методи неефективними [7].

Слід зауважити, що автори поняття «постнормальної науки», незважаючи на нестійкість її основних атрибутів (системної невизначеності, ставки прийняття рішень) та залученість до обговорень окрім представників прикладної науки, професійних консультантів та представників громадськості, не вбачають у ній заміну традиційній науці. І хоча для постнормальної науки об'єднання людських цінностей і поведінкових вимірів має ключове значення для пошуку шляхів прийняття рішень, вона не відмовляється від строгого та надійного знання чи перевіреного досвіду.

Обговорювані вище наукові підходи демонструють постійний пошук представниками наукового та академічного середовища нових стратегій вирішення глобальних та локальних проблем [12], частина з яких є наслідком розвитку самої науки та пов'язаними із нею техніки й технологій. Однією з таких стратегій є розроблені та представлені в 2015 році на сесії Генеральної Асамблеї ООН «Цілі сталого розвитку» (ЦСР) [13], досягнення яких повинно сприяти вирішенню питань бідності, голоду, якісної освіти, гендерної рівності, відновлюваної енергетики тощо (загалом 17 цілей та 169 завдань).

Безперечно, провідну роль у досягненні ЦСР відіграє освіта, що здатна за допомогою різних форм, методів та інструментів вплинути на зміну стилю життя людини, трансформації її способу мислення, дії. Сучасні глобальні проблеми та нагальність їх вирішення потребують швидких, інколи радикальних реформ у системах освіти країн світу, які через чітке визначення навчальних цілей та змісту навчання, спонукатимуть заклади освіти враховувати принципи сталого розвитку у своїх структурах управління. Розуміння важливості освіти для сталого розвитку (ОСТ) та потреба в знятті невизначеності щодо стратегій досягнення цих цілей, призвели до об'єднання зусиль відповідальних осіб за вищу освіту в країнах Європи (членів Європейського простору вищої освіти та Болонського процесу (ЄПВО)). Як результат у 2020 році учасниками зустрічі ЄПВО було прийняте Римське комюніке [11], в якому головна увага зосереджена на потенціалі та розвитку спроможностей закладів вищої освіти (ЗВО) сформувати у здобувачів вищої освіти компетентності, навички, знання та досвід, необхідні для діяльності з метою досягнення ЦСР.

Україна як повноправний учасник ЄПВО з 2005 року приєдналась до стратегічного планування процесу забезпечення сталого розвитку. З метою реалізації заявлених цілей Міністерством освіти та науки розроблено «Стратегію розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки», в основі якої «покладені прагнення України стати рівноправним членом європейської спільноти» [3, с. 1]. Окрім цього Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти в Україні (НАЗЯВО) ввело у свою практику «оцінювання спроможності університетів підготувати своїх випускників до “зеленої” діяльності й інших активностей щодо забезпечення сталого розвитку» [2].

Таким чином, як бачимо, на освітян (вчителів, науковців, науково-педагогічних та педагогічних працівників) як «агентів змін», покладається основна відповідальність за майбутні трансформації в освіті. Однак сучасні виклики вимагають компетентних і здібних людей у різних галузях та сферах життя. А це означає, що здобувачі освіти, теж повинні усвідомлювати себе рівноцінними «агентами змін», для яких «освіта виходить за рамки простої підготовки до невизначеного майбутнього, а натомість стає каталізатором, щоб активно формувати світ, у якому вони живуть, і робити свій свідомий внесок у теперішній момент» [5].

На допомогу освітянам, які бажають навчати та виховувати для справедливого та сталого світу, учасниками проєкту «Чітке відчуття мети» (A Rounder Sense of Purpose (RSP)), що фінансується Erasmus+, розроблено практичну структуру компетенцій педагога для ОСР (системи, майбутнє, участь, уважність, емпатія, цінності, трансдисциплінарність, творчість, дія, критичність, відповідальність, рішучість) [4]. Для перевірки цих компетенцій С. Фунтович та Дж. Равецц «використовували підхід постнормальної науки, як важливий компонент соціального конструювання знання, який лежить в основі науки про сталий розвиток (НСР), разом з холістичним підходом та трансдисциплінарним баченням знання» [6, с. 61]. На цьому прикладі дослідники намагаються продемонструвати, що змінюється світ, наука з її методами та інструментами, а тому по іншому слід сприймати й освіту.

Сьогодні важливо, на думку Фунтовича «розуміти не тільки те, чого ми хочемо, але й те, що насправді можна досягти. Ще один важливий аспект для всіх професій, які мають справу з такими серйозними викликами, як сталий розвиток, є те, що ви повинні знати, як дістатися звідси, тобто звідти, де ми знаходимося туди, куди ми хочемо прийти» [6, с. 62].

Це задача з багатьма невідомими, оскільки майбутнє завжди пов'язане з невизначеністю, а тому для її розв'язання потрібно вийти за межі усталених підходів і практик, та «бути готовим почути голоси "розширеної спільноти рівних" де різні учасники мають різні точки зору та різні цінності щодо проблем, що знаходяться в положенні ризику» [6, с. 62].

Висновок

Невідворотність змін в науці та освіті зумовлена, з одного боку, глобальними проблемами, що постали перед людством та потребують негайного колективного вирішення, а з іншого боку, ускладненням природних та соціальних систем, якими людина намагається керувати. Підхід постнормальної науки в цьому випадку слід розглядати як додатковий науковий інструмент до стратегічного вирішення складної проблеми, який дозволяє враховувати мінливість природних систем, плюралізм поглядів та актуальність людських цінностей. З огляду на це «у соціальному науковому процесі якість досягається не шляхом оманливої гонитви за визначеністю, а завдяки вмільому управлінню її невизначеністю, залучаючи всіх, хто має занепокоєння проблемою» [8, с. 18]. Підхід постнормальної науки та трансдисциплінарний підхід із притаманними їм складністю, строгістю аргументації у поєднанні з відкритістю, нелінійністю мислення та інтегративною діяльністю можуть бути дієвими у визначенні основних стратегій та напрямків реформи сучасної освіти та науки, оскільки їх якість залежить від відкритого діалогу між усіма зацікавленими сторонами.

Література

1. Кун Томас. Структура наукових революцій. К.: Port-Royal, 2001. 277 с.
2. Національна агентство із забезпечення якості вищої освіти. Глобальні цілі сталого розвитку. URL: <https://naqa.gov.ua/2021/05/глобальні-цілі-сталого-розвитку/>
3. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2022/04/15/VO.plan.2022-2032/Stratehiya.rozv.VO-23.02.22.pdf>
4. A Rounder Sense of Purpose. The 12 RSP Competences presented in a table. URL: <https://aroundersenseofpurpose.eu/framework/table/>
5. Brown, T., Colubri, A., Sabeti, P. and K. Sani, Empowering Students as Agents of Change February. Innovation Showcase. Vol.19 N.2. 2024. URL: <https://www.league.org/innovation-showcase/empowering-students-agents-change>
6. Farioli, F., Funtowicz, S. and M. Mayer. Post-Normal Science, Transdisciplinarity, and Uncertainty in Relation to Educators' Competences: A Conversation with Silvio Funtowicz. In: Vare, P., Lausset, N., Rieckmann, M. (eds) Competences in Education for Sustainable Development. Sustainable Development Goals Series. Springer, Cham. 2022. pp. 61-67. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-91055-6_8
7. Funtowicz, S. A quick guide to post-normal science. Integration and Implementation Insights. October 19, 2021. URL: <https://i2insights.org/2021/10/19/guide-to-post-normal-science/>
8. Funtowicz, S. and J. Ravetz, Post-Normal Science: How Does It Resonate With the World of Today? Chapter 2: Science for Policy Handbook. 2020. pp. 14-18. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/B9780128225967000024>

9. Funtowicz, S. and J. Ravetz. Science for the postnormal age. *Futures*, 1993. 31(7), pp. 735-755.
10. Ravetz, R. J., "What is post-normal science?". In: *Futures*, 1999. 31, pp. 647-653. URL: <https://commons.com.ua/en/sho-take-postnormalna-nauka/>.
11. Rome Ministerial Communiqué 19 November 2020 URL: https://eha.info/Upload/Rome_Ministerial_Communique.pdf
12. Ruptash, O. and T. Radzyniak. Specificity of Transdisciplinary Research: From Global to the Local Level. *Transformations and Challenges in the Global World*, Edited by Mario Marinov, Valentina Milenkova and Boris Manov, Part III: Dimensions of Social Transformations, Chapter 1, 2022. pp. 124-135. (Cambridge Scholars Publishing, England).
13. United Nations Development Programme. Що таке Цілі сталого розвитку? URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/tsili-staloho-rozvytku>

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ОСОБИСТОСТІ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ

О. В. Гречановська

*доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри філософії та гуманітарних наук
Вінницький національний технічний університет
м. Вінниця, Україна*

Проаналізовано феномен толерантності/інтолерантності до невизначеності особистості у процесі професійного становлення у зарубіжних та вітчизняних психологічних дослідженнях. Розглянуто методологію психологічних досліджень та актуальність використання тестів на толерантність до невизначеності. Аналізуються позитивні та негативні фактори впливу на особистість та їх прояви толерантності до невизначеності в освітньому процесі.

Ключові слова: толерантність до невизначеності, інтолерантність до невизначеності, освітній процес, вікова криза.

Сучасні суспільні процеси, катаклізми, реформи, війни приводять особистість у стан невизначеності, але чи дійсно такий стан існує і чи є його наслідки руйнівними для людини та її діяльності? І чи є невизначеність такою невизначеною як ми вважаємо? У психології до поняття невизначеності існують різноманітні підходи. Науковці пропонують різні види невизначеності, такі як очікувана та несподівана невизначеність. Очікувана невизначеність стосується середовища де інформація є прогностичним фактором майбутніх подій та гарантує стабільність, однак несподівана або непередбачена невизначеність є такою, коли фундаментальні зміни у навколишньому середовищі стають недійсними щодо минулих прогнозів [1]. Вітчизняні психологи виокремлюють фактори, які впливають на поведінку людини у ситуації невизначеності. Не зважаючи на прогнозованість ситуації чи ні, людина не сприймає невизначеність у кожній ситуації і її рівень може біти різним. Також особистість відрізняється рівнем толерантності до невизначеності, тобто, ситуація яка є значущою для однієї людини, є не важливою для іншої [2].

Найпоширенішими у психології є дослідження, що розглядають цю проблему через контекст толерантності до невизначеності (А. Гусева, І. Клименко, П. Лушин, Ю. Мельник, Н. Нортон, Е. Френкель-Бусвінг, Р. Халлман та ін) але бачення науковців акцентується на тому, що особистість у ситуації, що виникає може відчувати як позитивні і конструктивні стани, так і руйнівні для її становлення.

Термін «толерантність до невизначеності» у науковий обіг було введено ще у середині минулого століття (1948-1949 рр). Вперше це визначення з'явилося у працях американської дослідниці Е. Френкель-Бусвінг «Tolerance towards ambiguity as a personality variable» (1948р.) і стосувалося висвітлення етнічних проблем і стереотипів. Науковиця визначала толерантність до невизначеності як щось динамічне, невідоме, неоднозначне, складне у виборі, при цьому авторка визначала протилежне поняття, яке називала «інтолерантність до невизначеності» і характеризувала його як негативний прояв, через який людина робить вибір базуючись на принципі «чорне-біле», не розглядаючи різні сторони проблеми та не беручи до уваги складні реалії життя або розуміння інших людей [3].

Низка зарубіжних дослідників узагальнюючи поняття толерантності до невизначеності потрактовують його як поєднання різних психічних реакцій – позитивних і негативних, афективних, когнітивних, поведінкових. Усі реакції зумовлені нерозуміння особистістю певних аспектів, не ставлячи її в залежність від невизначеної ситуації [4].

Також існує думка, що загроза пом'якшує вплив невизначеності на толерантність і психологи вважають, що коли безпечно, невизначеність призводить до більшої толерантності, але коли щось загрожує, невизначеність призводить до зниження толерантності. Науковці, для підтримки своєї теорії використали незалежні маніпуляції загрозою та невизначеністю, а їх дослідження продемонструвало, що хоча почуття загрози та невизначеності можуть бути незалежними, також важливо розуміти їх взаємодію. Також було досліджено інтолерантність до невизначеності яка проявлялася у нездатності людини опиратися тим чи іншим ситуаціям, зосереджуватися на передбаченні протікання подій, що призводить до перебільшення загрози та може спричинити деструктивні процеси у розвитку та діяльності особистості [5].

У соціальному розрізі цікавими є дослідження вітчизняні науковців, які виявили, що особистості толерантні до невизначеності спрямовані на просоціальний життєвий розвиток, структурують своє майбутнє і такі особистості менше вдаються до використання Інтернет-контенту впевненими та цілеспрямованими особистостями з адекватною самооцінкою. Адже, інтолерантна невизначеність має значний вплив на самооцінку особистості та її самореалізацію.

Психологи зауважують, що взаємодія з невизначеністю може бути як успішною, що сприяє покращенню життєвого простору і відновленням суб'єктності, так і неуспішною, руйнівною, такою що призводить до деформацій чи деструкцій [7].

Нині у психологічних дослідженнях використовують близько двадцяти методик на визначення толерантної і інтолерантної невизначеності, більшість яких була створена протягом 60- 90-х років минулого століття, ось декі із них: «Шкала толерантності і інтолерантності до двозначності» (С. Баднер (1962)); «Тест толерантності до двозначності (AT-20)» (А. Макдональд загальної толерантності до невизначеності MSTAT-1, MSTAT-2» (Д. МакКлейн (1994)); «Шкала інтолерантності до невизначеності», коротка версія (IUS-12) (Н. Карлетон (2007)); «Індекс інтолерантності до невизначеності» (П. Госселін (2008)); «Опитувальник специфічної інтолерантності до невизначеності» (Disorder Specific Intolerance of Uncertainty) (Н. Тібодо та ін. (2015)) та ін. У вітчизняній психології є адаптація тесту «Шкала інтолерантності до невизначеності IUS-12» Н. Карлетона українською мовою Г. Громовою, тобто створено еквівалентний оригіналу інструменту з урахуванням етнолінгвістичних особливостей популяції, який можна використовувати у психологічних дослідженнях.

Важливим етапом у становленні особистості та визначення статусу її подальшого існування в соціуму – є вибір трудової діяльності та навчання у закладі вищої освіти. Цей процес є складним, так як припадає на одну із вікових криз, яка також характеризується невизначеністю становлення особистості. Сучасні психологи та педагоги розглядають студентський вік як найпродуктивніший для засвоєння професійних знань, умінь і навичок Науковці відносять до студентського віку період юності (або другу юність – від 17 до 21 року), яку характеризують як період перших спроб та випробувань власних сил і здібностей, початок розкриття власного потенціалу творчої життєдіяльності, становлення професійного самовизначення. Цей вік також описують як початкову стадію, що спрямована на розумову активність та фізичний розвиток, але не завжди у цей період відбувається формування соціальної та психологічної зрілості. При цьому молодь проявляє гнучкість до соціальних ролей, здатність прилаштовуватися та обирати різні статуси, відбувається здобуття комунікативного досвіду, шліфування інтелекту [8, с. 213].

Усі зазначені вікові особливості пересікаються та тісно взаємодіють з процесом невизначеності особистості. Тобто, бачення невизначеності залежить від психологічних проявів та особистісних якостей особистості, її сприймання середовища в якому вона перебуває але, при цьому, людина здатна самостійно змінити своє ставлення до невизначеності і формувати із руйнівного творчий підхід у будь-якій ситуації. Такі зміни можуть позначатися на подальшій діяльності людини, призводити до корисних, креативних процесів, сприяти адаптації до нових умов, бути гнучкими до швидких змін. Потрапивши у заклад вищої освіти, студенти перших курсів також відчувають стан невизначеності. На

такий стан впливають процеси: адаптації до навчання у ЗВО, яке відрізняється від звичного середовища загальноосвітнього навчального закладу (невизначеність у результативності знань та здатності їх засвоєння); соціалізації молодого людини, що потрапила у невідомий для неї простір і отримала новий соціальний статус – студент, який потребує відповідної поведінки, спілкування, нових соціальних зав'язків (невизначеність у соціальній взаємодії з іншими); комунікації не завжди налагоджений (особливо з викладачами у процесі навчання), так як відрізняється від спілкування з вчителем під час уроків. Також значний вплив на процес невизначеності є нездатність самоконтролю у молодого людини, так як багато процесів, які контролювалися батьками стають безконтрольними, і особистість не завжди здатна до вирішення навіть простих соціальних задач (вірний тайм-менеджмент, економічні питання, самостійність у виконанні завдань тощо). Усі ці фактори призводять до процесу і ситуацій у яких особистість може відчувати толерантну невизначеність, тобто, сприймати адекватно свої помилки, виправляти їх і продовжувати навчальну діяльність (або навіть її покращувати) і змінювати невизначеність на побудову чітких планів. Також може бути інша реакція, яка навпаки підштовхне особистість відчувати інтолерантну невизначеність і ставати не здатним продовжувати свою діяльність, втрачати мотивацію, створювати навколо себе несприятливу атмосферу, що може базуватися на агресії, яка буде породжуватися баченням у всьому різких контрастів «чорне-біле».

Висновок

Становлення особистості як фахівця є складним і багатогранним процесом на який впливають фактори пов'язані із толерантною/інтолерантною невизначеністю, процес, який залежить як від психологічних, особистісних особливостей і якостей особистості так і від зовнішнього середовища. Перебуваючи у закладі вищої освіти, для позбавлення деструктивних впливів на студентів, необхідний моніторинг їх толерантності до невизначеності, що сприятиме створенню відповідних психологічних умов, які будуть спрямовані на становлення конструктивної толерантності до невизначеності у всіх суб'єктів освітнього процесу і відповідати їх потребам.

Література

1. Mushtaq F., Bland A. R., Schaefer A. Uncertainty and cognitive control. *Front. Psychology*. 2011. Vol. 2. P. 249. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2011.00249>.
2. Клименко І. В. Толерантність до невизначеності як фактор адаптації курсантів – майбутніх правоохоронців, які навчаються в рамках психологічного супроводу. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Т. 2, вип. 4. С. 164–168.
3. Frenkel-Brunswick E. Tolerance towards ambiguity as a personality variable. *The American Psychologist*. 1948. № 3. P. 268.

4. Reis-Dennis, S., Gerrity, M. S., & Geller, G. Tolerance for Uncertainty and Professional Development: a Normative Analysis. *Journal of General Internal Medicine*, 36(8), 2021p. 2408–2413. <https://doi.org/10.1007/s11606-020-06538-y>
5. Del Valle, M. V., Andrés, M. L., Urquijo, S., Yerro-Avincetto, M., López-Morales, H., & CanetJuric, L.. Intolerance of uncertainty over COVID-19 pandemic and its effect on anxiety and depressive symptoms. *Revista Interamericana de Psicología*, 54(2), 2020, p. 1– 17. <https://doi.org/10.30849/ripijp.v54i2.1335>.
6. Кириченко, В. В. Психологічний аналіз толерантності особистості до невизначеності у сучасному інформаційному суспільстві. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*, 1, 2020. С. 133–138. <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2020-1-18>.
7. Мельник Ю.В. Психологічні стратегії життєдіяльності в умовах ситуаційної невизначеності: дис. ...канд.психол.наук.: 19.00.01. Київ, 2020. 325 с.
8. Вікова психологія : навч. посіб. / Сергєєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. К. : Центр навчальної літератури, 2012. 376 с.

ВПЛИВ ВИХОВНИХ ЗАХОДІВ З КІБЕРГІГІЄНИ НА ПІДВИЩЕННЯ ЗАГАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ БЕЗПЕКИ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ЗАКЛАДІВ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ В ОНЛАЙН-СЕРЕДОВИЩІ

О. Д. Атаманенко

заступник директора з методичної роботи
Вінницького державного центру естетичного виховання
учнів професійно-технічних навчальних закладів
м. Вінниця, Україна

Анотація. Описано та охарактеризовано виховні заходи проведені для здобувачів закладів професійної (професійно-технічної) освіти в онлайн-середовищі. Закцентовано увагу на заходах пов'язаних із Інтернет-середовищем, кіберпростором, кібербулінгом. Запропоновані поради по боротьбі із інтернет-шахрайством та кібербулінгом.

Ключові слова: здобувачів заклади професійної (професійно-технічної) освіти; Інтернет, кібербулінг.

Annotation. The educational activities conducted for applicants of professional (vocational and technical) education institutions in the online environment are described and characterized. The focus is on measures related to the Internet environment, cyberspace, and cyberbullying. Suggested tips for combating Internet fraud and cyberbullying.

Keywords: institutions of professional (vocational and technical) education of applicants; Internet, cyberbullying.

Збільшення кількості користувачів інтернету та інтеграція цифрових технологій в усі сфери життя виділяють як пріоритетну тему захисту особистої інформації та формування навичок безпечного використання інтернет-ресурсів. Інформаційна безпека стає ключовим завданням для суспільства, особливо для молодого покоління, яке все більше інтегрується в онлайн-

середовище. Здобувачі освіти закладів професійної (професійно-технічної) освіти підпадають під цю вразливу категорію, оскільки вони активно користуються інтернетом, але часто не мають достатніх знань щодо захисту своєї інформації. У цьому контексті важливим поняттям є кібергігієна, яка визначає правила та практики безпечного поведіння в онлайн-просторі.

На офіційному вебсайті корпорації Microsoft у розділі «Запитання й відповіді» можна знайти пояснення поняття «кібергігієна». «Кібергігієна» – це набір процедур, які зменшують ризик атаки. Завдяки принципам кібергігієни, як-от доступу з мінімальними правами та багатофакторній автентифікації, несанкціонованим особам важче отримувати доступ до вмісту. Також вона включає типові рекомендації, як-от оновлення програмного забезпечення та створення резервної копії даних, що дає змогу зменшити кількість системних уразливостей [1]. Ці принципи спрямовані на захист користувачів від шкідливих програм, запобігаючи можливому викраденню персональних даних та забезпечуючи безпеку цифрових пристроїв.

Вчені, такі як О.М. Бандурка, В.В. Василевич, В.В. Марков, В.О. Туляков, І.В. Жук досліджують питання кібербезпеки, приділяючи особливу увагу захисту даних та кіберзлочинності. Їхні роботи дають ґрунтовний аналіз сучасних загроз і пропонують практичні рішення для забезпечення захисту в цифровому середовищі.

Молодь, яка є однією з найбільш активних категорій користувачів інтернету, стає мішенню для різних видів кібершахрайств. Найбільш поширеними формами кіберзлочинів є фішинг, соціальна інженерія, крадіжка особистих даних та шахрайство у соціальних мережах.

Фішинг — це одна з найпоширеніших форм кіберзлочинності, яка полягає у надсиланні шахрайських електронних листів або повідомлень з метою викрадення конфіденційної інформації, такої як паролі або номери банківських карток. Молодь часто стає жертвами фішингових атак через їхню довірливість та недостатню увагу до захисту персональних даних.

Соціальна інженерія є ще одним видом шахрайства, де шахраї маніпулюють людьми, змушуючи їх добровільно розкривати особисту інформацію. Шахраї можуть діяти через фальшиві профілі в соціальних мережах або за допомогою підроблених оголошень про виграш призів, що особливо приваблює молодь.

Шахрайство у соціальних мережах також є поширеною проблемою серед молоді. Використовуючи популярність соцмереж, шахраї можуть створювати фальшиві акаунти, надсилати фальшиві пропозиції роботи, просити про фінансову допомогу або поширювати шкідливе програмне забезпечення. Недостатня обізнаність щодо безпеки в соцмережах робить молодь вразливою до таких атак. Ще одним небезпечним видом кібершахрайства є викрадення особистих даних. Шахраї можуть отримати доступ до акаунтів молодих людей, використовуючи слабкі паролі або вразливі точки в системах безпеки. Це дозволяє зловмисникам використовувати особисту інформацію для фінансових махінацій або шантажу.

Зважаючи на загрози, з якими стикаються молоді люди в онлайн-середовищі, виховні заходи з кібергігієни мають велике значення для формування високого рівня безпеки. У рамках заходів, організованих Вінницьким державним центром естетичного виховання учнів професійно-технічних навчальних закладів для здобувачів освіти закладів професійної (професійно-технічної) освіти, активно залучаються працівники Управління протидії кіберзлочинам у Вінницькій області Департаменту кіберполіції, які надають здобувачам освіти актуальну інформацію про сучасні кіберзагрози та способи їх уникнення. Зокрема, під час лекцій та тренінгів здобувачі освіти отримують практичні знання щодо використання надійних паролів, важливості двофакторної автентифікації, а також вміння розпізнавати фішингові атаки. Учасники заходів також знайомляться з правилами безпечного поведіння в соціальних мережах та навчальних платформах, включаючи превенцію секстингу, грумінгу, кібербулінгу.

Вищезазначені заходи сприяють не лише підвищенню рівня обізнаності, але й розвитку культури кібербезпеки, яка стає невід'ємною частиною поведінкових моделей молодих людей в інтернеті. Значну роль відігравали реальні кейси, які дозволяли учасникам наочно побачити приклади кіберзагроз і методи їх запобігання. Аналітичні дані та статистика, представлені під час лекцій, надавали учасникам глибоке розуміння масштабів проблеми. Кібергігієна є необхідним елементом сучасної цифрової грамотності, а виховні заходи, спрямовані на її популяризацію, є ефективним інструментом для підвищення рівня загальної культури безпеки серед молоді. Здобувачі освіти ЗП(ПТ)О часто стикаються з різними формами кібершахрайства, такими як фішинг, соціальна інженерія та викрадення особистих даних. Навчання кібергігієні та активна робота з підвищення обізнаності здобувачів освіти допомагають не тільки уникнути шахрайських схем, але й розвивати культуру відповідального та безпечного використання інтернету.

Висновки. Ефективність виховних заходів підтверджується практичними результатами: учні починають усвідомлювати важливість кібергігієни та застосовують отримані знання в повсякденному житті, що в кінцевому підсумку сприяє зменшенню ризиків стати жертвою кіберзлочинів. Співпраця з Управлінням протидії кіберзлочинам у Вінницькій області Департаменту кіберполіції, залучення до проведення заходів фахівців з кібербезпеки дозволяють забезпечити високий рівень якості виховних заходів та їхню практичну цінність для здобувачів освіти.

Література

1. Що таке кібергігієна. Роділ «Запитання й відповіді». Офіційний сайт Microsoft. <https://www.microsoft.com/ukua/security/business/security-101/what-is-cybersecurity#:~:text=Що%20таке%20кібергігієна%3F,важче%20отримувати%20доступ%20до%20вмісту>.

2. Нечипоренко А. Що таке кібергігієна. Та як її підтримувати. CyberMediaTrack. 2022. <https://cybermediatrack.com/kibergigiiena-kiberbezpeka/>
3. Основи кібергігієни. Цифрова освіта. <https://osvita.diia.gov.ua/courses/cyber-hygiene>.
4. Кібергігієна – це важливо! Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського". <https://kpi.ua/2020-10-28>.
5. Основні правила кібергігієни. CERT-UA. <https://cert.gov.ua/recommendation/31>.
6. Основи кібергігієни. Портал управління знаннями НАДС. <https://pdp.nacs.gov.ua/courses/osnovy-kiberhihienu>
7. Основні правила захисту даних – кібергігієна для активного Інтернет-користувача. ESET – офіційний сайт. 2019. <https://www.eset.com/ua/about/newsroom/blog/data-protection/osnovnyye-pravila-zashchity-dannykh-kibergigiyena-dlya-aktivnogointernet-polzovatelya>.
8. Навчальний курс із основ кібергігієни «базові правила безпеки в цифровому середовищі». НТУ —ХПІІІ. <http://web.kpi.kharkov.ua/kmmm/uk/navchalnyj-kurs-iz-osnovkibergigiyeny-bazovi-pravyla-bezpeky-v-tsyfrovomu-seredovyshhi/>
9. Що таке кібергігієна і яке відношення вона має до вашого комп'ютера і підключених до нього пристроїв? <http://uzinform.com.ua/news/2020/06/30/174433.html>.

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Гоцалюк А.А.,

доктор філософських наук, професор

Київський національний університет будівництва і архітектури,

м. Київ, Україна

Анотація. У статті аналізується проблеми неминучості невизначеності в соціокультурних національних проявах сьогодення та мистецьких явищах ХХІ століття.

Ключові слова: безперервність функціонування, інновація, культура, рефлексія, трансформація.

Abstract: The article analyzes the problems of the inevitability of uncertainty in socio-cultural national manifestations of today and artistic phenomena of the 21st century.

Key words: continuity of functioning, innovation, culture, reflection, transformation.

Філософські рефлексії, щодо, розуміння сенсу людського буття, зосереджуються на питаннях невизначеності, які стосуються його багатовимірності та місця людини в ньому. Адже, в різноманітних сферах життєдіяльності людини можливості вибору неоднакові. Що стосується культурних цінностей, людина здатна вибрати ті, що не заперечують її життєвим потребам. Усвідомлюючи існуючі культурні цінності, які оточують людину, і здатні вплинути на неї, вона розуміє, що ці норми поведінки можуть створити систему певних заборон, обмежуючих її свободу. Таким чином, одні ті ж культурні прояви для однієї людини можуть мати цінність, а для іншої ні. Культура, маючи буттєву значущість, орієнтує людину на прояви високого рівня досконалості. Водночас, культурні і цивілізаційні процеси можуть не співпадати, зумовлюючи процеси руйнації духовних начал соціуму.

Існують відчутні труднощі з адекватним поясненням того, чому деякі цінності й значення, котрі були виражені в стародавніх творах, не втрачають своєї функціональності й зберігаються в духовному житті протягом тривалого часу після того, як умови, що породили їх, відійшли в минуле. Деякі уявлення та типи мислення (міфи й релігія) продовжують бути вкоріненими в суспільній свідомості, незважаючи на успіхи наукового пояснення світу [6].

Важливе – якщо не ключове – світоглядно-концептуальне значення для оперування проблематикою традиціоналізму й неотрадиціоналізму має влучна теза Езри Паунда, відповідно до якої традиція – це краса, яку ми оберігаємо, а не кайдани, якими ми до чогось прикуті. Традиція

є характерною ознакою усталеності світогляду та соціалізації. Це форма соціокультурної спадщини, котра репродукує історично усталені еталони, передбачає постійність, спадковість історичного досвіду і високий семіотичний статус архаїчних елементів. Традиція як надбання культури є істотним фактором впливу на спрямованість, характер і динаміку суспільних процесів у цілому.

Багатоманітність існуючих конкретно-історичних культур значною мірою зумовлена різноманіттям культурних традицій. Завдяки сучасним засобам комунікації значно розширюються можливості запозичення й взаємообміну в сфері культурної спадщини різних суспільств. Запозичені елементи культурної спадщини згодом традиціоналізуються, стаючи частиною власного культурного традиційного комплексу, адже, по-перше, традиція за визначенням є тим, що передається; вона є чимось вічноспадковим в стихії життєвих метаморфоз, зміною всіх змін і незмінною в своєму перманентному відновленні. По-друге, традиція постає реальністю віртуальною, яка перевершує опозицію потенційного та актуального. Вона є чимось, що передбачає сутність у випереджаючій, символічно завершеній формі, яка утримує в собі буття. По-третє, ідеї самоперетворення й символічної завершеності реальності як потоку змін підказують, що буття традиції має внутрішню глибину, відноситься до сфери «внутрішнього». Традиція є таємниця, доступна лише символічному вираженню, але така, що передається безпосередньо «від серця до серця», у глибинах внутрішнього досвіду.

З виникненням і утвердженням у середовищі культури «позамистецьких» феноменів оновлюється рефлексійність культурного простору ХХІ ст. Формування принципів авангарду, полікультуралізм у просторі постмодерної неотрадиціоналістичної парадигми змінює онтологічний підхід до трактування особистих досягнень художнього плану, чуттєвих зсувів, морального аспекту буття.

В інноваційній культурі новаторство домінує над традиційністю. Її відрізняють наступні риси:

- розмивання шкали життєвих цінностей. Різноманітні девіації поведінки не наражаються на категоричне неприйняття масової свідомості. Відбувається прискорене розхитування моралі й падіння етичних норм;

- ослаблення нормативності культури. Колективістський первень поступається місцем індивідуалізму. Підвищення рівня автономії особистості, можливість самостійного визначення життєвих цілей, ідеалів, форм і засобів діяльності. Свобода індивіда – одна з найважливіших цінностей;

- створення сприятливих умов для розвитку творчості, соціальне визнання її результатів. Інтенсивний розвиток мистецтва, науки, техніки, високий престиж знань, освіченості. Критичність і самостійність мислення. Віра в силу людського розуму [1].

Висновки. Таким чином варто відзначити, що діяльність людини у сучасному суспільстві позначена активною інноваційністю у різних її сферах: господарській, політичній, економічній, духовній. Ця прикметна ознака культури XXI ст. вимагає створення ефективних механізмів успішного соціокультурного регулювання інноваційними змінами, які в подальшому мають бути основою розв'язання проблем життєдіяльності суспільства. Важливим механізмом такого регулювання має стати застосування в модернізаційних процесах інновації. Щоправда, капіталістичній системі у XXI ст. притаманний занепад галузей, пов'язаних із перспективними енергетичними технологіями, а також гіпертрофований розвиток індустрії споживання. Причому, інформаційні технології, які інтенсивно розвивалися, теж стали працювати в основному на задоволення первинних споживчих інстинктів.

Головною метою державної інноваційної політики є створення соціально-економічних, організаційних і правових умов для ефективного відтворення, розвитку й використання науково-технічного потенціалу країни, забезпечення впровадження сучасних екологічно чистих, безпечних, енерго- та ресурсозберігаючих технологій, виробництва та реалізації нових видів конкурентоздатної продукції [5].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гоцалюк А.А. Неотрадиціоналізм в культурних практиках України : монографія / А.А. Гоцалюк. – Київ : НАКККиМ, 2012. – 350 с.
2. Гуцуляк О.Б. Українська національна ідея і пошук. Книга національного буття / О. Б. Гуцуляк // Соціальна психологія. – 2008. – С.84-94
3. Жаворонок В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник / В. Жаворонок. – Київ : Довіра, 2006. –703 с..
4. Культура і побут населення України : навч. посіб. для вузів / В. І. Наулко (кер.), Л. Ф. Артюх, В. Ф. Горленко [та ін.] ; [голов. ред. С. В. Головка]. – Вид. 2-ге, допов. та переробл. – Київ: Либідь, 1993. – 284 с.
5. Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07. 2002 № 40-IV [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> (дата звернення: 20.09.2024).
6. Teoria da informação e percepção estética, Rio de Janeiro: Tempo Brasileiro, 1978. (Portuguese)

ОЦИФРУВАННЯ БУТТЯ ЯК СПРОБА ПОДОЛАННЯ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Гончарова О. Є.

*кандидат техніч. наук, доцент, докторантка кафедри філософії,
соціології та менеджменту соціокультурної діяльності
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
Університет імені К.Д. Ушинського»,*

Одеса, Україна

Єзерський В. Б.

*здобувач кафедри автомобільного транспорту та логістики
Національного університету «Одеська політехніка»,*

Одеса, Україна

Завдання цифровізації – максимальна об'єктивізація, яка призводить до того, що ми з феноменального світу переходимо в суб'єктно-об'єктний світ, а потім із суб'єктно-об'єктного світу ми переходимо в об'єктний світ. У цифровому світі є лише об'єкти, які мають пов'язаність один з одним і об'єкти стають динамічними, а не статичними. І ми опиняємось у пов'язаних об'єктно-динамічних умовах. Пов'язаність і динамічність визначається якраз цифровізацією.

Ключові слова: невизначеність, цифровізація, Буття, сенс, співмірність, людиномірність, моделювання, пізнання, креація.

The task of digitalization is maximum objectification, which leads to the fact that we move from the phenomenal world to the subject-object world, and then from the subject-object world we move to the object world. In the digital world, there are only objects that are interconnected with each other, and objects become dynamic, not static. And we find ourselves in interconnected object-dynamic conditions. Connectedness and dynamism are determined precisely by digitalization.

Key words: uncertainty, digitization, Being, meaning, co-dimensionality, human-dimensionality, modeling, cognition, creation.

Сьогоднішні умови цифровізації, що надшвидко розвивається, та віртуалізації людської діяльності, становлення техноцифрової соціальної реальності (техно-цифро-суспільства, техноцифрового соціокультурного середовища) та зміна характеру взаємодії людини та машини на основі цифрових технологій визначають новий тип наукової раціональності після класичного,

некласичного та постнекласичного (за Стьопіним В. С. [1]). Цей етап ми назвали *метакласичним*. Ключовою характеристикою *метакласичного* типу наукової раціональності є надшвидкий розвиток цифровізації та *техносингулярність* [2, 3, 4]:

- неконтрольована швидкість прогресу технологій, що експоненційно наростає;
- два якісні стрибки (складності та радикальної невизначеності), що перетворюють науку на «постнормальну»;
- поява другого носія вищого інтелекту з позалюдським аналогом пізнання, що вимагає тотального переформатування світу – інший тип економіки, інший тип соціуму, інший тип культури, що кардинально змінить людей і суспільство вже найближчими роками.

У дослідженні розглядається феномен цифровізації в аспекті подолання радикальної невизначеності. У чому суть феномена цифровізації? Суть цифровізації – у раціоналізації та алгоритмізації. Наряду з аналоговим світом є світ цифровий, і ми все переводимо в алгоритми. Так чи інакше процес цифровізації – це створення дзеркала за алгоритмами, що розвиваються. При цьому є загроза заміни людиномірних уявлень машинними алгоритмами (МА). Машинні алгоритми (МА) можуть допомогти нам стає дедалі людянішими (розширити діапазон творчих можливостей) або створюють загрозу виродження людяності [5].

Сама собою цифровізація існує завдяки невизначеності. Якби не було невизначеності, то не виникла б цифровізація. У цьому процесі цифровізації – це процес об'єктивізації (підвищення визначеності). Якщо зникне невизначеність, то цифровізація зникне. Тому що сама собою цифровізація існує, тому що є невизначеність. Процес об'єктивізації спочатку речей, потім природних процесів. Компанія *Nvidia* створила Проект *Earth2* – близьку до дійсності віртуальна реальність планети Земля. Поступово проникаємо всередину пізнання людини і починаємо об'єктивізувати пізнання. Дуже добре це демонструють великі мовні моделі А.І., які, по суті, об'єктивізували феномен тексту додаванням математики, алгоритмів, тобто по суті відбувається оцифрування одного із комунікаційних пластів. При цьому людина має ще відчуття і почуття. Починається моделювання *Metaverse* для того, щоб наша свідомість отримувала певне враження, створюються 3D-картинки, 3D-відео, створюються крісла, які рухаються, намагаємось максимально змоделювати світ речей. Виходить, що ми віддзеркалюємо в *Metaverse* звичайний Всесвіт, хоча могли б у цій *Metaverse* створити *Всесвіт Іншого Масштабу*. Виходить, що цифровий *Metaverse* формується з нескінченно малого в різне велике і далі вже щось робиться в цих великих. І не створюємо *Metaverse*, в якій є нескінченно малі об'єкти, щоб навчитися взаємодіяти з нескінченно малими об'єктами.

Насправді, цифровізація стала, з одного боку, мікроскопом, з другого – деяким телескопом у самих пізнавальних процесах. Процес цифровізації – це створення деякого цифрового двійника, який потім набуває вже своєї природи (кількість переростає в якість). Спочатку люди породжують

смишли, а потім змісли породжують людей. Спершу люди думають ідеї, а потім ідеї думають людей. По суті, ми знаходимося в петлі рекурсії нескінченно малого, а з іншого боку – у бік нескінченно великого. За допомогою цифровізації ми розкладаємо на нескінченно мале, а потім нескінченно мале за допомогою алгоритмів з'єднуємо в різне велике. І при цьому сама цифровізація має якість нескінченно великого. Тоді ми виходимо на те, що у нас є якийсь коло, яке не має ні початку, ні кінця – коло еволюції свідомості.

Починається перенесення світу в цифровий вигляд і формуються Big Data, які стають нелюдніми (людина не здатна взаємодіяти з таким великим об'ємом інформації). Створюються зовнішні алгоритми, машинні алгоритми взаємодії з цією інформацією. Спочатку ми алгоритми створюємо самі. Потім сама людина створює алгоритми, які навчаються на алгоритмах. Ми вже починаємо робити дедалі складніші алгоритми і ці складні алгоритми ми не можемо сприйняти. Навіщо ми це робимо? Насамперед, щоб виживати, людині потрібна безпека. Одна з опцій свідомості – це передбачення. Для чого формується зовнішня пам'ять? Щоб передати інформацію іншим поколінням, щоб життєвий досвід не зник, це потрібно для виживання. Тоді виходить, що хочемо все краще і краще передбачати (наприклад, погоду, природні катаклізми та ін.).

Людина прагне все краще передбачати, бореться з невизначеністю, внаслідок цієї боротьби людина і створює рішення щодо боротьби з невизначеністю. І самі рішення стають дедалі складнішими і для нас стають невизначеними. Це все пов'язане із пророкуванням.

Виходить, що раніше нам потрібно було виживати у природних умовах природного Всесвіту. Сьогодні потрібно виживати вже і в *Metaverse*. Ми вирішили завдання виживання матеріального, то тепер стоїть завдання смислового виживання. Спочатку був природний нормальний сенс – виживати, тож ми зовнішню природу собі підкоряли. Після того, як ми навчилися виживати, ми почали жити. Коли почали жити, була можливість перейти на розкриття творчого початку людини, а ми далі перейшли на ще більше підпорядкування зовнішньої природи. НАВІЩО? Щоб гарантувати життя своїм нащадкам, тому що усвідомлюємо, що зовнішній світ є агресивним, а ми хочемо, щоб наші діти-онуки були в порядку. Ми створили багаті умови для багатьох поколінь вперед. Тоді у нових поколінь також виникають нові виклики, нові завдання, пов'язані зі змістом життя. Але відбувається, по суті, втрата аксіологічної вертикалі, вертикаль смислів йде, і ми приходимо в аксіологічний глухий кут. Хочемо вирватися з цього аксіологічного глухого кута, для цього нам потрібно вибудовувати нові аксіологічні вертикалі/сміслові вертикалі [6].

Сама собою *невизначеність* є стимулом пізнання, змушує зайняти суб'єктну позицію і запустити процес об'єктивізації (породження знань). Виходить, що *невизначеність* одна із базових умов генерації нових знань.

Якщо є феномен невизначеності, то є феномен визначеності. Для того щоб щось визначити, необхідно обчислити межі. А щоб побачити межу, нам необхідно це, по суті, об'єктивізувати. І виходить, що завдання цифровізації – максимальна об'єктивізація, яка призводить до того, що ми з феноменального світу переходимо в суб'єктно-об'єктний світ, а потім із суб'єктно-об'єктного світу ми переходимо в об'єктний світ. У цифровому світі є лише об'єкти, які мають пов'язаність один з одним і об'єкти стають динамічними, а не статичними. І ми опиняємось у пов'язаних об'єктно-динамічних умовах. Пов'язаність і динамічність визначається якраз цифровізацією. По суті, ЦИФРА СТАЄ якимсь АТОМОМ, з якого складається Всесвіт. І, якщо в аналоговому Всесвіті у нас одні базові сили/базові енергії (гравітація, атомна енергія, тощо) і подальша взаємодія йде через ці базові сили. У нас з'являється *Metaverse* в цифровому середовищі. Є Всесвіт, ми пізнаємо цей Всесвіт, в результаті зростає кількість даних, відомостей, фактів і їх треба кудись записувати. Ми починаємо розвивати зовнішню пам'ять та розвивати алгоритми взаємодії із зовнішньою пам'яттю. За ідеєю, треба акцентувати увагу і на внутрішню пам'ять, і з урахуванням зовнішньої пам'яті її теж якимось чином розвивати. В нас це не сильно відбувається. У результаті ми сідаємо на зовнішню пам'ять. І тоді питання: А якою має бути внутрішня пам'ять за наявності такої *smart*-зовнішньої пам'яті?

Феномен невизначеності – це феномен співмірності. Для того щоб була визначеність, потрібна співмірність. Якщо щось із чимось співмірне, то у нас виникає визначеність, а якщо неспівмірне – тоді у нас виникає невизначеність. При цьому людина має свої органи сприйняття, які і визначають з якою співмірністю людина може взаємодіяти. Виходить, що з допомогою цифровізації ми можемо змінювати цю співмірність. Цифровізація дозволяє здійснювати дослідження у тих розмірностях, які недоступні людському сприйняттю. Для свідомості все одно з чим взаємодіяти, але воно має якось визначитись (беремо щось невизначене та його визначаємо). Виходить, що у нас сам процес цифровізації – це універсальний інструмент взаємодії з різними розмірностями, причому навіть із їхніми моделями. Є можливість моделювання лише на рівні інформації, лише на рівні квазіідеального світу (ідейного світу), а не лише на рівні речового світу.

Невизначеність є необхідною однією з базових умов народження нових знань, потім збільшується обсяг знання, що потребує збільшення обсягу пам'яті, і далі, щоб із цією зовнішньою пам'яттю щось робити, нам потрібні нові алгоритми з цією пам'яттю. Спочатку виникла необхідність оцифрувати нашу зовнішню пам'ять, потім, коли оцифрували нашу зовнішню пам'ять, виникла можливість моделювати безпосередні експерименти з реконфігурації різної збірки з цієї зовнішньої пам'яті.

Висновок

Цифровізація світу та невизначеність – природний еволюційний процес розширення горизонту та глибини проникнення думки людини у світобудову. Тому цифровізація світу та

невизначеність – це виходить якийсь природний еволюційний процес розвитку свідомості через можливість моделювання у цифровому середовищі, смислового середовищі. Коли ми пізнаємо, то ставимо певні експерименти, створюємо модельні рішення і потім перевіряємо їх на практиці і воно відбувається в матеріальному світі. Коли всі дані про матеріальний світ оцифровані, то є можливість моделювання в нематеріальному середовищі, цифровому середовищі. Нікола Тесла у своїх уявленнях моделював експерименти і йому не потрібно було моделювати їх у матеріальному світі, достатньо було моделювати у свідомості. Також і Роберто Бартіні моделював літальні апарати у своїй свідомості.

Сьогодні з'являється можливість ставити уявні експерименти за допомогою не речового світу, а цифрового світу. Тоді феномен невизначеності – це ключовий момент природної еволюції свідомості і ми стоїмо на певному порозі створення нової цивілізації.

Рівень цивілізації безпосередньо залежить від знарядь праці. Знаряддя праці безпосередньо дають дві речі: 1) виживання, 2) пізнання/креація. І тоді виникає питання: креація чого: зовнішнього чи внутрішнього? З одного боку, є сприятливі умови для життя, у нас є певні відчуття, і вони постійно визначені. Людина має ще почуття. У разі *виживання* людина має почуття визначеного налаштування. А в умовах *життя* виникає завдання моделювання нових норм спілкування та відносин на основі *моделювання нових почуттів* і тим самим формування в *Metaverse* різних моделей людства, в яких немає домінації. За ідеєю цифровізація світу – деяка передумова, створення «всесвітньої пісочниці», в якій належить змоделювати такі почуття спілкування та відносин, які здатні сформувати суспільство, що спирається на дружбу, а не на війну.

Особливість цифровізації – все з усім пов'язане і немає війни усередині цифровізації. Цифри самі одна з одною не воюють. Якщо раптом виникає якийсь збій, програма просто зупиняється. Феномен невизначеності та цифровізація – шанс для того, щоб змінити настрій людства до невизначеності та перейти зі стану постійної війни у стан постійної дружби.

Література

1. Stepin V. *Theoretical Knowledge*, Dordrecht: Springer Verlag, 2005. 412 p.
2. Olga Honcharova. THE PROBLEM OF DIGITALIZATION IN THE ASPECT OF PSYCHOSYNERTICS: SAFETY AND NON-HUMAN DIMENSIONS OF SOCIAL REALITY / Irina Yershova-Babenco, Dina Kozobrodova, Anna Seliverstova, Olga Honcharova // INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE «THE DAYS OF SCIENCE OF THE FACULTY OF PHILOSOPHY–2022», May 11-12, 2022 (ABSTRACTS). Kyiv: Publishing centre «Kyiv University», 2022. P. 408–417.
3. Гончарова О. «Цивілізаційна трансформація соціокультурного середовища: взаємодія {Людина}~[Машина] в умовах *smart*-цифровізації». *Studies in History and Philosophy of Science and Technology* (Дослідження з історії і філософії науки та техніки). Дніпровський національний університет ім. Олесея Гончара. Дніпро, Україна. 2024. Вип. 33(1). С. 21–32.
<https://www.vestnikdnu.dp.ua/index.php/ifnit/article/view/183/191>.

4. Єзерський В., Гончарова О. «Иманентна реальність людської сутності у феноменальній дійсності в постсингулярних умовах». *VII Міжнародна наукова конференція здобувачів вищої освіти, молодих вчених «Методологія та технологія сучасного філософського пізнання»*. Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського». 23-24 травня 2024. С. 164–172.

5. Honcharova O. “The great war of civilization – the war between machine algorithms (MA) and homodox”. *International Scientific Conference “The days of science of the faculty of philosophy-2023”*. Kyiv, Ukraine. *Publishing Centres “Kyiv University”*. May 11–12, 2023. p. 615–623, <https://daysofscience-knu.net.ua/index.php/conference/issue/view/12/79>.

6. Mielkov Yu. Open Science and Humanism: Decolonization of Knowledge and Fractality of Identities // *Digital Press Social Sciences and Humanities*. 2023, Vol. 9, Art. 20. DOI: 10.29037/digitalpress.49452, URL: <https://digitalpress.ugm.ac.id/article/452>.

НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ ПРИ ВИВЧЕННІ КИТАЙСЬКИХ ІЄРОГЛІФІВ

Д. Х. Штофель

В. Л. Матвійчук

Вінницький національний технічний університет,

м. Вінниця, Україна

В роботі дослідження феномен невизначеності при використанні китайського ієрогліфічного письма. Розглянуто історико-соціальні причини та мовні механізми виникнення невизначеності, а також труднощі, які можуть виникнути при розумінні та вивченні китайської мови.

Ключові слова: китайська мова, ієрогліфічне письмо, гомофонія, невизначеність.

Shtofel D., Matviichuk V. Uncertainty while learning Chinese characters

The research paper deals with the phenomenon of uncertainty when using Chinese hieroglyphic writing. The historical and social causes and linguistic mechanisms of uncertainty, as well as difficulties that may arise in understanding and learning the Chinese language, are considered.

Key words: Chinese language, hieroglyphic writing, homophony, uncertainty.

Вступ

Китайські ієрогліфи, в оригіналі 汉字 (*hànzì*), є однією з найдавніших і найскладніших систем писемності у світі. На відміну від абеткових систем, які використовують літери для позначення звуків, китайські ієрогліфи є зображеннями-логограмами, де кожний символ зображає слово або значиму частину слова. Ця своєрідна структура передачі інформації несе в собі семантичне багатство, але водночас накладає шари неоднозначностей та невизначеностей, які можуть впливати на інтерпретацію ієрогліфів, вивчення та використання елементів такого письма, особливо для осіб, які вивчають китайську мову як іноземну. Саме визначення понятті «ієрогліф» несе на собі відтінок невизначеності [1], а в китаєзнавчій лінгвістичній науці час від часу виникають суперечності [2]. Однак метою цієї розвідки є аналіз джерел невизначеності, з якими може зустрітися людина, яка починає вивчати китайську мову, зокрема застосовувати ієрогліфів у писемному та усному спілкуванні.

Для того, щоб осмислити феномен невизначеності у природі китайських ієрогліфів, що впливає на процес навчання, необхідно заглибитись в їх історично-соціальну еволюцію, структурну складність і дослідити проблеми, які вони створюють у сучасних процесах комунікації.

Історична еволюція та семантичні зміни

Китайські ієрогліфи розвивалися протягом тисячоліть, змінюючи форму, значення та використання при різних системах влади і регіональних особливостях. Багато ієрогліфів, які колись відрізнялися за значенням, привели до появи одного сучасного символу, стали більш узагальненими або злилися з іншими піктограмами. Наприклад, стародавні піктограми, тобто символи, які виникли на основі малюнків, часто мали дуже конкретні значення, пов'язані з матеріальними об'єктами [3], як-от 日 (*rì*) на позначення сонця або 木 (*mù*) для концепту дерева. Згодом ці ієрогліфи ставали більш абстрактними, набуваючи додаткових значень, пов'язаних з первісною семантикою. До прикладу, 日 тепер також означає «день» як поняття, пов'язане з «сонцем», тоді як 木 часто використовується метафорично для позначення чогось дерев'яного (виготовленого з дерева) або ототожнюваного з деревом, але не самого дерева (в сучасній мові дерево позначають ієрогліфом 树, який містить у собі ключ 木).

Така семантична змінність створює невизначеність у тлумаченні історичних текстів. Вчені, які інтерпретують стародавні твори, повинні враховувати контекст, період часу і навіть регіональні діалекти, щоб точно розшифрувати слова або характеристику персонажа в давній літературі. Один і той самий ієрогліф може передавати різні значення на основі плинного історичного використання, створюючи двозначність як для сучасних читачів, так і для фахових істориків. Таким чином, динамічна еволюція китайських ієрогліфів сприяє семантичній невизначеності, особливо при інтерпретації стародавньої чи класичної китайської мови.

Семантична і фонетична багатозначність

Інше джерело невизначеності прочитання китайських ієрогліфів полягає в полісемії, де один символ може мати кілька значень залежно від контексту. Наприклад, ієрогліф 行 (*xíng / háng*) може означати «ходити», «робити» або «лінія» залежно від того, в якій ситуації він використовується [4]. Така множинність значень створює неоднозначність, особливо в письмовому тексті, де відсутні тональні маркери (що розрізняють різні значення в розмовній китайській мові). Без керівного контексту звукової мови читачі повинні значною мірою покладатися на сусідні ієрогліфи, щоб зрозуміти значення, що іноді може призвести до помилкового тлумачення.

Крім того, фонетична подібність між складами додає ще один рівень невизначеності. Китайська мова є тональною мовою, тобто незначні зміни тону можуть змінити значення слова. Такі ієрогліфи, як 马 (*mǎ*) – кінь – і 妈 (*mā*) – мати – у розмовній китайській мові відрізняються лише інтонацією, але чітко розрізняються на письмі. Однак, при використанні пін'їну без тональних позначок, як це часто буває в неофіційному листуванні або в текстових повідомленнях у месенджерах, це може викликати плутанину. Більше того, деякі ієрогліфи мають абсолютно однакове звучання, наприклад, 史 (*shǐ*) – історія – та 使 (*shǐ*) – робити, спричиняти, використовувати,

надсилати. Символи візуально відрізняються, але фонетична неоднозначність у мовленні створює труднощі в інтерпретації, особливо для тих, для кого китайська мова не є рідною.

Омофонія та сучасна комунікація

Стрімкий розвиток цифрового зв'язку приніс нові невизначеності у використання китайських ієрогліфів. Омофони – слова, які звучать однаково, але мають різне значення, – створюють значні проблеми під час обміну текстовими повідомленнями чи онлайн-повідомленнями. Оскільки в китайській мові багато омофонів, ієрогліфи, які вимовляються однаково, можна легко сплутати, особливо коли вони використовуються в контексті, де пріоритетом є швидке спілкування та стислість. Наприклад, ієрогліфи 买 (*mǎi*) – купувати) і 卖 (*mài*) – продавати – звучать майже однаково, а тому недосвідчених слухач може легко їх сплутати у швидкій цифровій розмові, створюючи невизначеність щодо передбачуваного значення.

Сучасні методи введення тексту, особливо введення на основі пін'їню, яке перетворює латинізовані склади на ієрогліфи, можуть посилити цю неоднозначність. Під час введення тексту за допомогою пін'їню користувачам пропонується кілька варіантів символів для одного складу, і вони повинні вибрати правильний на основі контексту. При цьому ймовірність помилки є дуже високою, особливо коли користувач поспішає, що призводить до непорозумінь у спілкуванні.

Культурна та естетична невизначеність

Крім мовної невизначеності, китайські ієрогліфи також відображають культурну та естетичну неоднозначність. Каліграфія – традиційне мистецтво написання китайських ієрогліфів – підкреслює форму та красу кожного ієрогліфа [5]. У цій практиці кожен штрих, кут нахилу і рух пензля можуть змінити зовнішній вигляд і емоційний відтінок ієрогліфа, іноді ускладнюючи його інтерпретацію. Ця художня особливість створює естетичний шар невизначеності, де значення та враження від зображення можуть змінюватися залежно від стилю чи наміру каліграфа.

Китайська культура багата на елементи невизначеності та двозначності, які часто розглядаються як сильні, а не слабкі сторони комунікації. Наприклад, у поезії багатство китайських ієрогліфів допускає численні інтерпретації, дозволяючи читачам розуміти та сприймати текст у свій власний спосіб, який базується на особистому досвіді та уподобаннях. Також розширюються можливості «езопової» мови, непрямого вираження задуму автора. Це культурне сприйняття неоднозначності відображає ширше філософське сприйняття феномену невизначеності, особливо в сферах мовознавства, мистецтва та спілкування.

Вивчення китайської мови і невизначеність

Однією з найпомітніших проблем під час вивчення китайських ієрогліфів є невизначеність звучання, коли одна вимова (звук) може відповідати кільком ієрогліфам (символам) із різними значеннями. Це явище, відоме як гомофонія [6], додає ще один рівень складності до оволодіння китайською мовою. Слід також розрізняти омофонію та поліфонію.

Як уже зазначалось, омофони – це слова, що звучать однаково, але використовують різні символи на письмі [7].

Омофони дуже поширені в китайській мові через відносно обмежену кількість складів у мові. Основна структура китайської мандаринської мови складається з приблизно 400 різних складів, які в поєднанні з чотирма тонами створюють приблизно 1200 унікальних звукових комбінацій. Однак мандаринська мова налічує понад 50 000 ієрогліфів, тобто багато символів мають однаково вимову.

Наприклад, склад *shi* може озвучувати значну кількість різних ієрогліфів залежно від тону та контексту: 是 (*shi*) – бути, 十 (*shi*) – десять, 时 (*shi*) – час, 市 (*shi*) – ринок, 事 (*shi*) – матерія або річ.

У розмовній китайській мові значення цих омофонів зазвичай визначається завдяки контексту або специфічним використанням тонів. Однак навчаючись читати й писати, учні повинні запам'ятовувати різні ієрогліфи, пов'язані з одним звуком, що може бути джерелом помилок та невизначеності.

Поліфонія ієрогліфів означає, що одним символом може позначатись кілька звуків [8].

Деякі ієрогліфи також демонструють поліфонію, тобто вони можуть мати кілька варіантів вимови залежно від контексту чи використання. Це додає ще один вимір невизначеності для учнів.

Уже згадуваний ієрогліф 行 можна вимовляти як *xíng*, коли він означає «ходити» або «робити», і як *háng*, коли він означає «лінія» або «ряд».

Іншим прикладом є ієрогліф 乐, який можна вимовляти як *yuè*, коли він означає «музика», і *lè*, коли він означає «щасливий». Різниця у вимові відображає подвійне значення цього ієрогліфу.

Щоб розуміти, яку вимову в якому контексті використовувати, потрібно знати різні значення одного символу, що пов'язане з труднощами для початківців.

Ще однією проблемою для тих, хто навчається, є багатозначність звуків, особливо під час читання, аудіювання та комп'ютерного набору китайською мовою.

Деякі слова звучать однаково, але мають різне значення. Без повного вільного розпізнавання ієрогліфів може бути важко розрізнити такі омофони за відсутності сильних контекстуальних прив'язок. Наприклад, учень, який читає речення зі словом *shì*, може сплутати 是 (бути) з 事 (матерія / річ), що призведе до неправильного розуміння речення.

Звукова невизначеність стає найбільш помітною в розмовній китайській мові. Без візуальної ієрогліфічної наочності учні повинні повністю поклатися на тон, контекст та навіть жести, щоб розшифрувати значення. Тони мають вирішальне значення в китайській мові, і неправильна вимова або неправильне розуміння інтонації може повністю змінити значення слова.

Які ж можливі шляхи для того, щоб впоратися зі звуковою невизначеністю в процесі вивчення китайських ієрогліфів?

Надзвичайно важливим є зосередження на контексті. Багато омофонів стають зрозумілими, якщо їх помістити в речення чи фрази. Вивчення ієрогліфів як частини словосполучень або фраз

допомагає зменшити невизначеність, оскільки конкретні слова часто використовуються лише в певному контексті. До прикладу, 是 (*shì*) зазвичай використовується як дієслово, що означає «бути», тоді як 事 (*shì*) з'являється в контекстах, пов'язаних із подіями чи речами (наприклад, 事情, *shìqíng*, означає «справи» або «питання»). Асоціації ієрогліфів із їхніми поширеними парними ієрогліфами допомагають учням розрізняти омофони.

Надзвичайно важливим на перших етапах вивчення китайської мови є опанування тонів. Багатьом учням спочатку важко розмовляти з правильними інтонаціями, але тренування вимови, вправи на аудіювання та поєднання тонів можуть покращити вимову [9]. Тональні моделі в реченнях (де тони взаємодіють та змінюються) легше сприймати після тривалих вправ на слух.

Для подолання проблеми омофонів у письмовій формі учні можуть використовувати такі методи запам'ятовування, як мнемотехніки, ключовий аналіз та інтервальне повторення [10]. Розуміння компонентів ієрогліфа – ключів (які часто вказують на значення) – допомагає візуально розрізняти омофони.

Сучасні інформаційні технології введення ієрогліфів з клавіатури, зокрема з використанням штучного інтелекту, дозволяють зменшити кількість помилок при автоматизованому наборі ієрогліфів на основі піньїню.

Висновок

Невизначеність є невід'ємною особливістю китайських ієрогліфів, яка походить від їх тривалої історичної еволюції, полісемії, фонетичної багатозначності та сучасних технологічних реалізацій ієрогліфічного письма. Незважаючи на те, що ця невизначеність може створювати проблеми у спілкуванні та перекладі, вона також збагачує мову, створюючи шари значень та глибину змісту. Китайські ієрогліфи є не лише інструментами для передачі інформації, а й символами, які відображають історико-культурний і соціальний досвід носіїв мови. Таким чином, невизначеність, закладена в китайських ієрогліфах, відображає особливості самої китайської мови та культури, створюючи як виклики при її вивченні, так і можливості для художніх інтерпретацій. Процес вивчення китайської мови вимагає багато аудіальної, письмової та мовної практики, використання контекстного навчання та розвинуте володіння тоном.

Література

1. Кірносова Н. А. Китайський ієрогліф: проблема визначення. *Сходознавство*. 2013. № 61. С. 47–54.
2. Sampson G. A Chinese phonological enigma. *Journal of Chinese Linguistics*. 2015. Vol. 43 (2). P. 679–691.
3. Зінченко А., Острокоморець А. Китайський ієрогліф як інструмент візуалізації образів об'єктів реальності. *Матеріали VII Всеукр. наук. конф. «Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства»* (м. Суми, 18–19 квітня 2019 р.). Суми : СумДУ, 2019. С. 286–289.

4. 陈洪茂.点行 (xíng) 还是 点行 (háng). *中学语文: 教学大参考 (上旬)*. 2006. 编号 9. 页 10.
5. Кірносова Н. А. Китайський ієрогліф як художній феномен. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов*. 2016. № 83. С. 109–115.
6. Ke J. A cross-linguistic quantitative study of homophony. *Journal of Quantitative Linguistics*, 2006. Vol. 13 (01). P. 129–159.
7. Колоїз Ж. В. Явище омофонії в лінгвістичній інтерпретації. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2024. Том 35 (74), № 1. Част. 1. С. 27–32.
8. Zhang H., Yu J., Zhan W., Yu S. Disambiguation of Chinese polyphonic characters. *The First International Workshop on MultiMedia Annotation (MMA2001)*. 2001. Vol. 1. 10 p. URL: <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=229c6040782617f704f6f7458f7c48cac8adf435>
9. Хомяков Е. І. Методи навчання фонетиці в процесі викладання китайської як іноземної. *Матеріали доповідей IV Міжнар. наук.-метод. конф. «Сходознавство. Актуальність та перспективи»* (м. Харків, 24 березня 2023 р.). Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2023. Част. 1. С. 145–147.
10. Штофель Д. Х., Матвійчук В. Л. Мнемонічні особливості опанування ієрогліфічної писемності на початковому етапі вивчення китайської мови. *Матеріали LI науково-технічної конференції підрозділів ВНТУ* (м. Вінниця, 31 травня 2022 р.). Вінниця : ВНТУ, 2022. 3 с. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-inkonf/all-inkonf-2022/paper/view/16034>

КОНФУЦІАНСЬКА ОСВІТНЯ ТРАДИЦІЯ

Хавроненко В. Д.

к. філос. н., доцент, доцент кафедри філософії

Київський національний університет будівництва і архітектури

Київ, Україна

Таран Г.П.

к. філос. н., доцент, доцент кафедри філософії

Київський національний університет будівництва і архітектури

Київ, Україна

Як в Китайській Народній Республіці так і в Україні освітня сфера перебуває в процесі пошуку власної визначеності. Невизначеність освітньої сфери витікає з необхідності в умовах глобальної інтеграції пошуку в освіті балансу між традиційно-національним та прогресивно-універсальним, пошуку сучасних більш ефективних форм і методів навчання та виховання, а також, що дуже важливо, досягненню відповідності освітньої сфери стану суспільства в цілому та тенденцій його розвитку.

Метою роботи є дослідження основних змістовних ознак традиційної для історичного Китаю конфуціанської системи освіти, а також визначення місця і ролі цієї системи в китайському суспільстві.

Ключові слова: конфуціанська освіта, шість мистецтв, шляхетна людина, ритуали.

Habronenko V. D., Taran G. P. Confucian educational tradition

Both in the People's Republic of China and in Ukraine, the educational sphere is in the process of finding its own certainty. The uncertainty of the educational sphere stems from the need in the conditions of global integration to find a balance in education between traditional-national and progressive-universal, to search for modern, more effective forms and methods of learning and upbringing, and also, which is very important, to achieve compliance of the educational sphere with the state of society as a whole and trends of its development.

The purpose of the work is to study the main content features of the Confucian education system traditional for historical China, as well as to determine the place and role of this system in Chinese society.

Key words: Confucian education, six arts, noble person, rituals.

Вчення Конфуція та його послідовників являло собою грандіозний цивілізаційний проект реалізація якого дала можливість тривалого, стійкого існування цивілізації яку сьогодні зазвичай називають - конфуціанською.

В даній роботі ми говоримо про конфуціанство (жу-дзя) як про освітню систему, так як очевидно що найбільших здобутків Конфуцій і його послідовники досягли якраз в вирішенні проблеми підготовки кадрів для державної служби та побудови чиновницької ієрархії.

В патерналістській та теократичній по своїй суті китайській вертикалі влади був відсутній поділ на світську і духовну влади. Клас вчених-чиновників виконував ті ж функції які в середньовічній Європі виконувались дворянством так і духовенство. Відповідно і в системі освіти Китаю також не було поділу на освіту духовну та академічну.

Послідовники Конфуція активно просуvalися його ідеї про призначення на державні посади виключно здібних і відповідним чином підготовлених вчених конфуціанців не залежно від їх соціального походження. Дані ідеї реалізувались в цілу систему відбору, підготовки та випробування кадрів. Конкурсний відбір через конфуціанську систему освіти на державні посади зробили надзвичайно престижним та мотивованим цей шлях. Класична конфуціанська освіта вінчалася складанням державних іспитів, успішне проходження яких давало можливість отримати статус чиновника. Для подальшого отримання конкретних посад в державній ієрархії необхідно було також проходити відповідні випробування. І тільки найвищі посадовці були звільнені від цієї необхідності. В цілому навчально-екзаменаційна система досягнувши свого найбільшого розвитку в епохи династій Тан (618-907рр.);

Конфуцієм та його послідовниками було створено образ ідеального шляхетного чоловіка (цзянь цзи) як вищу цінність і як мету людських прагнень, досконалий ідеал мудрої та високоморальної людини до якого слід прагнути постійно вдосконалюючи себе. На основі цієї ідеї була сформульована мета навчання і виховання. В цілому її можна визначити так: досягнення стану сильної, морально досконалої, гармонійно розвинутої людини.

Для тих хто прагне досягти стану цзень цзи була розроблена система навчання та методи самоосвіти. В конфуціанській системі освіти важливою є ідея самовдосконалення, самовиховання. Вважається, що неперевершені знання самого Конфуція є наслідком самоосвіти так як будь які відомості про його вчителів відсутні.

Небо згідно Конфуція сприяє бажаним іти по важкому шляху навчання до вершин вчення та все ж досягти стану цзянь-цзи можна лише власними зусиллями.

Людина яка володіє ЖЕНЬ сподівається на себе завжди рухається вперед, любить навчатися; низька, нікчемна людина фаталістично сподівається на Небо.

Які ж основні риси конфуціанської освіти необхідно виділити.

Основою досягнення вченої мудрості вважалися давні тексти впорядковані Конфуцієм. Їх вивчення, вільне коментування та трактування, уміння на їх основі писати твори - такою була предметна направленість китайської освіти. В минулому вони шукали мудрість і досконалість людського буття, ця направленість зробила конфуціанську систему освіти, як до речі і все китайське суспільство, консервативно-традиціоналістичною що і привело врешті решт класичну китайську імперію до занепаду і руйнації.

Конфуціанська освіта мала чітко виражену соціально-комунікативну направленість. Ті галузі знань, які в Західній традиції мають класичні назви «фізика», «метафізика», «космологія», «теологія» не були предметом дослідження і відповідно навчання для конфуціанців. Для них таким предметом є перш за все те що у нас мало б назву «мораль», «політика», «культові ритуали», «елітарні мистецтва».

Які ж галузі знань та умінь вивчалися?

Важливими елементами конфуціанської освіти були: музика, живопис, каліграфія, поезія а також стрільба з лука та управління колісницею, виконання сакральних культових ритуалів. Всі ці

«мистецтва» мали бути також постійними заняттями вченого-чиновника, так як вони були необхідні:

- для становлення дійсно благородної особистості;
- досягнення внутрішньої рівноваги;
- побудови гармонійних взаємин між людьми;
- засобом магічного впливу на реальність.

Моделюючи певну поведінку «мистецтва» виступали освітніми носіями моральних та соціальних цінностей. В них виховувалися і демонструвались певні морально-вольові якості та здібності керівника. Мужність і цілеспрямованість, стриманість і вміння управляти собою, концентрація уваги і вміння розподіляти увагу між одночасним управлінням кіньми, кар'єру чиновника балансуванням на колісниці та стрільбою з лука. Нездатність до цих « мистецтв» унеможлилювала.

Знання і виконання ритуалів поряд зі знанням мови та письма обумовлювали національну самоідентифікацію китайців. Ритуали в освіті це навчальні дисципліни які окрім надання знань мали ще виховувати слухняність, стриманість, взаємну повагу, відповідальність та повагу до старших. Ритуальні культу в Китаї це сукупність необхідних традиційних дійств, які мають символічний характер, соціальну значимість і проводяться з метою магічного впливу на реальність. Конфуцій вважав що ритуальні дійства узгоджено входять в глобальний ритм космічного життя. Невиконання ритуалу спрямовує людські дії в безлад і хаос. Тому кожний китаєць був як об'єктом так і суб'єктом культових по своїй суті етико-ритуальних

принципів і норм. Знання і виконання ритуалів поряд зі знанням мови та письма обумовлювали національну самоідентифікацію китайців, а нездатність до «мистецтв» унеможлилювала чиновницьку кар'єру.

Висновки

В Імператорському Китаї відбувалася сакралізація як самої освітньої системи так і статусу вченого чиновника який в процесі навчання мав здобути можливість читати волю Неба, а також, своєю участю у ритуалах містичним чином впливати на світовий порядок;

Конфуцій і його послідовники впровадили в Китаї дійсний культ освіти а конфуціанство на більше ніж на два тисячоліття отримало статус офіційної ідеології з чітко вираженою етико-політичною направленістю та навчально-виховною функцією;

Сила конфуціанства в тому що воно стало шляхом до влади і заможності, а також досить ефективною школою гармонізації соціальних відносин та побудови вертикальної політичної системи.

Література

1. Традиційні культури і ритуали Китаю / Василь Хавроненко. – Університетська кафедра №2/2013. - К.: КНЕУ, 2013. - 65-75 с.
2. Філософія конфуціанської освіти / - Софія. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник №2(11). – К., ВПЦ «Київський університет», 2018. - 80-83с.
3. Бесіди і судження. Конфуцій.-К.; Вид. «Арій», 2022, 178 с. - С. 224
4. Конфуцій Книга Вислови - Харків: Фоліо, 2023. - 192 с.
5. Кіктенко В.О. До визначення категорії первісної сутності Піднебесної // Східний світ. №8, том 6, 2 (96), Київ–1999.– С. 45-58.
6. Кіктенко В.О. Джозеф Нідем про філософію раннього конфуціанства // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2004. – №615. – С. 54– 60.
7. Кіктенко В. О. Філософія раннього конфуціанства у відношенні до історії наукової думки в давньому Китаї в аналізі Джозефа Нідема // Проблеми освіти: Наук.-метод., зб. – К.: Наук.-метод. центр вищої освіти, 2004. – Вип.. 38. – С. 239–251.
8. Tony Swain Confucianism in China: An Introduction Bloomsbury Publishing, 7 вер. 2017 р. - 312 р.

СПРИЙНЯТТЯ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ЯК АТРИБУТУ БУТТЯ У ДАВНЬОКИТАЙСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ ДЛЯ ДОСЯГНЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ГАРМОНІЇ ТА САМОРЕАЛІЗАЦІЇ

Янішевський О. Л.

Аспірант

Житомирський державний університет ім. І. Франка

м. Житомир, Україна

oyanishevskiy@gmail.com

У статті проаналізовано невизначеність як екзистенційно- онтологічний феномен у філософському дискурсі, що є центральною у багатьох філософських системах, зокрема у давньокитайській думці. У даосизмі, через вчення Лао-цзи, невизначеність розглядається як природний стан буття, що проявляється через Дао — принцип, якого неможливо повністю осягнути. Прийняття цієї невизначеності відбувається через концепцію «У-вей» (не-дія), яка водночас спрямовує людину до соціальної гармонії та самореалізації. Конфуціанство, як філософія та ідеологія досконалості людини та суспільства, орієнтується на соціальну гармонію, де невизначеність приймається як даність та долається через дотримання ритуалів і моральних норм, котрі, відповідно, ведуть до процвітання як суспільства, так і особистості. Саме невизначеність як екзистенційний феномен прямо вплинув на формування концепцій даосизму та конфуціанства для навігації у Реальності

Ключові слова. Невизначеність, конфуціанство, даосизм, Дао, Небо, гармонія, самореалізація.

Вступ

Невизначеність, як екзистенційно-онтологічний феномен, є інтегральною частиною філософського дискурсу. Власне, саме буття визначається як таке, що не має достовірної екзистенції кожної наступної секунди; радше, можемо говорити про ступінь ймовірності подальшого існування реальності як такої. Подолати певні бар'єри невизначеності, як епістемологічні, так і екзистенційні, намагалися і намагаються низка філософів через пропозицію того чи іншого пояснення даного.

Основна частина

Найвідомішими філософськими напрямками Китаю є даосизм та конфуціанство, котрі не оминають проблематику невизначеності. Лао-Цзи (VII-VI ст. до н.е), провідний давньокитайський філософ, у своєму трактаті «Дао Де Цзін» досить чітко вказує на те, що невизначеність є невід'ємною частиною буття (Дао). «О безкінечне! Його не можна назвати. Воно існує, але повертається до небуття. Воно називається формою безформною. Воно також називається невизначеним» [2, с 20]. За Лао Цзи, кожен має прийняти реальність, як вона є, з її окресленим та неокресленим, відомим та невідомим, і при цьому має бути бездіяльним. «Немає нічого такого, чого б не досягла бездіяльність» [2, с 49]. Варто розуміти, що під «бездіяльністю» (шлях «У-вей») розуміється не лімітація фізичної або творчої активностей, а зменшення власних бажань, розумінням того, в які процеси буття варто або не варто втручатися. Розуміння останнього («правильного невтручання») приходить з наповненням людиною Де (моральністю). Всі природні процеси слід сприймати як даність та діяти (або не діяти) узгоджено з духовними настановами (включно з медитаціями) для більшого пізнання Дао для досягнення досконалості. «Людина вищої моральності нагадує нездатного». [2, с 45]. Чим більше людина усвідомлює та втілює шлях правильної бездіяльності (живе простим життям, позбавлених бажань), тим більше вона самореалізується («стає великою») шляхом досягнення високої духовності та максимальної гармонії з Дао, тобто з самим Буттям [2].

Конфуцій (VI-V ст. до н.е.), засновник давньокитайської філософської течії конфуціанства, також не обходив проблематику невизначеності, хоч і дещо меншою мірою у порівнянні з даосизмом. Центральною проблематикою конфуціанства є гармонійні відносини в суспільстві, які досягаються слідуванню морально-етичним ідеалам на рівні особистості та держави. В конфуціанстві, концепт Дао використовується у значенні практичного шляху досягнення гармонії та досконалості, тоді як Небо є джерелом морального порядку на Землі, котре має «волю» і наділяє тих, хто слідує його шляху, земними благами та суспільною шаною. Важливо розуміти, що основні чесноти – рен (людяність), лі (ритуали та етикет), сяо (шанобливість сина), чжун (вірність та відданість) – окреслені в конфуціанстві саме як шлях досягнення гармонії в суспільстві та досягнення власної величності (самореалізації) саме через проблему невизначеності у постійному, мінливому світі, де людина не може пізнати все. Особливе значення мають ритуали (лі), оскільки саме слідуючи традиціям предків, за Конфуцієм, можна робити певні прогнози про майбутнє, дещо вирішуючи проблематику невизначеності Буття.

«Дім Чжоу ґрунтувався на обрядах Ін, що зберіг з них і що додав, можна знати. І про тих, хто, можливо, наслідувати Чжоу, нехай і за сотню поколінь, можна знати» [1, с 14]. Самореалізація у

конфуціанстві ототожнюється з набуванням особою високої людяності, доброчесності, що підтверджується відповідною повагою суспільства. Отже, використовуючи шлях Дао (а отже, приймаючи Небо та його невизначеність, а також його волю як даність) і втілюючи у життя усі чесноти, визначені конфуціанством, можливо не лише досягти гармонійних відносин у суспільстві, але й досягти самореалізації.

Висновки

Невизначеність як екзистенційний феномен розглядається під різними кутами філософами різних епох. Зокрема, у Стародавньому Китаї невизначеність сприймається як безперечний атрибут Буття, з яким потрібно працювати, при чому дещо різними способами, в залежності від філософської течії. Даосизм пропонує прийняти невизначеності як атрибут Дао і гармоніювати з нею через практику У-вей («правильне недіяння»). Конфуціанство, в свою чергу, підходить до невизначеності під кутом прагнення до соціальної стабільності, досягаючи гармонії шляхом дотримання ритуалів та моральних принципів. Обидві філософії визнають неможливість пізнання усього Буття і закликають до гармонійної взаємодії з невизначеністю як даності Буття. Шляхи «У-вей» даосизму або моральні-етичні ідеали конфуціанства були сформовані як такі зважаючи на феномен невизначеності Реальності на всіх рівнях (буття-суспільство-людина). При цьому, і даосизм, і конфуціанство прямо вказують на те, що саме завдяки прийняттю невизначеності та слідуванню волі Неба та Дао, можна досягти не лише гармонійних стосунків у суспільстві, але й втілення власної самореалізації.

Література

1. Конфуцій. Бесіди і судження. Київ: Арій, 2023. 224 с.
2. Лао-Цзи. Дао Де Цзін. Київ: Арій, 2024. 96 с.

新形势下国际中文教育在乌克兰发展面临的问题

ПРОБЛЕМИ, З ЯКИМИ СТИКАЄТЬСЯ РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОЇ КИТАЙСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ В НОВІЙ СИТУАЦІЇ

王海珍

Ван Хайчжень

摘要：当今世界正在经历百年未有之大变局,国际形势发生了深刻复杂的变化,不变的是国际社会之间的人文交流与文化理解。国际中文教育以满足全球中文学习需求为价值导向,是中国向国际社会供给的重要语言服务公共产品。国际中文教育是全球国际理解教育的重要组成部分,发挥的功能和价值使其成为推动中外人文交流、促进人类文明进步和建设“人类命运共同体”的重要力量。本文立足乌克兰新形势下国际中文教育所面临的问题进行探讨,进而对国际中文教育在乌克兰的发展提出建议。存在的主要问题有:复杂的国际政治形势对国际中文教育的影响,远程中文教学质量有待提升和新媒体传播资源短缺,符合乌克兰本土需求的国际中文教材建设未引起足够重视,乌克兰本土高层次国际中文教师人才紧缺。提出的对策是:在人类命运共同体理念下推进国际中文教育的发展,在新形势下加快远程中文教学与传播资源的转型升级,重视符合乌克兰本土需求的国际中文教材建设,进一步加强乌克兰本土高层次国际中文教师队伍建设。

Abstract: The world today is experiencing a great change that has not been seen in a hundred years, and the international situation has undergone profound and complex changes, but what remains unchanged are the humanistic exchanges and cultural understanding among the international community. International Chinese education, guided by the global demand for Chinese learning, serves as a vital language service and public product provided by China to the international community. It is an essential component of global intercultural education, playing a crucial role in promoting cultural exchange between China and other countries, advancing human civilization, and building a "community of shared future for mankind." This paper explores the challenges faced by international Chinese education in Ukraine under the new circumstances and proposes suggestions for its development. The main issues identified include: the impact of a complex international political situation on international Chinese education, the need to improve the quality of online Chinese teaching, a shortage of new media resources, insufficient attention to developing international Chinese textbooks that meet local needs, and a lack of high-level international Chinese educators in Ukraine. Proposed solutions include: promoting the development of international Chinese education under the concept of a shared future for mankind, accelerating the transformation and upgrading of online teaching and resources in response to new circumstances, prioritizing the creation of international Chinese textbooks tailored to local needs, and strengthening the training of high-level local international Chinese teachers.

Анотація: Світ сьогодні переживає великі зміни, яких не бачили вже сто років, а міжнародна ситуація зазнала глибоких і складних змін, але що залишається незмінним, так це гуманістичні обміни та культурне взаєморозуміння між міжнародною спільнотою. Міжнародна китайська освіта, керуючись

глобальним попитом на вивчення китайської мови, є важливим мовним сервісом та публічним продуктом, що надається Китаєм міжнародному співтовариству. Вона є суттєвою складовою частиною глобальної міжкультурної освіти, відіграючи ключову роль у сприянні культурному обміну між Китаєм та іншими країнами, просуванні людської цивілізації та побудові "спільноти спільного майбутнього для людства". У цій статті розглядаються виклики, з якими стикається міжнародна китайська освіта в Україні в нових умовах, та пропонуються рекомендації для її розвитку. Основні проблеми включають: вплив складної міжнародної політичної ситуації на міжнародну китайську освіту, необхідність покращення якості онлайн-навчання китайської мови, нестачу нових медіа-ресурсів, недостатню увагу до розробки міжнародних підручників з китайської мови, які відповідають місцевим потребам, та брак висококваліфікованих педагогів з китайської мови в Україні. Запропоновані рішення включають: сприяння розвитку міжнародної китайської освіти під концепцією спільного майбутнього для людства, прискорення трансформації та модернізації онлайн-навчання та ресурсів у відповідь на нові умови, пріоритетне створення міжнародних підручників з китайської мови, адаптованих до місцевих потреб, а також посилення підготовки висококваліфікованих місцевих педагогів з міжнародної китайської мови.

一、引言

自2007年乌克兰第一所孔子学院成立以来，经过十多年的发展，孔子学院数量不断增加，随之中文学习者的数量也在不断增加。然而，在世界百年未有之大变局下，国际中文教育也正面临前所未有的挑战。鉴于此，本文立足在乌克兰国际中文教育所面临的问题进行探讨，进而对国际中文教育的发展提出建议。

二、新形势下国际中文教育在乌克兰发展存在的现实问题

（一）复杂的国际政治形势对国际中文教育的影响

当今世界并不太平，国家和地区之间冲突时有发生，逆全球化潮流有蔓延之势，国际中文教育也面临多重风险。其中，最大的风险来自国际政治方面，动因包括经济贸易问题和国际武装冲突等。乌克兰国内形势不稳定，2022年开始国际中文教育从线下教学转为了远程中文教学，复杂的国际政治形势对国际中文教育在乌克兰的发展造成了很大影响。

（二）远程中文教学质量有待提升和新媒体传播资源短缺

乌克兰国内形势的不稳定性给国际中文教育在乌克兰发展带来了前所未有的冲击，也暴露出国际中文教育发展过程中的短板，国际中文教育的数智化转型势在必行。然而，新时期国际中文教育跨域办学所面对的地域差异使得数智化转型问题异常复杂。由于在线教学平台存在差异，所以远程中文教学面临诸多问题。新媒体平台的大量涌现和快速发展不仅提高了信息传播的速度，也改变了传统

的信息传受关系，中文国际传播主体、内容、方式等也在发生着巨大变化。新媒体在吸引潜在的中文学习者、传播中国文化、树立中国形象等方面发挥出越来越重要的作用。然而，目前在乌克兰关于如何发挥新媒体在国际中文教育中的作用以及其传播机制等方面的研究十分匮乏。

（三）符合乌克兰本土需求的国际中文教材建设未引起足够重视

教材作为国际中文教育领域极为重要的文化产品，已不再仅仅是语言教学的载体，更肩负文化传播的任务。虽然国际中文教材在出版数量和编写质量上已取得了长足进步，但总体上以跨文化传播为目的的国际中文文化类教材建设还存在明显不足，国内外汉语学习者普遍比较认可的文化类国际中文教材较少，针对不同受众的分级文化教材建设也处于起步阶段。在语言学习和文化阅读教材中，用乌克兰语标注的教材凤毛麟角，对于很多初学者来说很困难。

（四）在乌克兰高层次国际中文教育人才紧缺

国际中文教育只靠外派的中文教师是远远不够的，还需要培养更多高水平的本土中文教师。目前，国内对国际中文教育者的培养和储备已取得一定成效，但中国所需要的国际传播人才还应包括懂中文、深刻理解中国文化的外国人，这正是国际中文教育所致力培养的对象。多年来，在乌克兰国际中文教育较多侧重汉语的基本应用，对精通汉语的高层次国际传播人才的培养有所缺失，目前急需培养能够熟练运用中文直接阅读中国的文献，了解中国传统文化，能够比较客观、全面地看待中国，积极传播中国文化、传递中国声音的乌克兰本土中文教师。加强此类人才的培养也是目前在乌克兰国际中文教育必须肩负起的使命之一。

三、新形势下国际中文教育在乌克兰发展的相关建议

（一）在人类命运共同体理念下推进国际中文教育的发展

在人类认识和感知世界的过程中，人们的文化背景可能不同，但所面临和关注的问题在很大程度上是相的，文化间的共性、共同的观念等成为互动的重要前提，语言架起了沟通的桥梁。只有传播主体与客体以共同的内容引发情感和价值层面的共鸣，语言文化传播层面的深层互动才得以实现，才能实现有效传播。由此可见，构筑人类命运共同体离不开国际中文教育，国际中文教育应该也能够在构建人类命运共同体的理念之下获得自身发展的空间和动力。

（二）新形势下加快远程中文教学与传播资源的转型升级

加快推动数智化进程，赋能传统中文教育转型升级，是国际中文教育实现内涵式发展进而促进中文国际传播高质量提升的重要路径。国际中文教师可将现有相对成熟的数智技术与中文教学实践深度

融合并不断拓展。随着移动终端的普及，越来越多受众开始通过手机、平板电脑等获取知识和学习技能，国际中文教育也应顺应当下移动化、碎片化的学习趋势，以更符合学习者需求的方式进行形式创新和内容生产。此外，我们还可以借助元宇宙等未来影像技术，使学习者身临其境地感知，在沉浸体验中自主探索和发现，在文化情境中深入理解和学习，以弥补空间上无法亲临目的语环境的缺憾。在新媒体逐渐取代传统媒体的新时期，国际中文教育从业者还应紧跟时代步伐，寻找新媒体资源与跨文化传播的接口，充分运用短视频等新方式，在各大新媒体平台开展生动有趣、轻松简单的中文教学与文化传播，以崭新的形式吸引更多的关注，挖掘潜在的中文学习者。

（三）重视符合乌克兰本土需求的国际中文教材建设

国际中文教材是中华文化跨文化传播的重要媒介，其文化传播功能应得到应有的重视和重新审视。充分发挥国际中文教材文化功能的第一步是要深度挖掘中华优秀传统文化并将其以乌克兰学生能够理解和接受的方式呈现出来。我们应致力于加强对当代中国文化的挖掘和探究，并将其以朴素平实的视角和适当的形式巧妙地呈现在乌克兰国际中文教材中，从而使国际中文教材文化传播功能得到充分发挥。

（四）在乌克兰加强乌克兰本土高层次国际中文教师队伍建设

1. 培养来华高层次学历生

来华硕博层次的高端中文传播人才有可能成为未来国际中文教育本土教师的骨干力量，也在某种程度上决定了中文国际传播的深度。根据目前乌克兰国内形势，可为乌克兰来华留学生提供一些激励保障机制，吸引更多乌克兰学生来华攻读硕博学位；也可以与国外大学、研究机构等通过多元途径联合培养中文传播高端人才；在完成高层次人才的学历教育之后可为其中的佼佼者提供具有一定竞争力和吸引力的工作岗位，使其有机会成为沟通中国和乌克兰的桥梁和纽带，也让中文国际传播人才培养工作发挥长远之效。

2. 有针对性地培养本土中文教师的中文理解与阐释能力

本土中文教师更多使用自己的本国语言，在本国或国际媒体上阐释他们眼中的中国。因此，这类人才需要着重提高中文的语言运用能力和中文阅读理解能力。在此基础上，高层次国际传播人才还可能承担对中华经典文献或重要材料的翻译任务，使中华经典文献能够为更多的海外受众所理解和接受。翻译是跨语言和文化的交际行为，若不经有效的翻译，中国的思想理论和知识观念很难跨越语言和文化的鸿沟，被乌克兰民众所接触并得到认同。翻译并非语言符号之间的简单对等，需要在准

确理解源语意义内涵的基础上，用另一种语言进行再表达，因此。如何提升乌克兰本土中文教师的翻译能力，使他们用乌克兰易于理解、乐于接受的语言教授中文、讲述中国故事是又一重要课题。

3.加强本土国际中文教育师资的文化素养和跨文化外语教学能力

如今，国际中文教育已经完成了从培养语言能力到培养交际能力的转变，正在经历从培养交际能力向培跨文化交际能力阶段过渡，这顺应了目前国际中文教育和中文国际传播事业发展的实际需求。新时代国际中文教育应愈发凸显语言交际与跨文化能力培养的融合。如何让中文学习者不仅只掌握汉语运用能力，还能在此基础上实现对中国文化的理解和内化，进而对他们所理解的中国形象进行阐释，这需要国际中文教育者肩负起汉语推广和中华文化传播的双重任务。一个称职的国际中文教育者要有把中文和中国文化融合表达的意识、素养、能力和责任感，能客观、理性、真诚、智慧地表达中国文化。国际中文教育者对中国优秀文化的准确领悟、对文化习俗的全面了解对于诠释中国优秀文化、介绍核心价值观、展示中国风土人情至关重要。为实现这样的目标，除了依靠国际中文教师自我进修之外，国际中文教育师资培训也应在传授跨文化知识、提供跨文化教学培训的同时，尽可能为教师提供不同语境下跨文化学习和交流的机会，不断扩大国际中文教育者的文化域和个人经历范围，提升教师跨文化外语教学能力。

四、结语

国际中文教育是促进中乌人文交流、人民相互理解和文明交流互鉴的重要途径。在世界百年未有之大变局下，准确预估、分析风险有助于国际中文教育科学应变，实现在乌克兰国际中文教育持续高质量发展。

教育过程中的不确定性：跨文化语言教学的挑战与机遇

НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ У ПРОЦЕСІ ОСВІТИ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ В МІЖКУЛЬТУРНОМУ ВИКЛАДАННІ МОВ

李雅楠 博士研究生

Лі Янань,

доктор філософії

Abstract. Over the past 12 years of teaching Chinese, I have deeply realized the significant differences in language learning approaches between Ukrainian and Chinese students. These differences stem from the cultural backgrounds and educational traditions of the two countries. Ukrainian students are typically more adept at interactive questioning and prioritize the practical application of language, whereas Chinese students tend to accumulate grammatical knowledge systematically, emphasizing a solid foundation in their learning process. This cultural and learning style divergence presents teachers with uncertainties in the educational process, especially in adapting to the diverse needs of students.

Ukrainian education is more open, with students being proactive and accustomed to mastering knowledge through interaction and practice. In contrast, the Chinese education system places a strong emphasis on exams, with students often focusing on grammatical and lexical accuracy and valuing systematic knowledge. This requires teachers to adjust their teaching strategies according to students' characteristics to achieve a balance between the two.

In terms of grammar learning, Ukrainian emphasizes a macro framework, while Chinese consolidates learning structures through word order. Ukrainian students tend to grasp grammar by understanding the overall logic of the language, whereas Chinese relies on fixed word order for expression. This disparity necessitates that Ukrainian students adapt to a new linguistic logic when learning Chinese, prompting teachers to stress the importance of word order and assist students in establishing the correct language framework.

With the reform of Chinese educational policies, there is an increasing focus on practical application and the cultivation of cross-cultural communication skills, which is particularly important for Ukrainian students learning Chinese. Teachers need to encourage students to apply their language skills in real-life contexts through interaction, discussions, and cultural exchanges. This bidirectional interactive teaching model not only helps students master the language but also deepens their understanding of Chinese culture.

In summary, the uncertainties in the educational process not only provide innovative opportunities for both teachers and students but also prompt educators to flexibly respond to diverse student needs, aiding them in

overcoming language learning challenges. In cross-cultural language teaching, teachers should leverage these uncertainties to enhance students' language proficiency, equipping them with stronger cross-cultural communication skills and adaptability in a globalized context.

Анотація. Протягом останніх 12 років викладання китайської мови я глибоко усвідомив значні відмінності в підходах до вивчення мови між українськими та китайськими студентами. Ці відмінності виникають внаслідок культурних традицій і освітніх систем двох країн. Українські студенти, як правило, краще справляються з інтерактивним запитанням і надають пріоритет практичному застосуванню мови, тоді як китайські студенти, як правило, систематично накопичують граматичні знання, підкреслюючи важливість міцного фундаменту у процесі навчання. Це культурне та стилістичне розмаїття в навчанні створює невизначеність у навчальному процесі, особливо в адаптації до різноманітних потреб студентів.

Освіта в Україні є більш відкритою, студенти активні та звикли оволодівати знаннями через взаємодію та практику. На відміну від цього, китайська освітня система приділяє велику увагу іспитам, студенти часто зосереджуються на граматичній та лексичній точності та цінують систематичні знання. Це вимагає від викладачів коригування своїх стратегій викладання відповідно до характеристик студентів для досягнення балансу між цими підходами.

У граматичному навчанні українська мова акцентує увагу на макрорамках, тоді як китайська укріплює навчальні структури через порядок слів. Українські студенти, як правило, засвоюють граматику, розуміючи загальну логіку мови, тоді як китайська мова спирається на фіксований порядок слів для вираження. Ця відмінність вимагає від українських студентів адаптації до нової мовної логіки під час вивчення китайської, що спонукає викладачів підкреслювати важливість порядку слів і допомагати студентам встановлювати правильну мовну структуру.

З реформою китайської освітньої політики зростає увага до практичного застосування та розвитку міжкультурних комунікативних навичок, що є особливо важливим для українських студентів, які вивчають китайську. Викладачі повинні заохочувати студентів застосовувати свої мовні навички в реальних умовах через взаємодію, обговорення та культурний обмін. Ця двостороння інтерактивна модель навчання не тільки допомагає студентам оволодіти мовою, але й поглиблює їхнє розуміння китайської культури.

Підсумовуючи, невизначеність у навчальному процесі не лише надає інноваційні можливості для викладачів і студентів, але й спонукає освітян гнучко реагувати на різноманітні потреби студентів, допомагаючи їм долати труднощі у вивченні мови. У міжкультурному викладанні мов викладачі

повинні використовувати ці невизначеності для підвищення мовної компетентності студентів, озброюючи їх сильнішими навичками міжкультурної комунікації та адаптації в умовах глобалізації.

作为一名在乌克兰执教汉语课程12年的老师，我深切感受到教育过程中所面临的种种不确定性。文化差异、学习习惯的差别，以及语言结构的不同，都为跨文化语言教学带来了巨大的挑战。这些不确定性促使我在教学中不断调整方法，以适应不同学生的需求。乌克兰学生在学习汉语时表现出对互动和实际应用的高度重视，而中国学生则倾向于系统性的语法积累。这种学习方式的差异不仅反映了两国文化和教育传统的不同，也揭示了跨文化教育中所面临的复杂性与不确定性。

本文将以“教育过程中的不确定性”为主题，结合乌克兰和中国学生的语言学习特点、语法教学的差异，以及中国教育政策和背景，探讨跨文化语言教学中的挑战和应对策略。

一、教育的不确定性与文化差异

教育的不确定性在跨文化教学中尤为明显，尤其是在语言学习领域。乌克兰学生和中国学生在学习汉语时展现出截然不同的学习方式，这反映了两国在教育理念和文化上的差异。

1.1 乌克兰学生的互动性与实际应用

乌克兰学生在语言学习中更注重实际应用。他们在课堂上表现出极强的互动性，喜欢通过问答、讨论和情景对话来学习语言。即便他们尚未完全掌握某个语法概念，他们也敢于在实际对话中使用所学知识。这种学习方式与乌克兰的教育传统密切相关。乌克兰的教育体系更注重培养学生的批判性思维和问题解决能力，强调学生在实际情境中应用知识。这种教育背景促使乌克兰学生在语言学习中更加注重实践，而非语法的系统性积累。

1.2 中国学生的系统性语法积累

相比之下，中国学生的语言学习更加系统化和结构化。中国的教育传统深受儒家思想的影响，强调勤奋、努力和扎实的基础知识积累。语言学习通常从语法和词汇的系统积累开始，学生在掌握基本

的语法规则之后，才逐渐开始实践。这种稳扎稳打的学习方式反映了中国教育系统对基础知识的重视。在中国，语法教学通常非常严谨，教师会花大量时间确保学生能够准确掌握每一个语法点，强调语言结构的完整性和精确性。

1.3 文化差异带来的不确定性

这种文化差异带来的学习方式的不同，增加了跨文化教学中的不确定性。作为一名教师，我必须在不同的教学方法之间找到平衡点，既要满足乌克兰学生对实际应用的需求，又要确保他们能够掌握汉语的基本语法规则。这要求我在教学过程中不断进行调整和创新。

二、语法学习的差异：乌克兰语与汉语

在语言学习中，语法是一个核心的组成部分。乌克兰语和汉语在语法结构上有着根本性的差异，乌克兰语是屈折语，而汉语则是分析语。这一语法上的差异加剧了乌克兰学生在学习汉语时所面临的挑战，同时也为教学带来了新的不确定性。

2.1 乌克兰语的宏观框架

乌克兰语作为屈折语，依赖词形变化来表达语法功能。名词、动词、形容词等都会根据语境进行词形变化，从而表达格、数、性等语法关系。乌克兰学生习惯通过分析句子结构和词形变化来理解语法规则。这种学习方式帮助他们从宏观的角度建立语言的框架，在语言的整体结构中理解语法点。

2.2 汉语的语序与锚定学习

汉语则属于分析语，语法功能主要通过固定的语序和功能词来表达。汉语没有词形变化，因此句子的结构非常重要。主谓宾的基本语序在汉语中起到关键作用，任何改变语序的做法都会导致意思的变化。汉语学习的重点在于通过语序的稳固掌握，来锚定语言的整体结构。

2.3 教学中的不确定性

乌克兰学生在学习汉语时，往往试图将乌克兰语的语法规则应用到汉语中，尤其是在句子结构的理解上。这导致了他们在最初学习汉语时，可能会对汉语中不依赖词形变化而依赖语序的特点感到困

惑。在教学过程中，我需要通过大量的对比和解释，帮助学生理解汉语的语法特点。例如，我常常会通过对比乌克兰语和汉语的动词使用，帮助学生更好地理解汉语中的“动词+宾语”结构。

三、中国教育政策对语言学习的影响

中国的教育政策和背景对语言教学有着深远的影响，尤其是在语法教学和文化遗产方面。近年来，中国教育部不断强调语言教学的系统性和规范性，这在汉语作为第二语言的教学体现得尤为明显。

3.1 语言学习的系统性

中国的教育政策非常重视学生的基础知识积累，尤其是在语言学习中，语法被认为是语言学习的基础。教育政策要求教师在语言教学中注重系统性和规范性，从字、词、句的基本构成，到复杂句型和篇章结构的教授，都有明确的要求。这种系统化的教学模式确保学生能够牢牢掌握语言的基础，并在此基础上进行语言的实际应用。

3.2 文化遗产与语言教学

中国政府在推动汉语国际化的过程中，强调语言和文化的结合。作为汉语教师，我不仅要教学生语言知识，还要传递中国文化。通过文化的学习，学生可以更好地理解汉语中的文化内涵，从而提升他们的语言水平。例如，在教授汉语中的成语和俗语时，我会通过讲解中国的历史故事或典故，帮助学生理解这些语言现象背后的文化背景。

四、跨文化教学中的策略与应对

面对教育过程中的不确定性，我必须不断调整教学策略，以应对不同学生的需求和学习背景。

4.1 因材施教：灵活调整教学方式

在乌克兰，学生的学习方式和背景各异，因此在教学过程中，我会采取“因材施教”的策略。对于那些更倾向于实际应用的学生，我会采用更多的互动教学方法，例如角色扮演、模拟情景对话等，让他们在真实的语言环境中运用所学的汉语。而对于那些更注重语法积累的学生，我会通过系统的语法教学，帮助他们打好基础，并逐步引导他们进行实际应用。

4.2 文化比较：通过中乌文化差异教学

文化是语言学习中不可或缺的一部分。在教学中，我常常通过对比乌克兰和中国的文化差异，帮助学生更好地理解汉语。例如，在讲解中国的传统节日时，我会将春节与乌克兰的复活节进行对比，通过对比两国节日中的习俗、传统和家庭观念，帮助学生更好地理解中国文化。这种文化比较不仅让学生在学语言时感到亲切，也加深了他们对汉语背后文化内涵的理解。

4.3 使用现代技术：视频游戏与互动学习

随着教育技术的不断发展，我开始在课堂上引入现代化的教学工具，如视频游戏和互动学习平台。通过这些工具，学生可以在轻松的环境中进行语言练习，并通过重复操作加深对词汇和语法的掌握。这种方法尤其适合乌克兰学生，他们通过互动和实际操作，更快地理解并掌握语言点。例如，我常常使用基于情景模拟的视频游戏，让学生在虚拟环境中练习汉语对话。

五、结语

在跨文化语言教学的过程中，教育的不确定性既带来了挑战，也为创新和探索提供了契机。乌克兰学生和中国学生在学习方式上的差异，源自各自文化背景和教育传统的不同，而这种差异要求教师在教学过程中找到平衡，既要尊重学生的学习习惯，又要引导他们适应不同的语言逻辑。

通过结合中国和乌克兰的教育背景，我在教学中逐步形成了以学生为中心、因材施教的教学方法。无论是乌克兰学生的互动性和实际应用导向，还是中国学生的系统性学习方式，都有其独特的优势。教师需要灵活应对这种不确定性，帮助学生在跨文化的语境中提升语言能力，从而在全球化的背景下具备更强的跨文化沟通和适应能力。

教育的不确定性并非意味着无序，而是在不确定中寻找方向，在多变的教育环境中探索出适合每个学生的学习路径。这也是跨文化教育的核心意义所在。

Елементи невизначеності в інтелектуально-ігрових форматах популяризації китайської культури

Теклюк А. І.

*Вінницький національний технічний університет,
м. Вінниця, Україна*

Розглянуто найбільш популярні інтелектуально-ігрові формати та можливість їх ефективного використання в навчальному процесі, просвітницьких заходах, для популяризації китайської культури.

Ключові слова: інтелектуальні ігри, невизначеність, китайська культура.

The most popular intellectual game formats and the possibility of their effective use in the educational process, educational events, and to popularize Chinese culture are considered.

Key words: intellectual games, uncertainty, Chinese culture.

Сучасний світ надає надзвичайно широкий доступ до різноманітної інформації. Така проста доступність має свій негативний бік, легкодоступні знання, факти про ті чи інші події знецінюються, а також можна просто загубитися в інформаційному морі. Відповідно перед педагогами постає питання яким чином стимулювати пізнавальну активність студентів, учнів, як створити атмосферу цікавості за умов коли можна за допомогою інтернет пошукачів, ШІ отримати відповідь на свій запит буквально в кілька кліків.

Одним з шляхів активізації пізнавальної діяльності був і є варіант використання інтелектуальних ігор. Про феномен гри маємо чимало досліджень і достатню кількість ігрових форматів для використання в освітньому процесі. Однак значна частина цих ігор добре пасує для молодшого шкільного віку та для підлітків. Складніша ситуація з якісними інтелектуальними іграми для старшої категорії учнів і студентів. Переважна більшість інтелектуальних ігор, які можемо зустрічати в різноманітних публікаціях, на численних інтернет ресурсах по своїй суті зводяться до «пласкої» вікторини, де ти просто знаєш чи не знаєш відповідь або ще до більш примітивного вибирання відповіді з кількох варіантів. Інколи трапляються й цікаві завдання серед подібного формату інтелектуальних ігор, він тепер частенько використовується й при офіційному оцінювання знань (ЗНО,

МНТ), але треба сказати, що сам по собі такий формат обмежує можливість створення справді цікавих завдань.

Вже довгий час панівне становище серед форматів інтелектуальних ігор на вітчизняних теренах займає гра «Що? Де? Коли?», суть завдань в якій не просто відповідь на прямі запитання, а необхідність проведення певних співставлень, виявлення асоціативних прив'язок, проведення аналогій і врешті решт вихід на відповідь, яка відповідає маркерам, що фігурує в ігровому завданні. У постановці таких ігрових завдань наявна певна невизначеність у полі пошуку, необхідно відсікти близькі, але невірні варіанти. Елемент невизначеності привносить в гру певну частку ризику, а відтак азарту. Особливо це проявляється, коли ми маємо ситуацію змагальності, коли відповідний інтелектуально-ігровий формат використовується для кількох команд, які ведуть суперництво.

Одним з перспективних інтелектуально-ігрових форматів є формат гри відео-реалії: до самого вербального запитання поступово додаються візуальні підказки, детальніше тут [1]. Цей формат дозволяє урізноманітнити завдання, а найголовніше тут збільшується елемент невизначеності, який поступово зменшується з кожною наступною підказкою. З одного боку, ми додаємо елемент певного ризику, а відтак збільшуємо азарт учасників гри, а з іншого боку, маємо чітку логічну пов'язаність вербального питання та візуальних підказок, кожна з яких поступово зменшує поле пошуку відповіді, така собі інтелектуальна шагренева шкіра.

На тепер маємо значну популярність такого формату як квіз. Треба зазначити, що часто під квізом зустрічаємо банальну вікторину «знаєш-не знаєш», автори подібних завдань забувають, що квіз по своїй суті в певному раунді (який складається з 5-10 питань) має певну пов'язаність чи то по тематиці питань, чи то по формі подачі завдань, чи то механіці (структурі) ігрового завдання, чи то по формі відповідей (можна не лише писати, а й малювати або й треба зробити з наданого матеріалу відповідь). Квіз по своїй суті повинен мати кілька раундів і вони мають різнитися згаданою ігровою механікою, а не бути набором традиційних «шкільних питань».

З досвіду роботи Інституту Конфуція Вінницького національного технічного університету можемо стверджувати, що для популяризації китайської культури варто використовувати такі традиційні форми як лекції-презентації, майстер-класи, проведення національних китайських свят з приготувань відповідних страв, виготовлень прикрас для цих свят, а також поєднувати їх з різноманітними інтелектуально-ігровими форматами. Зокрема, Інститутом Конфуція ВНТУ був проведений «Теракотний кубок» в форматі «Що? Де? Коли?», «Баюналія зі смаком Китаю» в форматі відео-реалій, квіз «Драконячі човни», квіз до Всесвітнього дня Інституту Конфуція, «Кубок Панди» в форматі ерудит-квартету, «Кубок малої панди» в форматі брейн-рингу». Можливість у непрямій формі розповісти про певні цікавинки китайської культури дозволяє ефективніше, без зайвої нав'язливості,

знайомити українців зі спадком китайської цивілізації. Важливо, що ці формати дозволяють однаково успішно знайомити учасників ігор як науковими досягненнями Піднебесної, так і з літературою, живописом, театром, особливостями музичної культури, кулінарії і т. п.

Висновок

Інтелектуально-ігрові формати, які по своїй структурі мають елемент невизначеності значно підвищують зацікавленість учасників і їх активну участь як до самої гри, так і до засвоєння інформації, що подається таким чином.

Література

1. Теклюк А. І. Використання формату гри "Відео-реаліі" для розвитку гнучкого мислення// Матеріали XLVII науково-технічної конференції підрозділів ВНТУ, Вінниця, 14-23 березня 2018 р., режим доступу <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hcvr/all-hcvr-2018/paper/viewFile/5236/4216>

ЕЛЕКТРОННЕ НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ЗНАННЯ. ОСВІТА. ОСВІЧЕНІСТЬ
Неминучість невизначеності

Збірник матеріалів
VII Міжнародної науково-практичної конференції

м. Вінниця, 11–12 жовтня 2024 року

Матеріали подаються в авторській редакції

Підписано до видання 27. 12. 2024 р.
Гарнітура Times New Roman.
Зам. № P2024-198.

Видавець та виготовлювач
Вінницький національний технічний університет,
інформаційний редакційно-видавничий центр.
ВНТУ, ГНК, к.114.
Хмельницьке шосе, 95,
м.Вінниця, 21021.
press.vntu.edu.ua,
Email: rvv.vntu@gmail.com
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК No 3516 від 01.07.2009 р.